

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

FARS KAYNAKLARINA GÖRE ŞAH TAHMASB DÖNEMİNDE
(1524-1576) SAFEVİ ÜLKESİNDE YAŞANAN İÇ SORUNLARIN
OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

AWESTA FUAD HASSAN HARKY

Ankara, 2021

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**FARS KAYNAKLARINA GÖRE ŞAH TAHMASB DÖNEMİNDE
(1524-1576) SAFEVİ ÜLKESİNDE YAŞANAN İÇ SORUNLARIN
OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

AWESTA FUAD HASSAN HARKY

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT**

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

FARS KAYNAKLARINA GÖRE ŞAH TAHMASB DÖNEMİNDE (1524-1576) SAFEVİ ÜLKESİNDE YAŞANAN İÇ SORUNLARIN OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1-Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT

2- Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

3- Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU

Tez Savunması Tarihi 18/8/2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT danışmanlığında hazırladığım “Fars Kaynaklarına Göre Şah Tahmasb Döneminde (1524-1576) Safevi Ülkesinde Yaşanan İç Sorunların Osmanlı- Safevi İlişkilerine Etkileri (Ankara 2021)” adlı Yüksek Lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

02.09.2021

AWESTA FUAD HASSAN HARKY

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	8
SAVEFİ DEVLETİ'NİN KURULUMASI VE ŞAH İSMAİL	8
1.1. Şah İsmail ve Safevi Devleti'nin Genel Durumu:.....	8
1.2. Şah İsmail ve Osmanlılar.....	13
1.3. Çaldıran Savaşı.....	15
1.4. Sultan Selim'den Sonra Safevi-Osmanlı İlişkileri.....	19
İKİNCİ BÖLÜM	21
TAHMASB VE SAFEVİ ÜLKESİNDE YAŞANAN HADİSELER	21
2.1. Safevi Devleti'nin Siyasi Durumu.....	22
2.2. Tahmasb'ın Hayatı.....	23
2.3. Tahmasb'ın Tahta Çıkışı.....	28
2.4. Şah Tahmasb'ın Tahta Çıkmasında Kızılbaş Aşiretlerin Etkisi.....	31
2.5. Kızılbaşlar Arasındaki Mücadeleler.....	35
2.5.1. Ustaclu.....	40
2.5.2. Şamlu.....	41
2.5.3. Tekelü.....	43
2.5.4. Rumlu.....	46
2.5.5. Avşar.....	47
2.6. Şah Tahmasb Dönemindeki İsyenlar.....	48
2.7. Safevi Devleti'nin Ekonomik Durumu.....	56

2.7.1. Savaşların Ekonomiye Etkisi	58
2.7.2. Güvenlik Sorunu	59
2.7.3. Vergi Sorunu	59
2.8. Safevi – Özbek Mücadelesi	61
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	68
ŞAH TAHMASB DEVRİ SAFEVİ - OSMANLI MÜNASEBETLERİ.....	68
3.1. İki Devlet Arasındaki İlişkinin Seyri	68
3.2. Safevi-Osmanlı Mektuplaşması	70
3.3. Ulama Tekelü'nün Osmanlı Devleti'ne Sığınması	72
3.4. Beyn-ül Nehreyn Sınır Meselesi	74
3.5. Safevi-Osmanlı Mücadelesi	77
3.6. Amasya Antlaşması (1555).....	82
3.7. Şehzade Bayezid'in Safevi Devleti'ne Sığınması.....	84
3.8. Sultan Süleyman'ın Vefatından Sonra Safevi-Osmanlı İlişkisi	87
SONUÇ	89
KAYNAKLAR.....	91
EKLER	99
ÖZET	109
ABSTRACT	111

ÖNSÖZ

Öncelikle eğitimim süresince desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, değerli fikirleriyle tez yazma sürecimde her zaman destek olan çok değerli danışmanım Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT'a, Yüksek lisans eğitimim boyunca engin bilgileriyle bana çok şey öğreten bölüm hocalarıma ve destekleri için tüm arkadaşlarıma, bu süreçte benden yardımını esirgemeyen Babam, Sevgilim Hemn'e sonsuz teşekkürler.

KISALTMALAR

a.g.e:	Adı Geçen Eser
a.g.m:	Adı Geçen Makale
a.g.t:	Adi Geçen Tez
h:	Hicri Kameri
h.ř:	Hicri řemsi

GİRİŞ

Şah Tahmasb'ın tahta çıkmasından önce Safevi Devleti birçok sıkıntı içerisindeydi. Şah Tahmasb'ın küçük yaşta tahta çıkması sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır. Bunun dışında birçok aşiret ve etrafındakiler Tahmasb'ın otoritesini azaltmak için kendini ona yakın tutmaktadırlar. Bu kişilerin geri durmasını sağlayan tek faktör vardır; bu da vefat eden Şah'tan sonra oğlunun hangi yaşta olursa olsun tahta çıkması töresidir.

Çalışmada kullanılan ana kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda Şah Tahmasb dönemindeki iç sorunlarla ilgili az sayıda araştırma söz konusudur. Çalışmada iç sorunların Safevi-Osmanlı ilişkisine etkisi öne çıkmaktadır. Farsça yazılan kaynakların oranı oldukça azdır, bunun da nedeni dönemin karmaşası ve tarih yazıcılarıdır. Safevi tarih yazıcıları, olayların içerik ve yılına önem vermemiş, yazarların bazısı kendi düşüncesine göre bir yıl yazmıştır. Bu da araştırmacının işini zorlaştırmış ve kaynaklar arasında olayın geçtiği yılların farklı olmasına neden olmuştur. Öte yandan kaynaklar eski Farsçayla yazıldığı için bu metinlerin okunması hem zordur hem de okuyan sayısı azdır, dolayısıyla çalışmayı zorlaştırmaktadır. Bu çalışmayı zenginleştiren kaynak, Şah Tahmasb'ın tezkeresi, İskender Beg Türkmen, Mirza Bey Cinabdi, Hüseyin Bey Rumlu gibi yazarların tarihi kitaplarıdır. Bu eserler Şah Tahmasb döneminde yazılan benzersiz kitaplar olarak görülmektedir. Çalışmamızda Şah Tahmasb döneminde yazılan Farsça temel kaynakların yanında Türkçe, İngilizce ve Arapça kaynaklardan da istifade edilmiştir. Aşağıda temel Farsça kaynaklardan kısaca söz edilmiştir.

Şah Tahmasb Tezkeresi: Kitabın en önemli tarafı, Şah Tahmasb'ın boş zamanlarında dönemindeki olayları kaleme almasıdır. Eserin yazım tarzı okuyucunun Şah Tahmasb'ın düşüncelerine aşina olma şansı vermektedir. Kitap 1912 yılında Hindistan Müzesi tarafından basılmıştır. Kitapta Şah Tahmasb kendi hayatına,

dönemindeki iç sorunlara, Özbek saldırısına değinmenin yanı sıra kardeşi Elkas Mirza'nın Osmanlı topraklarına sığınması ve bunun nedenlerinden söz etmiştir. Olaylara kısaca değinen 81 sayfalık kitap Safevi devletinin tarihi, toplumsal ve siyasi bir Kitap olarak kabul edilmektedir.

Budak Münşi Kazvini, Cevahir-ül Ahbar: Budak Menşe Kazvini 1510 yılında doğmuştur. 14 yaşında yazar ve araştırmacı olarak Hatt-ı hümayuna atanmış, daha sonra Şah İsmail'in oğlu Mirza'nın sekreteri olmuştur. Bu durum onun olaylardan yakından haberdar olmasını sağlamıştır. Kazvini, kitabında genel olarak iki tarafın hükümdarlığından söz etmiştir; Karakoyunlu ve Akkoyunlular. Daha sonra Safevi Devleti'nin kuruluşu üzerinde yoğunlaşmış, genel olarak olaylar, yaşananlar, ekonomik durum ve hepsinden önemlisi Safevi Devleti ve Akkoyunlular dönemindeki vezirler arasındaki ayrımı ortaya koymuştur. Kazvini her konunun girişine bir parça şiir yerleştirmiştir. Eser bir giriş ve iki sunuştan oluşmuştur, her sunuş birkaç bölümden oluşup sonuca varılmıştır. Bu kitabın en önemli yönü yazarının Şah İsmail ve Şah Tahmasb'a yakın olmasıdır.

Anonim, Âlem Ârâ-yı Safevi: İsmail Dünyasının Tarihi olarak da bilinir. Kitabın yazarı bilinmemektedir, ama kitabı özel kılan taraf sade bir dille yazılması ve içeriğinde belirtildiği gibi, Şah Tahmasb hükümdarlığının son döneminde yazılmasıdır. Çünkü asıl nüshanın 561. sayfasında “bu sayfaların müsveddesinin yazıldığı tarih 1086'dır” bilgisi vardır. Kitabı diğerlerinden ayıran özellik iki nüshasının olması, daha çok iç işleri ve savaşımlara değinmesidir. Ayrıca kitapta dikkatli bir şekilde Şah İsmail ve Sultan Selim arasındaki savaşımlara değinilir. Eserde Safevi Devleti'nin nasıl kurulduğu, Şah İsmail'in ortaya çıkışı, Şah Tahmasb'ın nasıl ve nerede doğduğu bilgileri yer almaktadır.

Hülası Tevarih: Eser Kadı Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn tarafından yazılmıştır. Kitap, Şah I.İsmail, Şah Tahmasb ve II. İsmail dönemlerinden başlar. Eserin yazımına 1576 yılında Şah II. İsmail'in emriyle başlanır, ama kısa saltanat dönemi

ölümünden dolayı eser 1590 yılında tamamlanır, yazar da eserini büyük Şah Abbas'ın adıyla bitirir. Kitapta o dönemin olaylarının anlatılması ve tarihi metinlerin aktarılması önemlidir. Ayrıca Şah Tahmasb dönemindeki siyasi ve toplumsal olaylara değinmesi kitabın bir diğer önemli yanıdır. Kitapta özellikle Ustaclu, Şamlu, Tekelü, Rumlu, Dulkadırlı, Avşar ve Kaçar aşiretlerinin iktidarı ele geçirme çabalarından söz edilir. Kitapta Şah Tahmasb tarafından söz konusu aşiretlerin iktidarını yok etme çabası anlatılır. Eserde ayrıca Safevi Devleti'nin Azerbaycan ve Irak topraklarına doğru genişleme çabasından söz edilir.

Mirza Beg Cenabdi, Ravzetü's-safeviye: Safevi döneminin beşinci aslı kaynağı olarak kabul edilir. Şah İsmail'in Tebriz döneminden başlayarak Büyük Abbas'ın son hükümdarlık dönemine kadar 130 yıllık Safevi tarihini anlatır. Yazar iç işleri ve Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilere ışık tutmuştur. Yazar Şii' mezhebine bağlıdır ve bu durum metinlerine de yansımıştır. Şah Tahmasb dönemini, iç sorunlar ve Şamlu, Rumlu, Tekelü aşiretleri ve Kızılbaşların devlet işlerine karışmalarına ışık tutarak anlatır. Kitapta ayrıca Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra yaşanan istenmeyen olaylar da anlatılmıştır. O dönem Şah Tahmasb'ın oğlu II. Şah İsmail Kızılbaşların çabalarıyla tahta getirilmiş, sonrasında Şah İsmail kardeşlerini öldürtmüştür.

Nekâvetül Âsâr Fi Zikr'l Ahyâr (Mahmud Bin Hidayetullah Afuştayi Natanzi): Eser Şah Tahmasb'dan Şah Abbas dönemine kadarki Safevi tarihine özeldir. Yazarın ailesi Şah Tahmasb'ın kardeşi Behram Mirza tarafından desteklenmiştir. Yazar 60 yaşındayken eserini yazmaya başlamıştır. Eserde daha çok Şah İsmail'in ölümünden sonra oğlu Şah Tahmasb'ın iç politika düzenlemesinden söz edilir. Kitap Özbek saldırıları ve Osmanlı tehlikesi üzerinde durur, Ancak en önemli yanı şahın ölümünden sonra yerine geçecek kişinin Kızılbaşların yetkilerinin arttırılması ve kadınların rolleri gibi bazı iç sorunlardan söz etmesidir. Eseri önemli kılan bir diğer faktör, Şah Tahmasb dönemindeki birçok siyasi ve iç olaylarla çağdaş olmasıdır. Bu bağlamda Şamlu, Avşar,

Rumlu ve Kaçar aşiretlerinin yönetime müdahale çabalarına ve Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza isyanına değinir.

Ahsenü't-Tevarih: Safevi tarihçilerinden Hassan Beg Rumlu (ö.1577) tarafından kaleme alınan eserin bilinmeyen sebeplerden dolayı sadece 1. ve 2. ciltleri günümüze ulaşmıştır. Hasan Bey Rumlu'nun bir saray görevlisi olması ve bu nedenle eserinde olayları Safevileri destekler tarzda ele almasına rağmen “tarihlerin en iyisi ve güzeli” anlamına gelen bu eserde, Haydar Mirza'nın ölümü (1577) ile Muhammed Hüdebende'nin tahta çıkışı (1578) arasında gerçekleşen olaylar, diğer eserlerde rastlanmayan bir şekilde ayrıntıyla anlatılmıştır. Özellikle Şah II. İsmail'in ölümünün anlatıldığı bölümde, Şah Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım ve diğer harem kadınlarının faaliyetleri hakkında verilen birçok bilgiye sadece bu kaynakta rastlanmaktadır.

Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti Kanuni Sultan Süleyman (1520-1567) ile altın çağını yaşamaktadır. Taraflar arasındaki mezhep farklılığı ve sınırdaş mevkileri daha geniş coğrafyalara hükmetmek için birbirleri ile karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Safeviler, eyaletlerdeki ve Anadolu'daki (daha sonra Kızılbaşlar olarak bilinecekler) yandaşları olan aşiretleri toplamayı başarmıştır. Bunların Safevi Devleti'nin kurulmasında katkısı büyüktür. Kızılbaşlar 7 aşiretten oluşmaktadır: Şamlu, Ustaclu, Tekelü, Rumlu, Kacar, Avşar ve Zülkadr. Kızılbaş aşiretleri Safevi Devleti'nin omurgası olarak görülmektedir. Özellikle askeri açıdan aşiretlerin desteği Safevi Devleti için önemlidir. Öte yandan Osmanlı Devleti askeri bakımdan daha gelişmiştir ve merkezi bir ordusu vardır. Bu durum Kızılbaşların çocuk Şah'a mürşid olarak bakmamasına ve devlette etkin olmak istemesine neden olmaktadır.

Çalışmada üzerine daha çok durulan konu, iç sorunların seviyesidir ki, aşiretler kolaylıkla cephe değiştirip Şah Tahmasb'a isyana kalkışmaktadır. Şah Tahmasb tahta çıktığında Rumlu Div Sultan, Şah'ın lalasıdır ve kendisini çocuk şahın Atabeyi olarak tanıtır. Şüphesiz bu davranış diğer aşiretler arasında sorun ve çekişmeye neden

olmaktadır. Çünkü aşiret liderleri Şah'a ve Saltanata yakın olmak için çabalamaktadırlar. Aşiretler arasında saltanat için ölüm kalım savaşları yapılmaktadır. Kendi aralarındaki mücadeleler onları zayıflatmış, etkilerini azaltmış ve bazen de siyasi meydana uzak durmalarına neden olmuştur. Şah Tahmasb ilk yıllarını geçirip yirmili yaşlarına geldiğinde aşiret liderlerini ortadan kaldırıp Fars, Çerkez ve Gürcü gibi farklı menşeleri yönetimde etkin kılmak için tüm gücünü kullanır. Bu durum Kızılbaşların Şah'a olan nefretini arttırmış ve Şah Tahmasb'a karşı ayaklanma ve isyanlar zirveye ulaşmıştır. İç sorunlar, ihanetler, Tekelü ve Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın kışkırtılması Sultan Süleyman'ın 1534 yılında Azerbaycan bölgelerini, özellikle de Tebrizi Ulama Tekelü ve Elkas Mirza'nın yaverliğinde kontrol altına almasına olanak sağlamıştır.

Osmanlı ordusuyla karşılaşan Şah Tahmasb'ın çekilmekten başka şansı kalmaz, Osmanlılar topraklarına savunmayla karşılaşmadan el koyar. Osmanlıların Azerbaycan bölgelerini kontrol altına almaya yönelik girişimleri Safevi topraklarını küçültür, Şah Tahmasb bu bölgelerin kurutulmasını emrederek zirai açıdan devleti büyük bir krize iter. Dolayısıyla Sultan Süleyman barış antlaşması önerdiğinde Şah Tahmasb bunu kabul eder, çünkü Sultan Süleyman'a düşmanlığın onu maddi ve askeri bakımdan zarara uğratmaktan başka bir işe yaramayacağını bilmektedir. Ardından 1555 yılında Safeviler ve Osmanlılar arasında Amasya Antlaşması imzalanarak iki taraf arasındaki 40 yıllık savaş son bulur. Anlaşmanın ardından Safevi-Osmanlı ilişkisi barış ve dostluk çerçevesinde yeni bir döneme girer.

Bu çalışma uzun bir şekilde Safevi Devleti'nin Şah Tahmasb'dan önceki genel durumunu açıklamaya, aynı zamanda Kızılbaşların Şah İsmail döneminde Safevi Devleti'nin kurulmasındaki rolünü, Şii' mezhebinin uygulanması çabalarını, Azerbaycan, Beyn-ül Nehreyn, Herat ve Bağdat'a doğru genişleme girişimlerini içermektedir. Bu bölümde ayrıca Şah Tahmasb'ın veliahtlık yaşamı, tahta çıkması,

Kızılbaşların ona lalalık yapmasının çocuk Şah üzerindeki etkisi üzerinde durulmaktadır. Bölümün son kısmında ise Şah Tahmasb'ın saltanat döneminde yaptıkları açıklanmaktadır.

Çalışmada ayrıca Şah Tahmasb dönemindeki siyasi ve ekonomik iç sıkıntılar ele alınmaktadır. Siyasi bakımdan, Kızılbaş aşiretlerinin ayaklanma ve isyanları, yetki elde etmek ve devleti yönetmek için çabaları, buna karşılık aşiret liderlerinin ortadan kaldırılma girişimleri açıklanmaktadır. İlerleyen kısımlarda Ustaclu, Şamlu, Tekelü, Rumlu ve Avşar aşiretlerinden tek tek söz edilmektedir. Bu aşiretlerin Safevi Devleti'nin kurulmasındaki rolü, yarattıkları sorunlar, Herat'taki savaşlarda Çuha Sultan Tekelü tarafından güç ve destek gönderilmemesi ele alınmaktadır. Öte yandan iç ayaklanma ve isyanlar, Elkas Mirza'nın isyan edip Osmanlı'ya sığınması üzerinde durulmuştur. Siyasi açıdan son olarak Özbeklerin 1524-1533 yılları arasında devamlı olarak Herat'a saldırması ele alınmıştır. Ekonomik açıdan ise Safevi Devleti'nin altyapısını çökertmeye neden olan en önemli iç ve dış sorunlar ortaya konulmuştur. Bu sorunlar bölgelerin yakılıp kuraklaştırılması politikasının yürütülmesine neden olmuştur.

Çalışmanın son kısmında ise iç sıkıntıların Safevi-Osmanlı ilişkilerindeki etkisi özellikle açıklanmaktadır. İki komşu devlet ideoloji, din ve sınır sorunları nedeniyle birbiriyle çatışmaktadır. Bu durum onları savaşa sürüklemiş ve düşmanlık gütmesine neden olmuştur. Bu bölümde ayrıca Şah Tahmasb ve Sultan Süleyman arasındaki mektuplaşmalara da yer verilmiştir. Üçüncü bölümün en önemli kısmı Osmanlıların Tebriz'i önce Ulama Tekelü, daha sonra Elkas Mirza liderliğinde kontrol altına alma çabasıdır. Bu bölümde son olarak Şehzade Bayezid'in Safevilere sığınması ve Sultan Süleyman'ın 1567 yılındaki vefatının ardından iki devlet arasındaki ilişki ele alınmaktadır.

Konu seçiminin bazı nedenleri vardır. Öncelikle Fars Dili'ni bilmenin avantajı ve bu döneme duyulan ilgi konu seçiminde etkili oldu. Aslında ilk önce Şah Tahmasb döneminde Safevi Devleti'nin iç sorunlarını araştırmayı planlamıştık. Fakat bu sorunların Safeviler ile Osmanlılar arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediği üzerinde durmanın araştırmaya zenginlik katacağı düşüncesinden hareketle söz konusu çalışma kaleme alındı.

Çalışmanın tercih edilmesinde Şah Tahmasb döneminde meydana gelen iç sorunların ve Kızılbaşların Tahmasb'ın hükümdarlığı üzerindeki etkileri hakkındaki çalışmaların az sayıda olması da bir başka etkendi. Mevcut çalışmalarda daha çok Osmanlı - Safevi ilişkilerinden bahsetmektedir. Farsça kaynaklar önceliği ilk Şah ve Safevi Devleti'nin güçlü hükümdarı olarak Şah İsmail ile idari ve askeri bakımdan önemli kabul edilen Şah Abbas dönemlerine verdiler. Elinizdeki çalışmada, Farsça kaynakların yan sıra özellikle Şah Tahmasb dönemindeki bazı yazarların eserleri kullanılmıştır. Böylelikle o dönemdeki asıl kaynakların bakış açısını yakalamak ve bu eserlerden okuyucuları haberdar etmek de mümkün olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAFEVİ DEVLETİ'NİN KURULUMASI VE ŞAH İSMAİL

1.1. Şah İsmail ve Safevi Devleti'nin Genel Durumu:

Safevi Devleti Akkoyunlular ailesinin iç çekişmeler neticesinde çökmesi ve şehzadeler arasındaki rekabetlerden sonra kuruldu. Akkoyunlu ailesinde yaşanan bu olumsuzluklar İsmail'in İran'da Akkoyunlu Devleti'nin sona erimesi için planlar kurmasını, güç toplamasını ve kendi yakınlarına danışması noktasında yolunu kolaylaştırdı.¹

1499 yılında İsmail ve etrafındaki yedi kişi (Ehl-i El İhtisas)² devlet kurmak için Akkoyunlu sultanlarının yönetimine son vermeleri lazım geldiğine karar verdiler. Akkoyunlu şehzadelerinden iki tanesi iç cinayet ve siyasi rekabetlerden kurtulduktan sonra, Akkoyunlu Devleti'ni bölmeye karar verdiler. Şehzade Elvend'e; Azerbaycan, Aran, Muan, Diyarbekir, kuzey ve doğu tarafları, Şehzade Murad'a; Irak-ı Acem, Kirman, Fars, orta ve güney tarafları verildi.³

¹Anonim, Âlem Ârâ-yı Safevi, Be küşiş-i Yedül- ullah Sükri, Çapi: Dövüm, İntişârat-i İttılaat, Tahran, 1363, s.29-33 ; Vladmir, Paris. Y., Nizami İctimai Moğol, Mütercim: Şirin Bigati, İntişârat-i İlmi Ve Ferhangi, Tahran, 1386, s.55.

²Ehl-i El İhtisas: Köken bakımından Şeyh Seyfeddin Erdebili'nin sofileridir. Kaynaklara göre: Anadolu'da Türkmen aşiretlerinin reisleridir. Safevi devleti kurulduğunda Şah İsmail davasını kabul etmişler, ondan sonra Kızılbaş olarak adlandırılmışlardır. Bunların (Hüssen Beg Rumlu, İbdal Ali Beg Dada Zülkadr, Hadim Beg Halifa, Rüstem Beg Kirman, İlyas Beg oğlu, KaraPiri Beg). Kadi Ahmed Tatuyi - Âsafhani Kazvini, Târîh-i Elfi, Âsfhani Kazvini, İntişârat-i kulbe, Tahran, 1378, s.328-332 ; Clifford Edmund Bosworth, Selselehai İslami, Tercüme: Fereydun badrayi, Tahran, 1360, s. 256.

³Anonim, Âlem Ârâ-i Şah İsmail, Ba Mukaddime ve tashih ve ta'lik: Asgar Muntazir Sâhib, İntişârat-i İlim Ferhengi, Tahran, 1384, s.55-56 ; Roger Savory, Meju devlati Safevi, Wargerani: Serbaz Hamakerim, Renama, Sulemani, 2018, s. 47-48.

Akkoyunlu Devleti'nde yaşanan bu gelişmeler üzerine İsmail ve O'nun ilk başta gelen halifeleri olan Ehl-i El İhtisas, 1474 yılı sonbaharında Azerbaycan'da Erzincan'da bir istişare yaparak önce Gürcistan ile Erivan'ı fetih etme, daha sonra Azerbaycan'a ilerleme kararını tartışmışlardır. Bu anlaşmazlık üzerine İsmail gece rüyasında ne görürse onu yapmaya karar verirler. İsmail rüyasında büyük babasını görür; babasının intikamını almak için Şirvan bölgesine saldırmasını söyler. Kızılbaşların başkanları da vahiy gibi İsmail'in gördüğü rüyanın kutsal kılınmasından sonra Şirvan bölgesine ilerleyip Şirvan hakimi Şah Ferruh yesar⁴ ile savaştıktan sonra Şirvan ile Baku'yu kontrolleri altına aldılar. Safevi dönemi İsmail bu bölgede katliam yapılmasını, halkın mal ve mülkünün yok edilmesini emretmiştir.⁵ Daha sonra Tebriz⁶ üzerine varılmış, Zekeriye Kecici⁷ yardımıyla Tebriz halkı şehri İsmail'e teslim etmiştir. İsmail ve yanındakiler şehre girmiş, doğrudan İsfahan'da Heşt Behişt Sarayına gitmişlerdir ki şehrin tek bir sarayı olduğu belirtilmiştir. Tüm bu başarılar sırasında İsmail'in yaşı 13 yıl ve 8 aymış.⁸

İsmail'in 13 yaşında 1501'de Tebriz'de Safevi ailesinden ilk kişi olarak tahta geçmesi bir dönüm noktasıdır; İran'ın tarihi, dini ve siyasi yapısı değişimlere uğrar.

⁴Şah Ferruh yesar: Şirvanşah ve Kafkas bölgeleri, aynı zamanda Azerbaycan'ın bir parçasının hükümdarıymış. Şah İsmail ile yaptığı savaşta öldürülmüş ve Şah İsmail tüm bölgeleri kontrol etmiştir. Hac Mirza Hassen Huseyn Fesa-yi, Farsname-i Nasri, Cilti: Evvel, Emirkebir, Tahran, 1383, s. 44-45.

⁵Emir Hassan Hanci, Kızılbaşan Der İran, Vebgahi İran Tarih, Tahran, 1376, s.45-46.

⁶Tebriz: İran'ın kuzeybatısında deniz seviyesinden 1350 m. yükseklikte kurulmuştur. Tebriz'in adı Arap ve Fars kaynaklarında Tibrîz şeklinde geçer. 1502'de Şah İsmâil tarafından Safevî başşehri yapılan Tebriz, 6 Eylül 1514 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı hâkimiyetine alındı. Ali Sinan Bilgili, Tebriz, 40. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2011.

⁷Zekeriya Keçici: Eski İran hanelerinden Keçici aşiretlerden geliyor. Tebriz şehri saldırısında Şah İsmail'e yardım ediyor. Michel. M. Mezavi, Peydâyiş-i Devleti Safevi, Tercüme: Yakup Ajand, Çapı: Dövüm, Neşre Gösteri, Tahran, 1388, s. 33.

⁸Yaygın bir gelenek olarak savaşta eğer bir şehir halkı rızayla şehrin anahtarını teslim ederse, Fatih (o şehri fetih eden kişi) boyun eğmeye karşı halkın malını, canını ve namusunu bağışlamaya söz verir. Emir Hassan Hanci, a.g.e., s78-80.

İsmail'in, Haydar Safevi'nin kendisini Safevi Şahı olarak ilan etmesi ve Tebriz'in Sünni halkına 12 İmam Şii' mezhebini zorunlu kılması kararı kendisinin Safevi zaferinin tek nedeni olduğuna inanılmasındaki büyük amillerdir.⁹ Tebriz halkının Şiileştirilme kararı Safevi devletinin tarihindeki en önemli olaydır. İlk Cuma hutbesinde Şah İsmail halkın Süniî mezhebini değiştirmesini, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a sövmelerini ister. Halk, Şahın verdiği kararı kabul etmeyip direnç göstermiş, olaylarda ibadet yeri olan Camiler öldürülmüş insanların yeri olmuştur.¹⁰ Diğer taraftan İsmail'in tahta geçtikten sonra 12 imam Şii' mezhebini uygulaması etrafındakilerin ona ilah gözünde yani tapınmalarına kadar varmıştı.¹¹ Mezhep konusundaki bu karar İsmail'in çocukluk döneminde bölgede Sünni mezhebinin yarattığı psikolojik durum ve yaşadığı sıkıntılarla örtüşüyordu.¹²

Şah İsmail artık bölgenin tek yöneticisiydi, kendisine farklı unvanlar verildi; Şah-ı Alem-Penah, yani tüm dünyanın sığınağı, koruyucusu olan Şah ve Muzaffer Bahadır el-Hüseynî. Tüm halk ve askerler İsmail'i ilah olarak kabul edip ona özel bir saygı gösterirlerdi. Böylece Safevi devleti resmen kurulmuş oldu. Şah unvanını alan Şeyh İsmail, On iki imam Şiiliğini resmi mezhep ilan etmiş, ezana (Eşhedu enne Aliyyen Veliyyullah) ifadelerini ekletmiş ve devletin kuruluşuna destek veren Türkmen beylerine önemli görevler vermiştir.¹³ Müslümanlar (La ilaha illallah Muhammed Resulullah - Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir) dedikleri gibi

⁹ Mehmet Dağlar, Şah Tahmasb 'ın Dini Siyaseti (1524-1576), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2017, s.16.

¹⁰Emir Hassan Hanci. a. g. e., s. 80-88.

¹¹Anonim, Âlem Ârâ-yı Safevi, a.g.e., s.34-36 ; Fazlullah Ruzbahan Hanci İsfehani, Târîh-i Âlem ârâ-yi Emîni, Tashih: Muhammed Akbar Aşık, Miras-i Maktub, Tahran,1382, s. 900.

¹²Roger Savory, a.g.e., s. 42- 43.

¹³Cihat Aydoğmuşoğlu, Safevi Devleti Tarihi, Kimlik Yayınları, Ankara, 2015, s. 42.

Safeviler de (La ilaha illallah İsmail valiullah- Allah'ın koruyucusu İsmail'den başka ilah yoktur) ifadelerini kullandılar.¹⁴ İsmail bunun yanında Şiiler için kutsal bir mekan kabul edilen Meşhed'i de ziyarete açmıştı.¹⁵

Safevi Devleti'nin gelişmesi ve ilerlemesinin ilk aşaması Akkoyunlu gücünün mağlubiyeti ve o gücün kalıntılarından kaynaklanmaktaydı. İsmail 1501 yılında Tebriz'de Şahlık ilan ettiğinde sadece Azerbaycan bölgelerinde hükümdarlık sürüyordu, İran'ın tümünü kontrol etmesi on yıl sürdü. Şah İsmail 1503 yılında İran'ın orta ve güney bölgelerini kontrolü altına alındı. Mazandaran, Gurgan, Kazvin denizi ve Yezd'in güney doğu bölgeleri dışındaki yerleri 1504 yılında kontrolü altına almışlardı, 1505-1507 yılları arasında Diyarbekir ve batı bölgeleri, 1508 yılında şimdiki İran'ın güney batısı ve Bağdat (Darü's-selam), 1509-1510 yılında Şirvan bölgesi ve 1510 yılının sonunda Horasan ele geçirildi. Horasan ve Herat bölgeleri sürekli Özbek Şeybek Han'ın saldırısına uğruyordu, Şeybek Han'ın ölümünden sonra tahta geçen yeğeni Abdullah Han¹⁶ da Şah İsmail'in hükümdarlığı boyunca bir kaç defa Horasan'a saldırdı.¹⁷ Şah

¹⁴Michel. M. Mezavi, a.g.e., s. 27-31.

¹⁵George Nathaniel Curzon, İran ve Kadiye-i İran, Tercüme: Gulam Ali Vahid Mazandarani, Cilti Evvel, İntişârat-i İlmi ve Ferhengi, Çapı: Çehârum, Tahran, 1373, s. 213.

¹⁶Abdullah Han Özbek (855-916): Sünni Özbek Şeybani Şah hanedanının kurucusu olarak kabul edilmektedir. Başlarda şimdiki Sibiryâ bölgesinde yaşamaktadırlar, daha sonra Maverâünnehir ve Semerkand'a göç ederek Timuruların saltanatına son verip Özbek Devleti'ni kurarlar. Türkistan, Horasan ve Esterâbâd bölgelerini Timuruların hükümdarlığından çıkarmayı başarıp Şah İsmail döneminde Safevilerin komşusu olurlar. Merv Savaşı'nda Şeybani Han, Merv Kalesi'nde ablukaya alınır, büyük bir savunmanın ardından öldürülen Şeybani Han'ın kafası Şah İsmail'in fermanıya saman ile doldurularak Sultan Selim'e gönderilir. Bu hareket Osmanlı sultanının Safevilere karşı daha büyük bir nefret beslemesine neden olmaktadır, çünkü Şeybani Han Sünni'dir. Kadı Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn Elkumi, Hülasî Tevârih, Tashih: İhsan İşrakî, Çapı Duvüm, İntişârat-i Danişgâhi Tahran, Tahran, 1383, s. 455-458.

¹⁷Babek Javanshîr, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevi Dönemi-Şah Tahmasb Hakimiyyetinin Sonuna Kadar-1576), Yayınlanmamış Doktora Tezi,

İsmail 1511 yılında Özbekler ile barış ittifakı imzalayıp Amor denizini sınır olarak koymuştu. Bu bölgeler sabit bir hükümdar tarafından yönetilmemiş, sürekli el değiştirmiştir. Şah İsmail bu bölgeleri kontrolü altına alarak Safevi devletinin sınırlarını genişletti.¹⁸

Şah İsmail'in hükümdarlığı devam ederken bir süre sonra, din ve siyaseti birbirinden ayırmaya yönelik hareketler yaşandı. Birinci Şah İsmail'in hükümdarlığı döneminde devletin değişik bölümlerinde mezhep, siyaset ve ordunun tamamı birbirlerinden ayrılmamıştı, iş ve kariyerlerin karışımı açık bir şekilde hissedilirdi. Erkek dini üyeler sadırlar ve hakimler gibi sadece askeri rütbeye sahip değillerdi, belki askeri komutandılar. Dinsel mezhebin ve siyasi gücün birbirinden ayrılmasının amacı devlet işlerinde Kızılbaş yetkisini azaltmaktı. 1508 yılından sonra Şah İsmail Kızılbaşların hiç bir emirini vekil görevi için seçmedi. Çaldıran savaşından sonra Şah başbakan olarak kabul ettiği Vekilin mekanı ve yetkisinin, ayrıca Emiri'l- Ümera genel komutan yetkisinin azalmasını istemektedir. Özellikle Kızılbaşların yetkisinde olan Emiri'l- Ümera genel vazifelerden biridir.¹⁹

1509-1510 yıllarında Şamlu Emiri'l-Ümera Hüseyin Beg görevinden uzaklaştırılıp yerine Ustaclu Muhammet Beg atanır. Şah İsmail bu adımla ölümcül bir darbe vurdu. Çünkü Kızılbaş büyük bir aile olan Şamlu, onlara Oymak adı verilmişti,

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2007, s. 166-167 ; Anonim, Âlem Ârâ-yı Safevi, a.g.e., s.346-355.

¹⁸Mirzaşems Buharai, Tarih-i Buhara, Mukaddime ve Tashih: Ekber Aşık, Miras-i Maktub, Tahran, 1377, s. 214 ; İsa Şevik, Şah Tahmasb ile Osmanlı Sarayı Arasında Teati Edilen Mektupları İçeren "MÜNŞE'ÂT-I 'ATİK"ın Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Tarih Anabilim Dalı, İzmir, 2008, s. 50-51.

¹⁹Roger Savory, a.g.e., s.62-87.

sekiz dokuz aile (il) ye bölündüler- ailesinin bir Ustaclu Emiri'1-Ümera'yı desteklemesi imkansız bir işti. Şah İsmail'in bu yolu deneyen ilk kişi olması yaptığı tercihlerin önemini ortaya koyar, arkasından da birinci Şah Abbas Kızılbashları sınırlamak amacıyla bu tercihlere devam etti.²⁰

1.2. Şah İsmail ve Osmanlılar

Safevi devleti I. Selim (1512-1520) döneminde Osmanlı gibi büyük bir devlet ve imparatorluğun komşusuydu, 1512-1520 yılları arasında Şah İsmail ve Sultan Selim arasındaki ilişkiye bakıldığında Safevilerin Sultan Selim'in tahta çıkışını tebrik edecek elçi göndermemesinin iki taraf arasında sorunların başlama süreci olduğu görülmektedir.²¹ Kafkasya ve Azerbaycan'ın bir bölümünü ele geçiren Şah İsmail, kendi gücünün farkında olup uzun zamandır Safevi hanedanını destekleyen Anadolu Şii'lerini (Türkiye'nin orta ve güney kısmı) topraklarına davet etmeye başlar. Bundan dolayı da Osmanlı Devleti'ne karşı Anadolu Şiileri tarafından isyan ve göç başlar, bu durum Safevi ve Osmanlı düşmanlığını arttırmıştır.²²

Öte yandan Osmanlıların Sünni bölgelerinde Şiilik mezhebinin Safeviler tarafından uygulanması ve Safevilerin bu topraklara doğru hareket etmesi Osmanlı Sultanı'nı sinirlendirir. Farsça kaynaklara göre Sultan Selim, Çaldıran savaşından önce Şah İsmail'e Farsça gönderdiği üç mektuptan birincisinde "Eğer Şiilikten vazgeçip zulme son verip vicdanlı bir Sünni olursan ben de padişahlık vicdanıyla seni bağışlarım. Safer ayında Allah'ın yardımıyla Bosfor boğazısından (İstanbul Boğazı) geçirdik. Eğer Allah yardımcı olursa bütün gücümüzle sizin yapabildiğiniz zulum ve haksılığı

²⁰Roger Savory, a.g.e., s.87-88.

²¹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Tarih-i Osmani, 2.Cilt, Tercüme: Eraj Nevbaht, İntişârat-i Keyhan, Tahran,1369, s. 279.

²²Kadi Ahmed Tatuyi, Âsafhani Kazvini, a.g.e., s.359-362.

mahvetmeye ve halkımızın korkusundan sona ermeye çalışmaktayız. İn şallah en yakın zamanda askeri ordumuz kazanacak ve tüm bölgeleri kontrol edeceğiz. Duyduğuma göre; tüm Dünyayı kontrol etmeyi ve onun yönetimini kazanmayı iddia ediyorsun”. Bunun cevabında Şah İsmail “Bölgeleri kontrol etmek için bizim iki amacımız var: birincisi bölgede kontrol etmeye çalıştığımız yerdeki yaşayan halkların çoğu bizim atalarımızdır. İkincisi ise yöneticiler arasında savaş ve müdeleler eski adetlerden gelmektedir. O yüzden sert bir ifade ile mektupları göndermemelisiniz, çünkü bu mektupların sizin tarafınızdan değil, sarhoş yazarlar tarafından yazıldığının farkındayım.”.²³

Bunun ardından iki taraf arasında tehdit içerikli birçok mektup alışverişi yapılmıştır. Sultan Selim, Şah İsmail’e bir mektup yazarak Kılıç adındaki Safevi casusuyla yollamıştır.²⁴ Bu mektupta harp için geldiklerini Şah İsmail’e haber vermiştir. Sultan Sultan Selim, Azerbaycan bölgelerini kontrol ettiği dördüncü mektubunda: “Ova ve çölleri geçirtikten sonra memleketinize geldik, meydanda kadınlardan başka erkekleri görmedik, ordumuz birkaç gün toprağınızdayken ve Azerbaycan’ı kontrol ettikten sonra, savaş meydanında hiçbir işaretinizi görmedik. Üzülmenizi azaltmak için Sivas ve Kayseri arasında 40 bin asker toparlamıştım, bu yüzden yönetmeyi bırakmalısın”.²⁵ şeklinde sert ifadeler kullanmış, mektub ile beraber bir parça kadın elbisesi göndermiştir. Bunun cevabında Şah İsmail Sultan Selim ile Çaldıran meydanında “savaşa hazır olduğunu” belirten bir karşılık vermiştir.²⁶ Şah İsmail son

²³Anonim, Şah İsamil Safevi, Mecmu'i İsnad ve Mukatebat-i Tarihi Hemrah Ba Yaddaştai Tefsili, Be İhtimami: Dr Abdulhassan nevai, Çapı Düvüm, İntişârat-i Erğavan, Tahran, 1368, s.22-34.

²⁴Anonim, Şah İsamil Safevi, s. 44-48.

²⁵Abbas Puriran, Revâbit-i İnan ve Osmani Der A'hdi Safeviyan, Neşr-i Destür, Meşhad, 1384, s. 68-70.

²⁶Asiye Şenol, Osmanlı- Safevi İlişkileri ve Çaldıran Savaşı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Van, 2018, S. 58.

mektubunda bir yanıt olarak Osmanlı Sultanı'na bir kutu afyon gönderirken, bu adım Safevi ve Osmanlı arasında savaşın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı'nın galip gelmesiyle iki taraf arasındaki ilişki zayıflar.²⁷ 22 Ağustos 1514'de Tebriz yakınında Çaldıran savaşı meydana gelir.²⁸

1.3. Çaldıran Savaşı

Farsça kaynaklara göre Çaldıran savaşının pek çok görünür nedeni vardır. Sultan Selim'in kardeşi Şehzade Ahmed ve Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'ın Şah İsmail tarafına sığınması nedenlerden birisidir. Çünkü Sultan Selim kardeş katliam kararı vermiştir.²⁹ Sultan Selim tahta oturduğunda Şah İsmail, Maverünnehr'de Özbeklerle savaşla meşguldu, bu yüzden Sultan Selim'i tebrik etmemiştir.³⁰ Şah İsmail Osmanlı toprağında yaşayan Şii'lerin Azerbaycan'a dönmeleri için de girişimlerde bulunuyordu. İki devlet arasındaki mezhep farklılığı ve hükümlerlik iddiaları için yaptıkları rekabet düşman olmalarına neden oldu. İlişkilerin bozulmasında Sultan Selim'in tehditkar dört mektubu, Şah İsmail'in cevabi mektupları ve Azerbaycan bölgesi üzerindeki hakimiyet mücadelesi de söz konusudur.³¹

Şah İsmail, Osmanlı'ya gönderdiği ilk elçisi Mir Abdu'l-vahab ile bir sonuca ulaşamadığı için yine barış adına Kemale'd-din Hüseyin Bey ve Bayram Aga'yı yazdığı mektup ile Sultan Selim'e gönderdi. Bu mektupta, Sultan II. Bayezid ile olan iyi

²⁷Sadki Maksut Ali, Safevi-yi Der Gösteri Tarihi İran Zemin, İntişârat-i Setude, Tebriz, 1384, s. 998- 1000.

²⁸Seyd Ali Müeyyed Sabit-i, İsnad ve Nameha-i Tarihi, Kitabhan-i Tahhuri, Tahran, 1346, s.55-59.

²⁹Feridun M. Emecen, Yavuz Sultan Selim, 5. Basım, Kapı Yayınlar, İstanbul, 2021, s.97-98.

³⁰Yılmaz Öztuna, Yavuz Sultan Selim, 7. Basım, Altın Kitaplar Basım, İstanbul, 2019, s.59-61 ; Tufan Gündüz, Son Kızılbaş, 9.Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s.114.

³¹Anonm, Şah İsmail Safevi, a.g.e., s. 53-59, 155-171.

ilişkilerinden söz ederek Sultan Selim tarafından her hangi bir saldırıyı beklemediğini ve ihtilafın sebebini garazlı insanların sultana kötü şeyler anlatmasına bağladı. Ancak o yine de dostluk ilişkilerinin kurulması, islam ahalsinin ittifakı ve maslahatları için barış teklifi ileri sürerek elçilerin gelip gitmesine izin vermesini istedi. Sultan Selim ise bu defa da barış teklifini reddederek elçi ve yanındakileri hapsedirdi. Böylece Yavuz Sultan Selim'in barışmaz tutumları ile Osmanlı ve İran Türkleri arasındaki düşmanlık derecesi daha da artmış oldu.³²

Sınırlarını genişletmek isteyen Safeviler siyasi ve dini açıdan önemli bir merkez olan Bağdad'ı ele geçirmeye çalıştılar. Safevi Devleti Doğu tarafında Özbeklerle, Batı tarafında da Osmanlılarla komşuydu. Safevilerin Şii mezhebini kabulü her iki devletin Safevileri yok etmeye çalışmalarını da tetikledi. Beyn-ül Nehreyn bölgesinde yaşayan Kürtler Sünni oldukları için Safevilere karşı Osmanlılara destek verdiler. Safevi bölgesinde yaşayan Kürt aşiretlerin bu tutumu Safeviler için büyük bir korku keşkil ediyordu.³³

23 Ağustos 1514 günü sabahın erken saatlerinde Safevi ordusunun saldırıya geçmesiyle savaş başladı. Safeviler daha çok Osmanlı ordusunun sol tarafındaki Rumeli kuvvetlerinin üzerine yüklendiler. Şah İsmail merkezden saldırıp Osmanlı saflarının son noktası olan zincirlere kadar yedi defa yaklaştı. Ancak, Osmanlı ordusunun ateş gücü karşısında Safevi ordusu yavaş yavaş çözülmeye ve ağır kayıplar vermeye başladı.³⁴

Akşama kadar süren savaşın sonunda Safevi ordusu dağılmaya başlayınca Şah İsmail savaş meydanını terk etmeye karar verdi. Hızlı bir şekilde Dergezin'e çekildi. Yavuz Sultan Selim, Safevi ordusunun geri çekilmesini bir savaş hilesi zannederken, tuzağa düşmek korkusundan dolayı, onların takip edilmemesini ve yağmaya

³²Abbas puriran, a.g.e., s.86-87 ; Babek Javanshır, a.g.e., s. 185-186.

³³Kadi Ahmed Tatuyi - Âsfhani Kazvini, a.g.e., s. 447-448.

³⁴Yahya Bin Abdüllatif Kazvini, Lübbü't-tevarih, Tashih: Mir Haşim Muhdes, Encümeni Âsâr Ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran,1386, s.55.

girişilmemesini emretti. Bir müddet sonra savaşın kazanıldığı anlaşılınca orduya yağma izni verildi. Ele geçirilen esirlerin çoğu katledildi. Aynı zamanda bu savaşta Osmanlı ordusu da ciddi kayıplar verdi, savaşın şiddetine rağmen Safevi kaynakları can kaybını beş bin olarak vermektedir.³⁵ Şah Tahmasb tezkiresinde o günlerden çok kötü bir şekilde söz etmekte, Durmuş Hanı lanetlemektedir. Çünkü Şah Tahmasb eserinde Durmuş Han ile komutanlarının çoğunun sarhoş olduğundan bahsetmektedir.³⁶

Çaldıran savaşının akabinde Şah İsmail'in mağlubiyeti ve kaçması sonucunda Osmanlı ordusu Tebriz şehrini, daha sonra Diyarbekir ile büyük Azerbaycan bölgesini ele geçirdi. Sadrazam Mustafa Paşa 1516 yılında o bölgeleri tamamen Osmanlı İmparatorluğuna ekledi. Osmanlılar Sinan Paşa'nın önderliğinde Maraş yakınında Alâdin Zulkadır'ı öldürüp, Maraş'ta Zulkadır ailesinin hükümranlılığına son verdiler.³⁷

Şah İsmail 1514 yılında Çaldıran savaşında başarılı olamadıktan sonra yaklaşık on yıl hiç bir savaşa katılmadı. Çaldıran savaşından önce hiç bir mağlubiyete uğramayan Şah İsmail bu başarısızlığından psikolojik olarak etkilenir.³⁸ Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail kendisini ilah gibi gören Kızılbaş mürşitlerin gözünden bu anlamda düştü. Bu da İsmail'in devlet yönetimini ve kişisel davranışını etkiledi. Savaştan sonra Şah İsmail siyah kıyafet ve siyah amama giyinmiş ve etrafındaki devlet görevlilerinin de siyah giyinmelerini emretmişti. Safevi bayrağının rengi de siyahlaşır.³⁹

³⁵Hassan beg Rumlu, Ahsenü't-Tevarih, Cildi Düvüm, Tashih ve Tahşiye : Dr Abdülhassan nevai, Çapı Düvüm, İntişârat-i Esatir, Tahran, 1389, s. 195 ; Tufan Gündüz, Son Kızılbaş, a.g.e., s. 131-132.

³⁶Şah Tahmasib Bin İsmâil bin Haydar-i Safevi, Tezkere-i Şah Tahmasib, Mukaddemi ve Fihrist: A'merü-üllah Saferi, Çapı: düvüm, İntişârat-i Şark, Tahran, 1363, s. 29.

³⁷Abbas Puriran, a.g.e., s.81.

³⁸Abduhassan Nevai ve Abbaskulu Gaffari Ferd, Tarih-i Tehavvülat-i Siyasi- İctima'i ve Ferhangi İnan Der Devrani Safeviye, Çapı Çeharum, İntişârat-i Daneşgah, Tahran, 1386, s. 98-101.

³⁹Abdülreza Huşang Mehdevi, Târih-i Revâbet-i Hârici İnan, Çapı: Düvüm, İntişârat-i Emirkebir, Tahran, 1350, s. 22-24.

Kış mevsiminin gelmesi nedeniyle Sultan Selim Tebriz'den çekildikten sonra Şah İsmail Tebriz'e gider, ama bu bölge sürekli Osmanlı korkusu altında kalır. Türkçe kaynaklarda geçmeyen fakat Farsça kaynaklarda ısrarla Şah İsmail'in Taclı Hanım adlı bir eşinin Osmanlı tarafından esir tutulması anlatılmaktadır, Osmanlı kronikleri Taclı Hanım'ın Osmanlı askerleri tarafından esir edildiğini kaydetmektedirler.⁴⁰

Osmanlılar bu on yıl içerisinde (1524-1515) Diyarbekir ve Azerbaycan bölgelerini, Zulkadır bölgesini, Mar'aş ve Elbistan'ı da sınırlarına kattılar.⁴¹ Horasan bölgesi sürekli Özbek Abdullah Han tarafından saldırıya uğradı, Şiraz, Mazandran, Raşt, Şirvan ve Gürcistan bölgelerinde gerginlik ortaya çıktı. Daha sonra Safeviler Balh ve Kandahar bölgelerini de kaybettiler. Bu gelişmelere rağmen Şah İsmail savaş meydanlarında görünmez, hiçbir ferman çıkarmaz; çünkü Çaldıran savaşı Şah İsmail'in ilk mağlubiyetiydi. Şah, devlet işlerinin yönetimini bırakmış, Haram Sara'da şarap içmeye, avlanmaya ve eğlenceye başlamıştı. İsmail'in oğlu Sam Mirza da bu durumu "kutsal zamanını keyfetmek ile geçirmiş" ifadeleriyle anlatır.⁴²

Bu dönemdeki Farsça kaynaklar Şah İsmail'in otoriteyi tamamen bıraktığını, Kızılbaş komutanların devleti yönetebilmek, güçlenmek için uğraştıklarını kaydeder. Yine kaynaklara göre Şah İsmail barış amacıyla Sultan Selim'e birkaç hediye ve (heyet ile) armağan göndermiş, fakat hiç bir şekilde cevap alamamıştır. Şah İsmail bu nedenle Mısır gibi devletlerle anlaşma kararı vermiş, Osmanlılara karşı ittifak yapmak amacıyla

⁴⁰Farsça kaynaklara göre Şah İsmail'in iki eşi Taclı Begüm ve Behroza Hanım, Osmanlılar tarafından esir alınmış, bu durum İsmail'in psikolojisini etkilemiştir. Taclı Begüm esaretten kurtarılmış, Behroza hanım ise kurtarılamamıştır. Behroza Hanım'dan bu nedenle Safevi kaynakları bahsetmemektedir. Tufan Gündüz, Son Kızılbaş a.g.e, s.132-136 ; Abbas Puriran, a.g.e., s. 79-80.

⁴¹Tevfik Hassan Fevzi, Ruyi Elvasaik ve Mesadiri Türke-ye Lilesira' Osmani ve Safevi, Risal-yi macester Fi Adab mn Kisim luga Eltürkeyi, Müsıl, 1998, s. 108-132 ; Babek Javanshır, a.g.t., s.184-185.

⁴²Kasımı Huseyni Gunabadi, Şah İsmail Name, Mukaddime ve Tashih: Cafer Şüca' kehani, İntişârat-i Ferhangestan-i Zaban ve Edebi Farsi, Tahran, 1387, s. 127-128.

adamlarını Sırbistan, Lehistan ve Macaristan gibi devletlere göndermişti. Ama Şah'ın bu çabası faydasızdı. Sultan Selim Beyn-ül Nehrey'nin bir parçasını, Gürcistan ve Şam'ın tamamını Osmanlı topraklarına kattı. Şah İsmail bu defa Selim'in oğlu Sultan Süleyman ile barışmaya uğraşır ama ölüm anlaşmasına yol vermez ve 21 Eylül 1521 yılında vefat eder.⁴³ Yaklaşık 23 yıllık şahlık süresinde sadece 13 yıl yetkisi varmış, 17/5/1524 yılında 38 yaşındayken ateşli hastalık nedeniyle vefat etti.⁴⁴

Vefatından sonra dört oğlan ve beş kızı kalmıştı: Tahmasb Mirza, Sam Mirza, Elkas Mirza, Behrem Mirza, Haniş Hanım, Peri Han Hanım, Mehin Banu Sultan, Hurşid Ashap Gerdun, Ferengis Hanım ve Zeynep Hanım.⁴⁵ Şah İsmail dönemindeki bir çok yazarın anlattığı gibi, Şah'ın ölümü Safevi devletinde iç savaş ve rekabetin başlamasına neden oldu. Tahta geçen şehzadenin yaşının küçük olması bahanesiyle Şahın yetkisi azaltılmaya, Kızılbaşların devlet yönetimindeki etkisinin arttırılmasına gidildi.⁴⁶

1.4. Sultan Selim'den Sonra Safevi-Osmanlı İlişkileri

Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra tek oğlu olan Şehzade Süleyman, 1520 yılında Osmanlı tahtına çıkmıştır. Şah İsmail'in son yılları Sultan Süleyman dönemine denk düşmüştür. Çaldıran yenilgisinden sonra müttefik arayışına giren Şah İsmail istediği sonuçları alamamıştır. Ancak Osmanlı'nın yeni Sultanı babasının aksine yüzünü Batı'ya dönmüştür. Bu durum Şah İsmail'in üzerindeki baskıyı azaltmıştır. Sultan

⁴³Abbas Puriran, a.g.e., s. 78-84.

⁴⁴Mirza Beg Cenabdi, Ravzetü's-safeviye, Be küşiş-i Gulam-riza Tabatabayi, İntişârat-i Danişgahi Tahran, Tahran,1378, s. 279-280 ; Babek Javanshır, a.g.t., s. 210-211.

⁴⁵Yahya Bin Abdüllatif Kavzini, a.g.e., s. 290 ; Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s. 1132.

⁴⁶İskender Beg Türkemen, Târîh-i Âlem Ârâ-yı Abbasi, Be İhtimam-i İraç Efşar, Kitab-i Evvel, İntişârat-i Emirkebir, Tahran, 1387, S. 46-47 ; Willem Flor, Nizam-i kada-yi Asri Safevi, Tercüme: Hassan zendiye, Çapı: Sevüm, Pejüheşgai Huze Ve danişgah, kum, 1388, s. 44-45 ; Anonim, Şah İsamil Safevi, a.g.e., s.33-42.

Süleyman'ın Batı'ya karşı zaferlerini öğrenince mevcut gücünü kaybetmemesi gerektiğinin farkına varmıştır. Sultan Süleyman'ın öfkesini üzerine çekmekten kaçınmıştır.⁴⁷

Şah İsmail, Sultan Süleyman'ın tahta çıkışında elçi göndermese de Rodos'un fethinden sonra Osmanlılarla iyi ilişkiler geliştirmek için 500 kişilik bir heyet ile yazdığı mektubunu ona gönderdi. Fars kaynaklarına göre heyet soğuk bir şekilde karşılanır, Osmanlılar heyetten yalnız 20 kişiye İstanbul'a girmeleri için izin verir, geri kalanı ise Üsküdar'da durdurulur.⁴⁸ Şah İsmail mektubunda; Osmanlı sultanını iyi lakaplarla övdükten sonra Sultan Süleyman'ı tahta çıktığı ve Rodos fethi için kutladı. Babasının ölümü için de başsağlığı diledi. İsmail mektubunda İslam ordusunun Müslüman olmayanlara karşı kazandığı zaferlerden çok mutlu olduğunu bildirdi.⁴⁹

⁴⁷Mirza Big Cenabdi, a.g.e., s. 340-345.

⁴⁸Abbas Puriran, a.g.e., s.80-84.

⁴⁹Anonim, Âlem Ârâ-yı Safevi, a.g.e., s. 507-527.

İKİNCİ BÖLÜM

TAHMASB VE SAFEVİ ÜLKESİNDE YAŞANAN HADİSELER

Şah Tahmasb 1524 yılında tahta çıktığında kontrol altında tutamayacağı iç ve dış sorunlarla karşılaşır; Özbek tehlikesi, kardeşleri ve hanedan üyeleri gibi iç sıkıntıların yanı sıra, Osmanlı Devleti gibi dış sıkıntılar onu beklemektedir. Şah Tahmasb siyasi ve askeri bakımdan deneyimli olsa da Kızılbaş hakimiyetinden ve yaşının küçük olmasından dolayı iktidarının başlarında kolayca sorunların üstesinden gelememektedir.⁵⁰ Öte yandan Osmanlı Devleti, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Safevi Devleti'nin önünde büyük tehlike oluşturmuştur; çünkü yeni kurulan Şii mezhepli bir devletin Osmanlı'nın büyük ordusuna karşı şansı yoktur.⁵¹

1530-1531 yıllarında Kızılbaş (Şamlu) aşiretleri arasında bir savaş başlamaktadır. Şah Tahmasb'ı öldürmeleri için 2 ok gönderilir ama başarılı olamazlar. Bunun ardından zaten Kızılbaşlar tarafından yetiştirilen genç bir şah olan Şah Tahmasb, Kızılbaşların otoritesini azaltma amacına yönelir. Bu yüzden Şah Tahmasb, Kafkasya'ya doğru taarruza başlar, taarruz süresince çok sayıda Gürcü, Ermeni ve Çerkez'i esir alır ve ülkeye getirir. Bu yeni grupların getirilmesiyle Safevilerin hem siyasi hem de askeri temelinde önemli dönüşümler yaşanır. Kızılbaşların savaşlar nedeniyle halsizleşmesi ve yetkilerinin azaltılması gibi sonuçlar ortaya çıkar.⁵² Bu dönemde Kızılbaşlar askeriyede

⁵⁰P. M. Hult - N.K.S. Lambon, Tarihi İslam Kemberic, Tercüme: Timmur Kadiri, 1.Cilt, İntişârat-i Mehtab, 1387, s. 523.

⁵¹Roger Savory, a.g.e., s. 87-96.

⁵²Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s1199.

tercih edilen konumlarının bu yeni gelen gruplar nedeniyle tehlikede olduğunu sezmektedirler.⁵³

1533-1534 yıllarında Rumlu, Tekelü ve Ustaclu aşiretlerinin reisleri karışıklık ve kargaşa ortamı yaratarak kendi aşiretlerinin diğerleri üzerinde hakimiyet kurması ve diğerlerini ortadan kaldırmak için uzun bir mücadeleye girişirler. Bu yüzden ilk olarak Ustaclular saldırır. Daha sonra Şah Tahmasb üzerinde hakimiyet kurmak isteyen Rumlu ve Tekelü aşiretleri arasında mücadeleler başlar. Mücadelenin sonunda Şamlular kendi hakimiyetlerini duyurmuş ve devletin iç işlerine müdahale etmeyi başarmışlardır. Ancak kaynaklara göre, Şah Tahmasb 1534 yılında Hüseyin Han Şamlu için idam fermanı verir ve onun yerine kendi kardeşi Behram Mirza'yı Şamlu aşiretinin reisi olarak atar. Böylelikle genç Şah Tahmasb siyasi sahada ortaya çıkmaya başlarken, vekillik makamını da Kızılbaşlardan alarak kendi otoritesini egemen kılmak düşüncesindedir.⁵⁴

2.1. Safevi Devleti'nin Siyasi Durumu

Tahmasb'ın şahlığında babası Şah İsmail döneminden kalan sorunlar onun doğu ve batıdaki güçlü komşularıyla ilişkisini etkilemektedir. Özbekler ve Osmanlılarla karşı karşıya gelme tehlikesi Şah Tahmasb'ın saltanatının önemli konularından biri olarak kabul edilir. Çünkü Şah Tahmasb, siyasi bakımdan Abdullah Han liderliğindeki Özbeklerle sürekli karşı karşıya gelmektedir. 1528 yılında tarihe Cam Savaşı olarak geçen savaşta Safeviler Özbekleri yenmiştir.⁵⁵

Safevilerin batı sınırındaki Osmanlılar altın çağını yaşamaktadır, öyle ki Sultan Süleyman'ın fetihleri Avrupayı endişeye sokmuş, onlar için bir tehlike haline gelmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin doğudan gelecek bir Safevi tehdidi endişesi ve buraya

⁵³Roger Savory, a.g.e., s. 109-111.

⁵⁴P. M. Hult - N.K.S. Lambon, a.g.e., s. 522.

⁵⁵Kadi Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn Elkumi, a.g.e., s.151.

yönelik taarruzları, Osmanlıların Avrupa'da daha rahat hareket etmesine engel olmaktadır. Bu sıkışıklığı iyi bilen Avrupalılar yeni kurulan Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti arasında sorun yaşanmasını ister, böylelikle bu fırsatı değerlendirerek, 1524-1534 yılları arasında birlik olma kararı alırlar.⁵⁶

2.2. Tahmasb'ın Hayatı

Şah İsmail hükümdarlığı süresinde üç defa evlenmiştir, onlar da Behroza Hanım Taclı Begüm ve Mehd Ulya. Ölümünden bir yıl önce 1523'de Şeyh, Şay Şirvan'ın kızı olan Mehd Ulya ile üçüncü evliliğini yapmıştır. Muslu ailesi Akkoyunlu devletinin yıkılmasından sonra Feyruze dağlarından Usta Kale'sine göç etmişlerdir. 1503 yılında bu kaleyi fetih ettikten sonra Şah İsmail bu aileden Taclı Begüm ile nikah yapar ve Tahmasb dünyaya gelir.⁵⁷ Taclı Begüm'ü Abdin Beg Şamlu'nun kızı Durmuş Han'ın⁵⁸ kız kardeşi olarak tanıtmıştır. Ama kaynakların bir çoğunda Durmuş Han'ın kız kardeşi değil, Muslu aşiret liderinin kızı şeklinde bahsedilmiştir.⁵⁹

Şah İsmail ile eşi Taclı Begüm Hanım İsfahan şehrinde Şahabad köyünü ziyaret ederken Şah Tahmasib 10 Şubat 1515'de dünyaya gelmiştir.⁶⁰ Aynı şekilde kendisini tezkiresinin giriş kısmında Tahmasib Abu Muzaffer, Tahmasib Mirza olarak tanıtmış ve

⁵⁶Hamid Hacıyan Pur, Evzâ' Siyasi İran Der Dûre Şah Tahmasb Safevi, Tarih Der Ayne Pejühiş, Huzehai Ulum İslami, Şumare.16, 1386.

⁵⁷Kasımı Huseyni Gunabadi, a.g.e., s. 126-127.

⁵⁸Durmuş Han: Abdi Beg Şamlu'nun oğlu, annesi ise Şah İsmail'in kız kardeşi idi. Şah İsmail döneminde Sam Mirza'nın lalasıymış. Osmanlı-Safevi savaşı başlamadan önce, şahtan acele etmemesini ve Osmanlıların bütün ordusu geldikten sonra savaşa başlamayı teklif etmiştir. Bu önerisi Safevilerin Çaldıran savaşını kaybetmesinde bir sebep olmuş, bu yüzden Şah Tahmasb O'nun sarhoş biri olduğunu söylemiştir. Anonim, Kızılbaşlar Tarihi, Tercüme ve Notlar: Tufan Gündüz, 3. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019, s.23-24.

⁵⁹Anonim, Âlem Ârâ-i Şah İsmail, a.g.e., s. 80-81.

⁶⁰Anonim, Âlem Ârâ-yı Safevi, a.g.e., s. 164 ; İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 44 ; Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s.1079.

Şahabad köyünde doğduğundan söz etmiştir. Veliahd doğduğunda mir ve vezirleri para ve bahşiş dağıtmışlardı. Adı Tahmasıb Bin İsmail Bin Hayder El Safevi El Hüseyin'dir.⁶¹

Şah İsmail lala şehzadelerinin sadece Kızılbaşlar'dan seçilmelerine dair bir ferman çıkarttığı için Div Sultan'ı Şehzade Tahmasıb'ın lalası olarak seçer,⁶² daha sonra onu yetiştirme görevini Hüseyin Beg'e verir.⁶³ Tahmasb iki yaşındayken Şah İsmail'in emri üzerine Emir Han Muslu ile birlikte 1516 yılında şiir, sanat ve edebiyat öğrenmek amacıyla Sultan Hasan Baykara önderliğinde Herat şehrine gönderilir.⁶⁴ İskender ve Hasan Han'ın anlattığına göre bu ziyaretin temel nedeni Tahmasıb'ın çocukluktan itibaren babasının yardımcısı gibi hareket edip gelecekte devleti yönetmek yeteneğini oluşturmak için tecrübe kazanmasıdır. Tahmasb için her şeyden önemli bir diğer husus şahane bir kütüphaneye sahip olma isteğiydi.⁶⁵

Herat, Tahmasıb'ın edebiyat, şiir ve sanata karşı sevgisini arttırdığı gibi karakterini de etkiler. Edebiyata karşı olan bu sevgisi yazılarında şiir dörtlükleri ile var olmuş, dağarcığı, dönemindeki Muhteşem Kaşani⁶⁶ gibi önemli edip ve şairler ile dolmuştu.⁶⁷

⁶¹Şah Tahmasıb Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 3.

⁶²Lala Safevilerde yanında yetiştiren kişi anlamına gelir. Tahmasıb on yaşındayken şeriata göre kendi yerine yetkiyi yöneten birine ihtiyacı varmış. Tahmasıb 18 yaşında ancak şariat ve geleneksel olarak yetkiyi ele alabildi. İlham Purkayyum - Hadis Mahmudi, Kızılbaşan ve Nakşi Anha Der Teşkilî Devlet-i Safevi, Lafzname Tarih Pijühîş, Macale Encümen-i İlmi Meşhid, Meşhid, Şumare 60, Meşhid, 1393, s.28-29.

⁶³Anonim, Âlem- Ârâ-yı şah ismail, a.g.e., s. 461-463.

⁶⁴Mehemmed Yusuf Vala İsfahani, Haldberin, Miras-i Maktub, Çaphani Şirin, Tahran, 1372, s.246-249.

⁶⁵İftihar Kasımzade - Zakir Hatampur, Ruikarde Safeviyan Nisbet Be Hüner Der Devre-i Şah Tahmasb Safevi, Mahname Âfâk, Şumare. 31, Aban Mah 1398, s 2-7.

⁶⁶Muhteşem Kaşani: Şah Tahmasb döneminde Farsça dili bilen önemli şairlerinden biridir. Daha çok Şii'lik mezhebine önem veriyordu. Zindeginame Muhteşem Kaşani, Hemşehri Online, 1398, s.15-16.

⁶⁷İskender Beg Türkemen, a.g.e, s.177-178 ; Minüçehr Parsadost, Şah Tahmasb-i Evvel, İntişârat-i Şerkati Sahami, Tahran, 1391, s. 870-871.

Tahmasb'in hayatı üç aşamaya sahiptir. Birinci aşama 1524-1545 arasında resim ve şairlikle geçmiştir. İkinci aşama 1545-1574 arasındır ve Şah Tahmasıb tövbe edip devleti yönetmekle uğraşmıştır. Üçüncü aşama 1574'ten vefatına kadardır ki tekrar sanata yönelir.⁶⁸ Hassan Beg Rumlu kitabında Tahmasıb'ın ilk gençlik yıllarından beri içinde resim, hattat ve edebiyat sevgisi olduğundan bahseder. Kazvin'deki Kırk Sütun Sarayındaki resimlerin bazılarını kendi yapmıştır. Nakkaş Behzad ve ressam Sultan Mehdi özel hocaları olarak Tahmasıb ile Herata gönderilmiştir. Herat'ta altı yıl kaldıktan sonra 1522'de Tebriz'e döner, o sürede binicilik ve avcılık yapmayı öğrenmiştir. Babasının vefatından sonra tahta geçince sanatçı, şair, ressamları desteklemiştir.⁶⁹

Tahmasb'ın fikir ve manevi (din) kişiliğinde babasının etkisi olmuştur. Babası Şah İsmail, İran'da Şiîliği canlandıran kişi olarak tanınmış, diğer mezheplere karşı sert bir şekilde durmuş, Şiî' on iki imam mezhebinin uygulanması için sürekli uğraşmıştır. Şüphesiz babasının bu davranışı Tahmasb'ın karakterini etkilemiştir. Şah Tahmasb'ın bu tutumu Safevi Devleti'ndeki dini, mezhebi ve ideolojik değişimlerin başlangıç noktası olmuştur. Değir bir ifade ile Şah İsmail ile devletin kuruluşundan itibaren var olan Kızılbaşlık ve buna bağlı Alevilik düşünce ve inanç sistemi, Arap fukahanın saraya gelişiyile şariatçı bir Şia'ya yerini bırakacaktır.⁷⁰ Şahlığının başlangıcında yaşının küçüklüğü nedeniyle eğlence ve keyif hayatı yaşamış, yirmili yaşlarında tövbe ederek dindarlık bakımından Şiî' on iki imam mezhebini genişletmeye çalışmıştır. Dini önder ve ulemaları kendi etrafında toplamış, cami ve dini okulları önemseyen bir bakış geliştirmiştir. Hiç bir kaynakta Şah Tahmasıb'ın tövbede pişman olmasından söz

⁶⁸İftihar Kasımzade ve Zakir Hatampur, a.g.m., s. 2.

⁶⁹Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s.1131-1132 ; Stuart Cary Welch, A Kings Book Of Kings, The Shah- nameh Of Shah Tahmasp, Library of Congrees, New york, 1976, s.57-63.

⁷⁰İlgar Bahrul, Şah'ın Bahçesinde, Kitabevi Yayinlari, İstanbul, 2021, s.83.

edilmemişse de kendi tezkiresinde “yirmi yaşındayken bu mutluluk bana nasip olduğunda bu şiiri yazdım.” diyerek buna açıklık getirmiştir. Abu Hassan Gazvini “Hiçbir dönem Şah Tahmasıb’ın dönemi gibi din ve adalet bakımından devlet yönetiminde ilahi yasalara uygun olmamıştır.” demektedir.⁷¹

“Bir süre zümürüt peşinde örselendik

Bir süre taze yakuta bulaştık

Ne renkte olursa olsun kirlenmişlikti

Tövbe suyuyla yıkadık da huzura erdik’’.⁷²

Şah Tahmasıb yedi defa evlenmiştir; Sultanım Begüm, Sultan Ağa Hanım ve Sultanzade Hanım, Hanperver Hanım, Hurıhan Hanım, Feride Sultan Hanım, Zehra Hanım. İlk evliliğini 1533 yılında Muslu Türkmen aşireti ünlülerinden birinin kızı Sultan Begüm ile yapmıştır. Begüm Sultan haremın güçlü ve etkili kadınlarından biri olup aynı zamanda Şah İsmail II ve Muhammed Hudabende’nin validesidir. Torunu Birinci Şah Abbas dönemine kadar yaşamış, Mehd Ulya soyadını almıştır.⁷³ Çerkez asıllı Sultan Ağa Hanım 1547 yılında Şah Tahmasıb ile evlenmiştir. Perihan Han Hanım ile Süleyman Mirza’nın annesidir. 1554 yılında Gürcü asıllı ve Necipzadelerden Sultan Haydar Mirza’nın annesi Zade Hanım ile üçüncü kez evlenmiştir.⁷⁴

1574’lü yıllardan sonra Şah Tahmasıb hastalanmış, devlet yönetimi üzerindeki etkisi azalmıştır. Bu durum özellikle Kızılbaşlar ile oğullarının yolunu annelerin desteği ile babalarının yerine geçmelerini kolaylaştırır. Tahmasıb’ın yukarıda belirtildiği üzere Çerkez ve Gürcü kadınlar ile evlenmesi Kızılbaş kadınların gözden düşmesine ve bu kadınların yükselmesine neden oldu. Çerkez ve Gürcü kadınlar Kızılbaş kadınlara karşı

⁷¹Abu Hassan kazvini, Fevâidü-ül Safeviye, Tashih: Meryem Mir Ahmed, Mütalea't ve Tahkikat-i Ferhangi, Tahran,1367, s. 30.

⁷²Şah Tahmasıb Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 30.

⁷³Fazlullah Ruzbahan Hanci İsfehani, a.g.e., S.405-408.

⁷⁴Minüçehr Parsadost, a.g.e., s. 44-59 ‘ Faruk Sümer, a.g.e., s. 102-103.

ittifak yaparak birlikte hareket ettiler. Dönem kaynakları da Kızılbaşların iç savaş ve mücadele ile karşı karşıya kaldıklarını yazar.⁷⁵

16 Mayıs 1576'da Tahmasb vefat eder. Şah'ın tedavisini iyi yapmadığı bahanesi ile özel doktoru öldürülür.⁷⁶ Vefat ettikten sonra yetişkin dokuz oğlu kaldı, bunlardan yedi tanesi Çerkez ve Gürcü, iki tanesi Kızılbaş annelerdendir ki onlar da Muhammed Hudabande ve İsmail'dir. Tahmasb'tan sonra tahta Gürcü anneden doğan Haydar Mirza geçti, fakat geçtiği ilk gece öldürüldü.⁷⁷ Arkasından İsmail, Şah II, İsmail olarak tahta geçecektir.⁷⁸

Şahlık sürme nedeniyle Safevi ailesi arasında epey bir mücadele meydana gelir. Uzun bir rekabetten sonra Şah II. İsmail 1576'da idareyi ele aldı. İç sorunlar nedeniyle ilk defa Tahmasb'ın cenazesi saray bahçesinde defnedilmiş, bir süre sonra Kazvindeki Şahzade Hüseyin (Hz. Hüseyin) mezargahına götürülmüştür. Bir yıl sonra Meşhed şehrinde Ali bin Musa Rıza haremindedir gömülmüştür.⁷⁹ Bazı kaynaklar 12 yıl sonra Özbekler Meşhed şehrine saldırınca Tahmasb'ın naaşının çıkarıldığını, bazı kaynaklar ise hala Meşhed'te olduğunu iddia ederler.⁸⁰ Mukim Han'ın tezkiresinde; Özbek Abdullah Han oğlu Abdülmümin Han'ın Horasan'ı aldıktan sonra halkını öldürmeye ve

⁷⁵Pietr Ceksun - Laurans Lakhart, Tarihi İran Combridge, Cilt.6, 2.kisim, Tercüme: Timur Kâdir, İntişârat-i Mehtâb, Tahran, 1390, s. 529.

⁷⁶Hakim Abu Nasir Geylani: Şah Tahmasb'ın özel doktoru şahın dermanını fazla önemsemediği nedeniyle Kızılbaşlar tarafından öldürülmüştür. İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 168 ; Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s.1498 ; Mustafa Efendi Selanik, Tarih-i Selaniki, Tercüme: Hassen Bin Ali, Tashihi: Nasir-ül allah Salihi, İntişârat-i Tahhuri, Tahran, 1389, s. 226.

⁷⁷P. M. Hult - N.K.S. Lambon, a.g.e., s. 529-530.

⁷⁸Walter Hinz, Şah İsmail-i Dvüm-i Safevi, Tercüme: Keykâvus Cehandar, Çapı Dvüm, İntişârat-i İlim ve Ferhengi, Tahran, 1381, s. 51- 52

⁷⁹Walter Hinz, Teşkil-i Devlet-i Milli Der İran, Çapı Sevüm, Tercüme: K. Cihandari, İntişârat-i Harezemi, Tahran, 1362, s. 188.

⁸⁰Anonim, Pâdşâhani İran Heryek Der Kucâ Medfünind, Macale Yadigar, Şumare. 2, Sal-i Sevüm, Şerkati Sahami, Tahran, 1325.

Tahmasib'n cenazesini çıkarıp yakmaya karar verdiği, bu hadiseyi Osmanlı Sultanı Üçüncü Murad'a bir mektupla bildirdiği yazılıdır.⁸¹

2.3. Tahmasb'ın Tahta Çıkışı

Tahmasb, kendi tezkiyesinde babası Şah İsmail öldükten sonra 23 Mayıs 1524 pazartesi günü Çaçit bölgesinden göç ederken tahta geçtiğini yazar.⁸² Tahmasb, Şah İsmail'in en büyük oğlu olup yaşı on yıl ve üç aymış. Tahmasb'ın tahta erken yaşta geçmesi Kızılbaşların güç ve yetkileri yeniden kazanmaları, devlette en çok yetkiye sahip olmaları ve devleti İranlıların elinden almaları yolunu kolaylaştırır.⁸³

Tahmasb tahta geçtikten sonra Türkmen aşiretlerinin planları Safevi devletini doğuda Osmanlılara karşı, batıda Özbeklere karşı zayıf düşürdü. Şah Tahmasb'ın ilk on yılı (1524-1533) yetkinin Kızılbaş liderlerinde olduğu bir süreçti. Bundan dolayı saltanatının başında makamları oba ve aşiretlere göre dağıtmıştır.⁸⁴ Devlet yönetiminde makamları yedi aşiretten oluşan Türkmen aileler (Avşar, Kaçar, Şamlu, Ustaclu, Rumlu, Zulkadir ve Tekelü) ve kabile halinde dağlarda yaşayan (Taliş, Kürtlerden Rojeki, Ardalan, Lur ve Feyli) aşiretlere dağıtır.⁸⁵

Makamları ve devlet işlerinin dağılımını yapmak sorunlara çözüm olmaz, çünkü Şah Tahmasb kısa sürede Safevi Devleti'nin zayıf bir temel üzerine inşa edildiğini anlar. Kızılbaşların yetki ve makam hırsı iç sorunların beklenmedik bir seviyeye

⁸¹Mehmed Yusuf Münşi, Tezkire Mukim Hani, Mukaddime ve tashih: Fereşti Tarafan, Miras-i Maktub, Tahran, 1385, s. 104-113.

⁸²Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 3-4 ; Yahya Bin Abdüllatif Kavzini, a.g.e., s. 291.

⁸³Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s. 1137.

⁸⁴Pietr Ceksun - Laurans Lakhart, a.g.e., s. 64-65.

⁸⁵Mirza Sem'ia, Tezkere-i Almelok, Be küşîş-i: Muhammed Debir Siaki, Tercüme: Mes'ud Recebnia, İntişârat-i Emirkebir, Tahran, 1368, s. 71-75.

ulaşmasına neden olmaktadır.⁸⁶ Şah Tahmasb tahta çıktığında aşiretlerin planları, Özbek saldırıları ve batıdaki Osmanlı İmparatorluğu tehlikesiyle karşılaştığı için tek başına bunlarla mücadele edememiştir. Yani Şah Tahmasb'ın şahlıktaki ilk 10 yılı (1524-1533) ve tahta çıkmasından önce babasının döneminde de yetki Kızılbaşlardadır.⁸⁷

Şah Tahmasb'ın tahta çıkması sırasında Div Sultan Rumlu, Şah İsmail'in vasiyetnamesini okumuş, huzurda yer alanlardan Şah Tahmasb'ı babasının veliahtı ve yeni şah olarak kabul etmesini isterken, Şah İsmail'in lalalık ve emîrül-ümerâlık (Beylerbeylik) makamını kendisine verdiğini söylemiştir. Diğer aşiretlerin tepkisini çeken bu durum karşısında Div Sultan, Şamlu ve Ustaclu aşiretleriyle üçlü ittifak kurar. Böylelikle Safevi Devleti iç çekişmeler, karmaşık siyasi ve ekonomik durum evresine giriş yapar. Öyle ki Şah Tahmasb, hükümdarlığı döneminde sadece sınırlarını koruma çabası içinde olmuştur.⁸⁸

Tahmasb, Şah olarak tahta geçtikten sonra yaptığı en önemli işler şunlardır: Şii' on iki imam mezhebini sert bir şekilde uygulamak, din adamlarını önemsemek, İmam Rıza Haremîni, Hazret-i Masuma haremîni Kum şehrinde Zerih Rezeviye ortamını tamir etmek. Şii' on iki imam mezhebini uygulayan Şeyh Haydar zamanında takılan 12 serpuçlu başlık, Tahmasb'ın İsneyn Aşer tacına olan arzusu nedeni ile bu tacı kendi zamanına atf edip ülkenin tamamının bu şapkayı takması ile değişir. Artık Kızılbaşların simgesidir bu şapka. Şah Tahmasb döneminde hayır işleri önem kazanmış, vakıflar kurulmuş, sadaka olarak para verilmiştir. Kaynaklar Şah Tahmasb'ın bu işleri yapan ilk kişilerden olduğunu belirtir. Diğer adımlarından biri Şii' on iki imam mezhebînin yayılması ve görsel törenlerin artmasıdır. Şiiilerin dini törenleri ve matemleri Şah

⁸⁶Pietr Ceksun - Laurans Lakhart, a.g.e., s. 65.

⁸⁷Pietr Ceksun - Laurans Lakhart, a.g.e., s. 64-65.

⁸⁸İskender Beg Türkemen, a.g.e., S. 46-47

Tahmasb'ı daha ünlü yaptı. İmam Hüseyin'in matem merasimi için masrafları ödemesi cabası oldu.⁸⁹

Şii' alimlerin huzurunda toplantılar ve hücrelerde dersler düzenlenirdi. Ali bin Hüseyin bin Abdul Al Kırki gibi Şii' on iki İmam mezhebinin her iki usulu Tüli ve Teberiyeye (Tevella - Teberra) uygulanırdı.⁹⁰ Şah Tahmasıb döneminde halkı zorunlu olarak Şii' mezhebine getirmek kalmamıştı. Ama kendisi dini gelenekleri, merasimleri uygulamaya devam etti. Şah Tahmasb Sefername kitabında günlük olarak Teberi merasimini uyguladığını anlatmıştır.⁹¹ Osmanlıların seferleri sonucu başkenti 1548'de Tebriz'den Kazvin şehrine taşıdı ve Kazvin şehrini Safevi devletinin başkenti yaptı.⁹²

Kazvin şehrini yeniden inşa etti, çarşı yaptırdı ve hepsinden önemlisi Kervansaray'ı bina ettirdi. Şah Tahmasıb diğer şah ve sultanlar gibi inşaat ve bina yapmayı önemsemi, Kazvin'de Ali Kapu olarak bilinen Büyük Sarayı yaptırdı. İmam Raza makbarasını tamir ettirdi, Isfahan, Kirman ve Şiraz'da cami yaptırdı. Ulaşım ve ticaret açısından şehirler arasında ana yol, ziyaretgah yolları üzerinde yine Kervansaray

⁸⁹Said Necefizade - Nasır Cedidi, Berûz ve Zuhûri Bavarhai Şii Der Siyasate Mezhebi Şah Tahmasbi Evvel-i Safevi, Şii Pijühi, Sali 4, Şumare.13, 1396, s. 123-139.

⁹⁰Teberra: İmâmiye-i İsnâ aşer'îyye Şiiğinde yaygın olan ve İslâm Dîni'nin peygamberi Muhammed'in ailesi ve ailesinin soyundan gelenleri (yani Ehl-i Beyti) sevmeyenleri sevmemek, düşman olanlara düşman olmak gibi anlamlar taşıyan bir kavramdır. Tevella: Peygamberin ailesini ve ailesinin soyundan gelenleri sevmek sevmeyenleri anlamına gelir. Bekir Kütükoğlu, Osmanlı- İran Siyâsi Münâsebetleri(1578-1612), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993.

⁹¹Tatılı ve Hamkaran, Safername, Tercüme ve Tahkik: Hasan Cevvadi - Willem flor, İntişârat-i Dr. Mahmud Efşarü yezdi, Tahran, 1393, s. 270-280.

⁹²Kazvin: Elburz dağlarının güney eteğinde, Tahran'ın 150 km. kuzeybatısında ve denizden 1290 m. yükseklikte kanalların suladığı bağlar, bahçeler arasında yer alan bir tarım pazarı ve sanayi merkezidir. İran'ın en eski şehirlerinden birisi olan Kazvin 1548-1598 yılları arasında Safevi devleti'nin başkenti olmuştur. Charles Melville, Safevid Persia in the age of Empiresi, University of Cambridge, London, 2021, p. 4 ' Adam Olearius, Sefername Adam Olearius, Tercüme az Almanî: Ahmed Behpur, İntişârat-i Betkar, Tahran, 1363, s. 15 ' Marcel Bazın, Kazvin, Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, 25. Cilt. 2002, ankara.

yaptırdı. Küçük sanayi anlamında halı işlenmesine önem verdi, hediye olarak komşu ülkelere gönderdi.⁹³

Safeviler'in toprak bakımından genişlemesi Şah İsmail döneminde başlar, Şah Tahmasıb döneminde daha çok sınırların korunması ve elde tutulması söz konusudur. Şirvan, Karabağ, Erivan, Azerbaycan (Tebriz), Erzincan, Hemedan, Irak-ı Acem, Kermanşah ve Kelhor, Irak-ı Arap (Bağdat), Fars, Şiraz, Kerman, Kandihar, Meşhed, Esterâbâd, Gürcistan, Huzistan, (Mezopotamya) Beyn-ül Nehreyn ve Luristan bölgeleri Safevi kontrolündedir. Hülası Tevarih ve Târih-i Âlem- Ârâ-yı Abbasi Azerbaycan bölgesinin Safevi devleti için önemli olduğunu belirtirler. Çünkü Safevi devletinin kurulduğunu, Tebriz hükümdarlığının kontrol altında olduğunu herkese bildirmiştir.⁹⁴

2.4. Şah Tahmasb'ın Tahta Çıkmasında Kızılbaş Aşiretlerin Etkisi

Türkmen aşiretleri Doğu Anadolu, Suriye'nin kuzeyi ve bugünkü Ermenistan'ın dağlık bölgelerinde yerleşiktirler. Şah İsmail'in babası Sultan Haydar'ın Şii'lik mezhebi çağrısı ve Safevi Devleti'nin kurulmasına yardımcı olan Türkmen aşiretlerine Kızılbaşlar denilmiştir. Bu aşiretler 14. yüzyılda hem bazı ekonomik, siyasi ve toplumsal nedenlerden dolayı hem de Safevilerin çağrısıyla yaşadıkları bölgeleri terk ederek Azerbaycan'a gitmiş ve Şah İsmail'in aşiret ordusuna katılmışlardır. Ayrıca bu aşiretler Erdebil'de Safevilerin müridi ve şeyhi olmuşlardır. Bu aşiretler Sultan Haydar'ın isteği üzerine kırmızı şapka takmışlardır. Bazı kaynaklara göre, Osmanlılar bu ismi Sultan Haydar'ın yaverlerini hor görmek için kullanmıştır.⁹⁵ Fakat, sadece

⁹³İftihar Kasımzade - Zakir Hatampur, a.g.m., s. 8-10.

⁹⁴Ruher born, Nizam-i Eyâlat Der Devr-i Safevi, Tercüme: Keykâvus Cehandar, İntişârat-i Bengah, Tahran, 2537, s.33 ; Kadi Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn Elkumi, a.g.e., s. 149 ; İskender Beg Türkemen, a.g.e., 38.

⁹⁵İlham Purkayyum - Hadis Mahmudi, a.g.e., s. 22.

Türkmen aşiretler değil, İranlılar da Kızılbaş lakabıyla gurur duymuşlardır.⁹⁶ Kızılbaş ismi, kızıl (kırmızı) ve baş kelimelerinden gelmiştir. Şapkaları 12 kattır ve bu 12 Şii' imamını simgelemektedir. Bu berelere taç ismi verilmiştir.⁹⁷

Türkmen aşiretleri 1474 baharında Mogan yoluyla Karabağ'a gitmiş, balık avlama bahanesiyle Nahcivan'ın kuzeyindeki Gökçe Gölü yakınlarına yerleşmişlerdir. Yaz mevsiminde İran ve Osmanlı sınırına en yakın bölge olan Azerbaycan'a giderler. Azerbaycan'da 7 binden fazla Anadolu Kızılbaş Şah İsmail'in ordusuna katılır. Şah İsmail'in Lahican'dan ayrılıp Azerbaycan'a yerleşmesinin ardından ona katılan Kızılbaşların sayısı artmaya başlar. Kaynaklarda bunlara "Çöl Türkleri" denmiştir. Şah İsmail'in çağrısına katılmalarındaki en önemli faktör, savaş ganimetleridir. Şah İsmail'in 7 bin kişilik Kızılbaş ordusu 9 Anadolu Türkmen aşiretinden oluşur.⁹⁸:

- Şamlu: Akdeniz'in kuzey Doğusunda, Şam'ın kuzey batısı ve şimdiki Suriye'de yaşayan Tatarlardır.
- Tekelü: Güney Anadolu bölgelerinde yaşayan Tekelü aşiretlerindendir.
- Ustaclu: Güney Anadolu'dadırlar.
- Rumlu: Emir Timur'un Hacı Ali'ye peşkeş çektiği Sivas, Tokat bölgesi ve Anadolu Tatarlarıdır.
- Kacar: Doğu Anadolu Tatarlarıdır.
- Zülkadr: Fırat'ın enginliklerinde, şimdiki Suriye-Türkiye sınırı arasına yerleşmişlerdir.
- Kirman, Varsak ve Bayat.

⁹⁶Cihanbahş Sevaab - Furuğ Bazgir, Nakşi Şamluha Der Te'sis ve Tedavüm-i Devleti Safevi, Pijühişhai Tarihi, danişgah Edebiyyât Ve Ulum İnsani, Şumare 1, İsfahan, 1394, s. 22-23.

⁹⁷İlham Purkayyum - Hadis Mahmudi, a.g.m, s. 25-27.

⁹⁸Muhammed Yusuf Hâci, Resale Der Pâdişâhî Safevi, Be küşiş-i Fırışte Kuşkı Ca'feryan, Merkezi Esnâd-i Meclis-i Şurra-i İslami, Tahran, 1387, s. 33-44.

Şah Tahmasb tahta çıktığında aşiretler İran'ın farklı bölgelerinde toprak ve mülk sahibidir: Ustaclular Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Kirman'da, Şamlular Horasan'da, Tekelüler İsfahan, Hamedan ve Irak-ı Arab'da, Rumlular daha çok Azerbaycan ve Aran'da, Zülkadrlar Fars bölgeleri, Musul, Kaçar ve Kirmanlar Gence'de, Avşarlar ise Kûhi Geylaviye bölgelerinde yaşamışlardır. Tahmasb'ın tahta çıkmasıyla savaş ve çekişme başlar, aşiretler şaha ve saltanata yakın olmak için mücadele eder.⁹⁹

Kızılbaşlar ikiye ayrılır. Birinci bölüm bu adı Şah İsmail'in hizmetinde olan dedelerinden almıştır. Bu ada sahip grup her zaman devlet ordusunda yer almıştır. İkinci bölüm ise şah tarafından bu adı alan kişilerdi. Bunlar farklı ırklardan gelip Şii Müslüman olan nöker ve savaşçılardır.¹⁰⁰ Pitro DellaValle seyahatnamesinde şöyle ifade eder: “Kızılbaşlar tamamen özgürdür, istedikleri zaman şahı bırakıp başka bir han veya sultanın yanına gidebilirlerdi. Savaşlarda sadece kendi komutanlarından, yani onlara para veren kişilerden emir alırlardı. Bu kişiler askerliği severlerdi ve aşiret reislerinin fermanını şahın fermanından üstün görürlerdi.”¹⁰¹

Şah Tahmasb'ın yaşının küçük olmasından dolayı Kızılbaş aşiretlerinin liderleri saltanata el koymaya çalışmaktadır. Bu durum aşiretlerin daha fazla güçlenmesine ve önemli devlet makamlarına ulaşmalarına olanak sağlamıştır. Çünkü onlar da kendileri için daha fazla yetki istemektedirler. Şah İsmail'in kendi döneminde lalaların Kızılbaşlardan olması gerektiği ve 18 yaşına kadar şehzadelerle kalmaları kararından faydalanan Div Sultan Rumlu, durumu kontrol altına almayı ve kendi aşireti için önemli

⁹⁹Cihanbahş Sevak - Furuğ Bazgir, a.g.m, s. 22-25.

¹⁰⁰Pitro Della Valle, Sefernam-i Pitro Della Valle, Tercüme: Şüa'Elldin Şifa, Şerkati İntişârat-i İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1384, s. 44.

¹⁰¹Pitro Della Valle, a.g.e, s. 279.

makamları elde etmeyi başarır.¹⁰² Öyle ki şahın yerine devleti yönetmektedir. Kendini daha fazla güçlendirmek için Çuha Sultan Tekelü ve Köpek Sultan Ustaclu ile üçlü ittifak yapar. Bu ittifakın kurulma nedeni aşiretlerin Safevi Devleti'nin kurulmasındaki önemini öne çıkarmak ve devletin omurgasını oluşturduğunu göstermek için yapılmıştır. Fakat ittifak uzun sürmez ve aşiret liderleri kendilerini şaha yakınlaştırarak diğer aşiretleri kötülemeye başlar. Sonunda da her biri kendi planında yok olur.¹⁰³

Ustaclular iç sorunlardan en çok zarar gören aşirettir ve Köpek Sultan öldürülür. Çuha Sultan Tekelü, Köpek Sultan'ın akıbetini beklemeden Div Sultan'a karşı şahın onayını alma peşindedir. 1527 yılında Şah Tahmasb, saray ahalisinin önünde atabeyi Div Sultan'ı okla vurarak öldürür. Böylelikle Tekelü aşireti diğer 7 aşiret üzerinde hakimiyet kurmayı başararak söz konusu iç savaştan Şah Tahmasb'a yakınlaşarak çıkarlar. Tekelülerin bu zaferi 3 yıl sürmüştür. 1530 yılında Tekelü ve Şamlular arasında Hüseyin Han liderliğinde sorunlar yaşanmaya başlar. Sonuç olarak Çuha Sultan saltanat çadırında öldürülür ve yerini Hüseyin Han alır. Böylelikle Tekelü, Ustaclu ve Rumlu aşiretleri siyasi sahadan uzaklaşırken, Şamlular 3 yıl boyunca söz sahibi olurlar. 1533 yılında Şah Tahmasb'ın tamamen yetkileri ele alıp devleti kendisinin yönetmesiyle onların da siyasi sahadaki rolleri seyrekleşmektedir.¹⁰⁴ Fakat Şah Tahmasb'ın çabaları büyük ölçüde sonuçsuzdur, çünkü Kızılbaşlar devlet işlerine karışmakla kalmayıp, şahın kardeşlerini isyan için teşvik etmektedirler. Örneğin; Sam Mirza ve Elkas Mirza.¹⁰⁵

Safevi Devleti'nin kuruluşun itibaren yolun ortasına kadar ordu bakımından Kızılbaşlara bel bağladığı açıktır. Şah Abbas döneminden sonra bunlar idari mevkilere yönelmişlerdir, çünkü Şah Tahmasb döneminde Tacik, İranlı ve Çerkez ırklarına önem

¹⁰²Douglas E. Streusand, *Islamic Gunpowder Empires Ottomans, Safevids and Mughals*, Westview Press, Colorado, 2011, s.155.

¹⁰³Mehmet Dağlar, a.g.t., s. 20-23 ; Meryem Nejadkebir-i Mihriban, *Şah Abbas-i kebir, Neisr-i parise, Çapı: sevüm*, Tahran, 1390, s.28.

¹⁰⁴Pieter Ceksun - Laurans Lakhart, a.g.e., s. 80.

¹⁰⁵İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 69-73.

verilmiştir. Bunun da nedeni Kızılbaşların okuma yazma konusundaki bilgisizliği, sadece savaş ve binicilik bilmesidir. Diğer gruplar ise okuma yazma bildikleri için idari, divan-ı ala ve mali makamlarda yer edinebilmişlerdir.¹⁰⁶

Şah Tahmasb dönemini üç bölüme ayırdığımızda ortaya şöyle bir sonuç çıkar: Birinci dönem Şah Tahmasb'ın çocukluk dönemidir. Bu dönemde (1524-1534) yetki Kızılbaşlardadır Rumlu, Ustaclu ve Şamlu aşiretleri arasındaki çekişme devleti iç savaşa sürüklerken şah Kızılbaş lalaların etkisi altındadır. İkinci dönem ise 1534-1554 yılları arasındadır. Bu dönemde şah fiili olarak yetkiyi ve yönetimi elinde tutar ve Amasya Barış Antlaşması'na kadar böyle devam eder.¹⁰⁷ Burada şah, Kızılbaşların veya müridlerin açık bir şekilde kendisine karşı ayaklanmasına, mevki ve makamları kendileri için suistimal etmesine imkan vermez. Fakat halen en büyük Kızılbaş lideri olan Hüseyin Han Şamlu, Çuha Sultan'ın yardımcısıdır. Üçüncü dönem ise 1554-1576 yılları arasındadır yani, Amasya Antlaşması'ndan Şah Tahmasb'ın son yıllarına kadar olan dönemdir.¹⁰⁸

2.5. Kızılbaşlar Arasındaki Mücadeleler

Tahmasb'ın çocuk hükümdar konumunda saltanata gelmesiyle devletin kuruluşunda etkin rol oynayan Kızılbaşlar siyasi sahada mutlak iktidar ve rol almak için iç çekişme ve sorun yaşamaktadırlar. Başlangıçta Kızılbaşlar ve Tacikiler arasında, daha sonra diğer aşiretler arasında sorun çıkar. Çünkü Şah İsmail döneminden beri Kızılbaşların oynadığı başat role rağmen Kızılbaşların etkisini kırmak için önemli yetkilerin Tacikiler ve diğer gruplara verilmesi gibi bir çaba da söz konusudur. Örneğin;

¹⁰⁶İlham Purkayyum - Hadis Mahmudi, a.g.m, s. 28-30.

¹⁰⁷Mehmet Dağlar, a.g.t., s. 31.

¹⁰⁸Muhammed İbrahim Bastani, Siyaset ve İktisad Asri Safevi, İntişârat-i Bengah, Tahran, 1348, s. 26-27.

Şamlu Hüseyin Bey'in emîrû'l-ümerâlıktan (Beylerbeylik) alınması ve yerine Çayan Sultan'ın (Muhammed Bey Sofracı) getirilmesi. Türkmen İskender Beg şöyle der: "Emirler ve devlet erkanı arasında sorun ve çekişmeler başlar, bu da devlet şirazesinin bozulmasına neden olur. Sultan, yaşının küçüklüğünden dolayı bazı devlet işlerine karışmazdı.¹⁰⁹

Şah Tahmasb, Kızılbaşların yetkisini azaltmak için askeri açıdan Gürcü, Çerkez ve İranlılara bel bağlamaktadır.¹¹⁰ Rumlu Div Sultan diğer grupları kovmak için büyük çaba göstermekteyse de ancak genç sultan onlara önemli makamlarda görev vermektedir. Dolayısıyla Kızılbaşların diğer gruplar ve aşiretlere karşı asiliği devlette siyasi sorun ve karmaşa çıkmasına neden olmuştur.¹¹¹

Rumlu Div Sultan, 1524 yılında Şah İsmail'in vasiyetnamesine dayanarak kendisini emîrû'l-ümerâ (Beylerbeyi) ve Şah Tahmasb'ın Lalası olarak ilan eder. Bunun neticesinde Köpek Sultan liderliğindeki Ustacluların ve Çuha Sultan Tekelü'nün tepkisiyle bir iç savaş başlar ve Ustaclu, Rumlu ve Tekelülerin hezimetleriyle son bulur. Öte yandan Abdullah Han ve Küçüm Han liderliklerindeki Özbeklerin Horasan'a üst üste saldırılarında Div Sultan, Lar¹¹² ordusunu düzene sokma bahanesiyle bölgedeki hakimleri kendi etrafına toplamıştır. Fakat diğer Kızılbaşların (Tekelü, Zülkadr ve Rumlu) payitahta birleşmesinden korkarak Köpek Sultan'a emîrû'l-ümerâlık için vekalet verir. Payitaht ordusu Lar ordusuna kadar gelir, ancak Div Sultan Özbeklere karşı

¹⁰⁹İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 46

¹¹⁰P. M. Hult - N.K.S. Lambon, a.g.e., s. 527.

¹¹¹İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 87.

¹¹²Lar Ordusu: Damavand dağa bağlıdır. İran'ın Güney ve Batı'daki Mazendaran bölgesindedir. Safevi Devleti'nin sınırına uzak ve yaylak olmakla birlikte savaşa hazırlamak için askerleri toplamaya bu bölgeye sefer ediyorlardı. Muhammed Muin, Ferhange Fars, Cilt.6, İntişârat-i Emirkebir, Tahran, 1391, s. 125-128.

yapılan savaşa katılmaz ve Köpek Sultan'dan emirü'l-ümeralık vekaletini geri almaya çalışır.¹¹³

Rumlu Hassan Bey yaşanan gelişmeleri şöyle anlatır: “Div Sultan ve Köpek Sultan arasındaki sorun ve çekişme bu vekaletle başlar. Eğer Köpek Sultan korku ve zayıflıktan dolayı geri çekilmeseydi büyük bir iç savaş yaşanacaktı. Fakat Div Sultan rakip aşiretlerin gücünü azaltması gerektiğini biliyordu ki, bu da bir iç savaş doğuracaktı. Bu yüzden ilk adım olarak Ustaclu aşiretini Gürcistan'da Gürcülerle savaşmaya gönderir. İkinci adım olarak da Kadı Cihan Kazvini'yi vezirlikten aldırır, Mir Cafer Savcı Rumlu'nun üstünü çizer ve Köpek Sultan'ın askerlerini öldürtür.”¹¹⁴

Aşiretler arasındaki karmaşa ve çekişme Ustacluların 1526 yılında Rumlu ve Tekelülere karşı yapılan Sultaniye Savaşı'nı kaybetmelerine neden olmuştur. Köpek Sultan'ın ölmesiyle de Ustaclu aşireti siyasi ağırlıklarını kaybederler. Ustaclu, Rumlu ve Tekelü aşiretleri arasındaki karmaşa ve sorunlar, Tus şehrinin Özbek ablukası altında olduğu zamana tekabül etmektedir. Kuşatma günleri zor geçmiş, yiyecek-ıçecek konusunda halk sıkıntı çekmiştir. Bu sırada payitahtta sultana karşı yetkileri arttırmak ve iç sorunlar peyda olmuştur.¹¹⁵

Ustaclulara karşı alınan katliam fermanı, onların çok sayıda beyinin hayatını kaybetmesine neden oldu. Bu olay iç durumun düzelmesine neden olmadığı gibi başka iç sorun ve karmaşalar doğurmuştur. Çuha Sultan, vekalet postunu garantiye almak için meydana kendini gösterir. Şah Tahmasb şöyle der: “Div Sultan Kızılbaşlar arasında iç sorunların oluşmasına neden olmuştur.” Tahmasb'ın hakkında düşüncelerini böyle ifade ettiği ve sultana yakınlığıyla bilenen Kızılbaşların önemli güçlü emirlerinden Rumlu

¹¹³Kadi Ahmed Tatuyi - Âsefhani Kazvini, a.g.e., s.403 ; Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s. 1154-1155.

¹¹⁴Budak Münşi Kazvini, Cevahir-ül Ahba, Mukaddime ve teshih: Muhsen Behram Nejad, Miras-i Mektub, Tahran, 1378, s. 150-153.

¹¹⁵Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s. 1151, 1155-1156.

Div Sultan öldürülür. Böylelikle üçlü birleşme Tekelü Çuha Sultan'ın hayatta kalmasıyla son bulur, Şah Tahmasb'ın vekaletini garantiye alan aşiret gücünü gösterir.¹¹⁶

1526 yılında Özbekler ikinci kez Horasan bölgelerine saldırırlar. İç sorunlar Özbeklerin herhangi bir savunma ile karşılaşmadan bölgeyi yağmalamalarına imkan tanımaktadır. Rumlu-Ustaclu-Tekelü aşiretleri arasındaki mücadeleyi kazanan Tekelülerden Şah Tahmasb'ın rahatsız olduğu, Tekelülerin güç ve tahakkümünün artmasından bıktığı belirtilmektedir. Tekelüler diğer aşiretler bir yana Şah Tahmasb'a karşı bile isyan etmeye kalkışır. 1530 yılında aşiretler arasındaki savaşın alevleri kontrol edilemeyecek seviyelere ulaşır.¹¹⁷ Tekelülerin karşısında sadece bir kişi tehlike teşkil etmiştir; Şamlu Hüseyin Han. Herat'ta Sam Mirza'nın lalası olan Hüseyin Han'ın Safevi Devleti'yle güçlü bir ilişkisi vardır. Bu yüzden Herat bölgesinde hakimiyet Şamlulardan alınıp Tekelülere verilmiştir.¹¹⁸

1527 yılında Hüseyin Han ve Abdullah Han'ın Herat'ı Özbeklere teslim edeceğine dair anlaşma, Şah Tahmasb'ın Hüseyin Han'ı gözden çıkarıp azletmesine neden olmuştur. Çuha Sultan, Özbeklerin ablukası altındaki Herat'a destek göndermedi. Şahın kardeşi Sam Mirza, Şamlu Hüseyin Han ve Herat'taki bazı Şiilerin izin almadan başına buyruk davranmaları Çuha Sultan'ın tepkisini çekmiş, bu nedenle Herat'a destek göndermemiştir. Şah Tahmasb tezkeresinde, kardeşi Sam Mirza'nın utanarak aff dilediğini, kendisinin de onu affederek hareme aldığı belirtilmektedir. Fakat Hüseyin Han için aynı akıbet yaşanmaz, Hüseyin Han'ın Herat'ı teslim etme kararı Şah Tahmasb

¹¹⁶Budak Münşi Kazvini, a.g.e., s. 152-154.

¹¹⁷İskender Beg Türkemen, a.g.e., s 47.

¹¹⁸Hamid Hacıyan Pur, a.g.m., s. 2-3.

tarafından bir meydan okuma olarak algılanır. Artık Şamluların siyasi etkisini azaltmak için çaba gerekmektedir.¹¹⁹

1532-1533 yıllarında Hüseyin Bey'in Vezir Emir Cafer Savcı'yı öldürmesi ve Şah Tahmasb'ı zehirleme girişimi Şah Tahmasb tarafından öğrenilir, Hüseyin Bey Maverünnehire kaçar. Bu arada Hüseyin Han, Şah Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirza'yı Osmanlılara sığınması için teşvik etmektedir.¹²⁰ Hüseyin Han, Şah Tahmasb'ın üstünü çizmek için bunu bir fırsat olarak değerlendirmektedir, çünkü Şamlular Safevi Devleti'nin ana kurucularından biridir ve Şah Tahmasb'ın hükümdarlık tarzlarını bir tehlike olarak görmektedir. Hüseyin Han, tüm bu gelişmeler üzerine bir davet sırasında şahın fermanıyla katledilir.¹²¹

Şah Tahmasb tezkeresinde Tekelü Çuha Sultan'ın oğullarına yetki verdiğini belirtmektedir. Ustaclu, Avşar ve Zülkadr aşiretleri, Tekelüler ve Çuha Sultan'ın oğullarının baskılarıyla karşılaşmış, şahın izni olmadan Çuha Sultan'ın oğulları ve Tekelüler tarafından katledilmişlerdir. Şah Tahmasb Tekelülerin bu hareketlerini saltanatı açısından bir tehlike olarak görür. Tezkeresinde “Mecburen Tekelülerin katliam fermanını verdim” diye belirtir.¹²² Çoğu aşiret büyüklerinin ortadan kalkmasıyla artık çocuk şah ve Kızılbaşların ülke yönetimindeki yetki dönemi son bulur. Tahmasb devletin kontrolünü ele alır.¹²³

¹¹⁹Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 14.

¹²⁰Abdulhassan Nevai - Abbaskulu Gaffari Ferd, a.g.e., s 108-109.

¹²¹Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s.1223.

¹²²Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 15.

¹²³Hamid Hacıyan Pur, a.g.m., s. 2-3.

2.5.1. Ustaclu

Ustaclular Türkmen Kızılbaşların en önemli aşiretleri arasında yer almaktadır. Ustaclular, özellikle askeri bakımdan büyük ölçüde Safevilerin destekçisi olmuşlardır. Bu aşiret şah güçlendiğinde siyasi bakımdan olumlu rol oynamakta, şahın zayıflamasıyla daha fazla yetki elde etmek için çabalamaktadırlar. Ustaclular, Küçük Asya, Sivas, Amasya ve Tokat'tan Azerbaycan'a gelmişlerdir.¹²⁴ Yaşadıkları bölgeye ilişkin farklı görüşler vardır, ancak daha sonra Azerbaycan'a göç ettikleri belirtilmektedir. Şah İsmail'in sultanlık döneminin başında Ermenistan yakınlarındaki Minik Göl ve Anadolu sınırına yakın bölgelere yerleşmişlerdir. Şah İsmail'in yaptığı seferlerde şahla beraber olmuşlardır.¹²⁵

Ustaclular topraklarını kaybettikten sonra 1526 yılında Köpek Sultan'ın komutasına girmişlerdir. Hassan Beg Rumlu, bu konuya ilişkin şöyle der: "Div Sultan ve Çuha Sultan Şah Tahmasb'la beraber savaşmak için birbirleriyle çatışır, Şah Tahmasb ortada kalırken, Çuha Sultan ve Div Sultan şahı korumaktadırlar. Sağ taraf Burun Sultan, Ahi Sultan ve Karaca Sultan Tekelü'ye, sol taraf ise Demri Sultan Şamlu'ya verilir. Sonuç olarak Köpek Sultan geri çekilip önce Abher'e (Zincan yakınlarında bir şehir), daha sonra Reşt'e gitmek zorunda kalır."¹²⁶

1527 yılında Şah Tahmasb, Div Sultan ve Köpek Sultan komutasında 8 bin süvarilik bir güçle bir ölüm kalım savaşına girer. Burada Div Sultan savaşı kaybeder ve Geylan'a kaçır.¹²⁷ Köpek Sultan, Div Sultan'ı sorunların müsebbibi olarak suçlamaktadır. Çünkü Div Sultan, komutan ve emirlere üçlü ittifakın yanı sıra başka

¹²⁴Faruk Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rölü, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.87-90.

¹²⁵Nesâ Bakır, Nakşi ve Ehmeyet-i İstacılı Der Astane Hükümet-i Safevi, danişgah Azad, Tahran, 2017, s.22.

¹²⁶Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s. 1142, 1146, 1149, 1156.

¹²⁷Budak Münşi Kazvini, a.g.e., s. 152.

ittifaklar kurmak için hediyeler vererek kendi otoritesini sağlamak peşindedir. Hüseyin Bey Şamlu, Div Sultan'ın barış yoluyla bu işi yapmakta olduğunu belirtmektedir. Fakat bu girişim bazı mirlerin ölümü ve Kadı Cihan Kazvini'nin tutuklanmasıyla sonuç bulur. Ayrıca Köpek Sultan Gürcistan'a Gürcülerle savaşmak için gönderilir. Gürcülerin topraklarını ele geçirme nedeniyle Köpek Sultan, Çuha Sultan'ı buraya getirerek savaş ilan eder.¹²⁸

Şah Tahmasb döneminde siyasi açıdan zayıflayan Ustaclular, Azerbaycan bölgelerini bölmeye ve ele geçirme etmeye çalışmaktadırlar. Büyük Ustaclu aşireti, küçük küçük obalara bölünür. Sonuç olarak iç sorunlarla karşılaşır, şahın tarafında güçlerini kaybeder ve askeri bakımdan tanınan komutanlarından olurlar.¹²⁹

Şah Tahmasb'ın ölümü Ustacluların siyasi meydana rollerinin azalmasına sebep oldu, çünkü onlar Şah Tahmasb'ın oğlu Haydar Mirza'ya destek veriyorlardı. Haydar Mirza tahta çıktığı ilk gece öldürüldükten sonra, Safevi sarayında kaybolmuşlar, Şah İsmail tahta çıktığında Ustaclulara hiçbir görev vermemiştir.¹³⁰

2.5.2. Şamlu

Şamlu aşireti Safevi Devleti'nin oluşmasında büyük rol oynayan, mürid ve vefalı olan önemli ve etkili aşiretlerden biridir. Safevi Devleti'nin kuruluşundan Şah Tahmasb dönemine kadar güç ve güçlülüğü deneyimlemişlerdir. Suriye, Şam ve Halep bölgelerinin Türkmeni olan bu aşiret, sürekli olarak Halep ve Antep arasındaki kışlak ve yaylaklarda yaşamışlardır. İdari ve askeri mevki almak, eyaletleri idare etmek ve Safevi şehzadelerini yetiştirmek gibi konularda önemli roller oynamaktadırlar. Bu aşiret, tarih

¹²⁸Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s 1123, 1142.

¹²⁹Muhammed Hassan Raznehan, Nizâ ve Bühran Der İl-i Büzurg-i İstacilu, Kitabi Mah, Nazargah, Şumare 142, Tahran, 1388, s. 17-19.

¹³⁰Willem Flor, a.g.e., s. 24-26.

boyunca iniş ve çıkışlar yaşamıştır. Siyasi ve toplumsal bakımdan Şah Tahmasb döneminde kendi konumlarını başarıyla koruyabilmişlerdir.¹³¹

Şamlular, Kızılbaşların güçlü aşiretleri arasında kabul edilmektedir. Kendilerini Safevi Devleti'nin ana unsurları olarak görmektedirler. Şamlu obaları, Memlûklerle savaş için savaşçı yetiştirmekle görevlendirilmiştir. Şamluların Şah İsmail dönemindeki rolleri şöyledir¹³²:

- Askeri faaliyetler: Safevi Devleti için savaş zamanında ordu tahsis etmektedirler. Şirvan bölgesini ele geçirmiş, Akkoyunlu Devleti'yle savaşmış, kaleler fethetmiş, Özbek ve Osmanlılarla yapılan savaşlara katılmışlardır.

- Divan-ı Ala'daki faaliyetler: Safevi Devleti'nin kuruluş döneminde önemli mevkileri elde etmişlerdir. Bazı eyalet ve bölgeleri idare etmişlerdir.

- Atabeylik Şehzade lalası olmak: Hüseyin Bey, Şah İsmail'in kardeşi Ali Mirza'nın lalasıydı. Fakat Şah İsmail, son dönemlerinde yetkilerinin ve devleti yönetmekteki rollerinin artmasından endişe duyarak onları azletmiştir.¹³³

1524-1534 yılları arasında Şamlular Horasan'da yaşamaktadırlar. Şah İsmail'in ölümünden sonra tahta çıkan Şah Tahmasb döneminde, iç sorun ve çatışmalarda ana faktör olmuşlardır. Şahın yaşının küçük olmasından yararlanarak makam ve mevki elde etmeye çalışmışlardır. Şah Tahmasb döneminde Şamlular Horasan'a yerleştirilir. Öyle ki, Horasan bölgesi kısa sürede tarım, ekonomi ve ticaret alanlarında çöküş yaşamıştır. Özbeklerin devam eden saldırıları ve şahın ihmalkarlığı bölgeye sınır dışı bir yer olarak bakılmasına neden olur. Bu bölgeye Şamluları saltanattan uzaklaştırma yeri olarak bakılmıştır. O dönem Şamlular, Hüseyin Han ve Sam Mirza'nın komutası altındadırlar.

¹³¹Faruk Sümer, a.g.e., s. 92-94 ; Cihanbahş Sevab - Furuğ Bazgir, a.g.m, s. 19.

¹³²Andrew I. Newman, Safevid Iran Rebirth of Persian Empire, I.B. Tauris, New York, 2006, s. 27-28.

¹³³Kadi Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn Elkumi, a.g.e, s.453 ; Mirza Beg Cenabdi, a.g.e., s.155.

İç sorunlar, birleşmemeleri Şah Tahmasb'dan bağımsızlıklarını ilan etmelerine neden olurken, bu durum onların siyasi sahadaki rollerinin azalmasında etkili olmuştur.¹³⁴

2.5.3. Tekelü

Tekelüler, Kızılbaşların konum sahibi aşiretlerindendir. Anadolu ve Küçük Asya'nın güneyindeki Antalya ile Alanya arasında Akdeniz'de yaşamaktadırlar. Anadolu'da Şii mezhebinin yayılmasının ardından Tekelüler Safevilerin yandaşı olmuştur. Başlarda Sultan Haydar ve Sultan Cüneyd ile iyi ilişkiler kurmuşlardır. Akkoyunlularla olan savaşta Şah İsmail'e destek olan 7 bin sufinin öncüsüdürler. İki grup halinde Azerbaycan'a göç etmişlerdir. Tekelüler genel olarak iki gruba ayrılır, birinci grup: Safevi Devleti'nin kuruluşundan itibaren İran'a giden Tekelülerdir; Çuha Sultan, Burun Sultan. Birinci grup Safevi Devleti'nin kuruluşuyla birlikte göç etmiş ve kuruluş aşamasında önemli rol oynayıp birçok makam elde etmişlerdir.¹³⁵ İkinci grup komutanlarının Osmanlı topraklarında hezimete uğramasından sonra Şah Kulu Halife (Şeytan Kulu) liderliğinde 15 bin kişilik grup halinde 1512'de göç etmiştir. Bu grup göçleriyle beraber birçok sorun yaratmışlardır; İran'a gelirken yolda bir tüccar kervanına saldırıp mallarına el koymuş, yağmalamış, kervandakileri öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Şah İsmail haklarında ölüm fermanı çıkarır, daha sonra Şiraz ve Meşhed bölgelerine yerleştirmelerini emreder. İkinci grup Tekelüler devamlı olarak Şah İsmail'e sorun yaratmaktadırlar. Gizli toplantılarda bir araya geldikleri için Şah İsmail onların

¹³⁴Hamid Hacıyan Pur, a.g.m, s.27-29.

¹³⁵Faruk Sümer, a.g.e., s. 90-92.

saltanatı ele geçirme girişimi olduğundan şüphelenmektedir.¹³⁶ Bu aşiret isyan planlarının çoğunda rol oynamıştır.¹³⁷

Rumlu Div Sultan'ın Şah Tahmasb'ın tahta gelmesine verdiği tepki, diğer Kızılbaş aşiretleri arasında öfke, rekabet ve problemlere neden olur. Bunun sonucunda 1526'de Kızılbaşlar (Ustaclu, Rumlu, Tekelü) arasında Sultaniye Savaşı çıkar. Ustaclu ve Tekelüler bu savaşta büyük kayıp verir. Meşhed ve Hemedan bölgelerinin hakimi Tekelü Burun Sultan bu savaşta öldürülür. Bunun sonucunda Horasan bölgesi zayıflar ve devamlı olarak Özbek saldırılarına maruz kalır. Özbeklerle savaşta Demri Sultan ve Ahi Sultan Tekelü öldürülür. Şah Tahmasb, Demri Sultan ve Ahi Sultan'ın bunu daha fazla yetki elde etmek için yaptığını ve kendisinin böyle bir ferman vermediğini belirtmektedir.¹³⁸

Tekelüler Özbek Şeybani Han ile yapılan Merv Savaşı'nda büyük rol oynamışlardır.¹³⁹ Özbeklerle mücadeleleri nedeniyle Rumlu Div Sultan'ın sahip olduğu emîrül-ümerâ makamı için harekete geçerler, Tahmasb'ı bu konuda etkilerler. Bu girişimler sonuç verir; Şah Tahmasb 5 Ocak 1527'de huzuruna gelen Div Sultan'ı okla öldürür ve Rumluların devlet yönetimindeki yetkisi zayıflar. Şerefhan Bitlisli yaşanan gelişmeler için Çuha Sultan Tekelü'nün Kızılbaşlar arasında sorun ve fitnenin kaynağı olduğunu belirtir. Çuha Sultan çekişmelerin ardından emîrül-ümerâ makamını ele geçirdikten sonra Tekelüler şahın yaşının küçük olmasıyla devletin üst makamlarında tek söz sahibi olur. Aynı yıl Şah Tahmasb, Tekelülerin yardımıyla Bağdat'ı Zülfikar

¹³⁶Hüseyin Mir Caferi, Tarih-i Tehavvülat-i Siyasi, İctima'i, İktisadi ve Ferhangi İnan Der Dûri Timuriyan ve Türkmenyan, İntişârat-i Danişgahi İsfahan, İsfahan, 1375, s. 91.

¹³⁷Baba Merduh Kürdistani, Tarihi Meşahir Kürd, Cilti Sevüm, Tahran, 1371, s. 247.

¹³⁸Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 14.

¹³⁹Budak Münşi Kazvini, a.g.e., s. 128.

İsyanı'nda kontrol altına alır. Ulama Sultan Tekelü, Azerbaycan bölgelerinin emîrül-ümerâsı olur.¹⁴⁰

18 yaşına gelen Şah Tahmasb, Tekelülerin kendisi ve devlet üzerindeki etkilerini kırmak, meşru hakkı olan saltanatta bizzat işleri idare etmek istemektedir. Tahmasb'ın beklediği fırsat 1528 yılında Çuha Sultan'ın Özbeklerle yapılan Çam Savaşı'ndan kaçması ve Şamlular Şah Tahmasb'la beraber savaşı kazanabilecek durumdayken diğer komutanları kaçmaları için teşvik etmesiyle gelir. Hüseyin Han Şamlu, Sam Mirza'nın lalası ve Herat hakimi olarak seçilmiştir. Bu yüzden Hüseyin Han, Özbek Abdullah Han tarafından ablukaya alındığında emîrül-ümerâ olan Çuha Sultan'dan yardım ister, ancak Çuha Sultan Şah Tahmasb'a yakın olduğundan Hüseyin Han Şamlu'ya kin besler ve bu yüzden yardım göndermez. Bu nedenle Hüseyin Han Sam Mirza ve Şii'lerin hayatını kurtarmak için Özbeklerle anlaşmak zorunda kalır.¹⁴¹

Öte yandan Çuha Sultan'ın oğulları Şah Tahmasb'ın izni olmadan Ustaclu, Avşar ve Zülkadr aşiretlerinin önde gelenlerini öldürür. Tahmasb bu duruma sinirlenir ve memnun olmamakla beraber Tekelülerin gücünü kırmak için haklarında katliam fermanı çıkarır. Tekelü katliamından dolayı şaha kızan Ulama Tekelü Tebriz'deki saraya giderek şahın altın nakkaşlığıyla uğraşan nökerlerine ve atlarına el koyup bölgeyi yağmalar.¹⁴² Ulama bununla da kalmayarak Şah Tahmasb'la mücadele edecek güce sahip olmadığı için Sultan Süleyman'a gider ve ülkeye saldırması için onu teşvik eder.¹⁴³

Osmanlılar, 1534-1554 yılları arasında Ulama'nın desteğiyle kuzey batı sınırında dört kez Safevi topraklarına girer, bunun sonucu olarak iki devlet toprakları viran olur.

¹⁴⁰Şerefhan Bin Şemseddin Bidlisî, Şeref-nâme, Be İhtimâmi: Vladimir Velia-inif Zernof, Cilt 1, Tahran, 1377, s. 47.

¹⁴¹Budak Münşi Kazvini, a.g.e., s 161.

¹⁴²Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 15-17-22.

¹⁴³Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s. 1200-1203.

Ulama bunun dışında Osmanlı ordusu Bağdat'a geldiğinde şehri onlara teslim etmesi için Bağdat hakimi Muhammed Han Tekelü ile ittifak kurmaya çalışır.¹⁴⁴

Tekelülerin katliam fermanı Şah Tahmasb'ın ilk yanlış kararıdır. Çünkü Tekelüler Azerbaycan'ı hakimsiz bırakır. O dönem Safevilerin elinde olan Bağdat da artık Osmanlı hakimiyetine girer. Ayrıca Behram Mirza'nın lalası Gazi Han, onu kardeşi Sam Mirza'ya karşı kışkırtmaktadır. Şah Tahmasb'ın ölmesiyle Ustaclular için zor ve ağır bir dönem başlamaktadır, çünkü yeni şahın desteğini alan Tekelüler, Şah Tahmasb döneminde yaşadıklarının intikamını almak istemektedir. Çuha Sultan'ın ölümüyle de Hüseyin Han Şamlu onun yerine geçme fırsatı yakalamıştır.¹⁴⁵

2.5.4. Rumlu

Rumlular temelde Sivas, Amasya, Küçük Asya (Rum) bölgelerinde yaşayan bir gruptur. Akkoyunlu Türkleriyle hiçbir bağlantıları yoktur, aksine Kızılbaşlara bağlı yeni oluşan bir Şii' Türk grubudur. Safevi hanedanlığıyla irtibat kurmalarıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Fakat en yaygın olanı; 1398 yılında Timur'un Osmanlı'ya karşı kazandığı savaştan sonra Erdebil'e dönerken Anadolu Rum esirleri serbest bıraktığı ve bunların daha sonra Rumlu Sufiler olarak tanınması ile ilgilidir.¹⁴⁶

Rumlular Safevi Devleti'nin kurulmasında Şah İsmail'in yardımcıları olmuş, 100 yıl boyunca Özbek saldırılarına karşı durmuşlardır. Hüseyin Bey Rumlu, Ahsenü't-Tevarih'te şöyle der: “Şah, Rumlu savaşçılara bel bağlar, bu yüzden çok sayıda büyük makam elde ederler. Ayrıca Safevi Devleti'ne ordu sağlayan aşiretler arasında yer

¹⁴⁴Budak Münşi Kazvini, a.g.e., s 176-177.

¹⁴⁵Budak Münşi Kazvini, a.g.e., s. 162.

¹⁴⁶A'zam Rahimi, Nakşi Rümülüha Der Teşkil Ve Tesbit-i Devleti Safevi, Fasname Parsa, Şumare.24, 1394, s. 77- 88.

alırlar.”¹⁴⁷ Payitahttan uzak olan Herat ve Meşhed’i belirledikten sonra bu toprakları ele geçirirler ve uzun süre burada sorunsuz yaşarlar. Şah Tahmasb, Rumluları zayıflatmak adına Özbeklerle yapılan savaşta onlardan asker ve güç yardımı istemektedir. Şahın bu hamlesiyle Rumlular yavaş yavaş ekonomik ve sosyal güçlerini kaybeder, Şah Tahmasb’ın sonraki 25 yıllık saltanatında siyasi meydanda etkin rol oynayamazlar. Div Sultan’ın Şah Tahmasb tarafından öldürülmesinin ardından siyasi meydandaki rolleri azalır.¹⁴⁸

2.5.5. Avşar

Avşar aşireti, Anadolu Türkmenlerinin en mühim kitlesini teşkil eylemektedir. Bu aşiret Akkoyunlu hükümdarlığı döneminde Şah İsmail’le bağlantı kurmuştur. Safevi Devleti’nin kurulmasında önemli rol oynayan Avşarlar, Safevi otoritesinin sağlanması için çabalamış ve Kûh-i Gilüye, Horasan ve Ürmiye hakimliği¹⁴⁹ gibi önemli makamlar elde etmiştir. Özbeklerle ve iç savaşlarla mücadelede rol oynamışlardır. Azerbaycan’a göç eden bu aşiretin farklı taife ve dalları vardır.¹⁵⁰

Kaynaklara göre iki grup halinde İran’a göç etmişlerdir. Birinci grup 11. miladi yüzyılda Horasan’a, ikinci grup ise Moğolların Türkmenistan’a saldırılarının ardından Azerbaycan’a göç etmiştir. Safevi Devleti’nin kuruluş döneminde ise Kazvin

¹⁴⁷Seyid Huseyn bin Murteza Huseyni Esterabadi, Tarihi Sultani Az Şeyh Safi Ta Şah Safi, Be küşiş-i: İhsan İşraki, İntişârat-i İlmi, Tahran, 1364, s. 58-59.

¹⁴⁸Walter Hinz, Teşkil-i Devlet-i Milli Der İran, a.g.e., s. 6-8 ‘ Faruk Sümer, a.g.e., s. 85-86.

¹⁴⁹Fraylıç- mühendis Ravlig, Türkmen Aşirtleri, Hazırlayanlar: Dr. Ali Cin- Dr. Haluk Kortel- Dr. Haldun Eroğlu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.39.

¹⁵⁰Ali Kam Mukaddem - Pervin Duht Cihan kuhn, Nakşi İli Afşar Der Devleti Safevi, Macale Mütaleat İrani, danişgah Edebiyyât Ve Ulum İnsani, Şumare.37, Kirman, 1399, s. 191- 194.

çevresindeki bölgelere yerleşmişlerdir.¹⁵¹ Şah İsmail döneminde Şirvan Savaşı ve Akkoyunlularla yapılan savaşta önemli rol oynamaktadırlar. Şah Tahmasb döneminde önemli devlet makamlarında yetki sahibi olmayı başarmışlardır.¹⁵²

Öte yandan Elkas Mirza komutanlığındaki Osmanlı ordusunun Safevi topraklarına saldırısına karşı mücadele etmişlerdir. Kûh-i Gilüye Avşarları, Gürcistan'a karşı saldırılara katılmışlardır. Avşarlar, 20 yıl boyunca Horasan'daki Merv, Meşhed ve Tus bölgelerinde Özbeklerle mücadelede önemli rol oynarlar, çünkü bölgeyi iyi bilmektedirler.¹⁵³

2.6. Şah Tahmasb Dönemindeki İsyanlar

2.6.1 Bağdat İsyanı

Şah Tahmasb Özbeklerle mücadele etmek için Herat'a doğru sefere çıkar. Tahran'da Ali oğlu Zülfikar Bey'in Bağdat ve Irak-ı Arap'ın hakimi amcası İbrahim Han Muslu'ya karşı isyan ettiğini, Muslu'nun öldürüldüğünü ve Bağdat'ın şehir anahtarının Sultan Süleyman'a gönderildiğini öğrenir.¹⁵⁴ Bu dönemlerde Bağdat Safevi hakimiyeti altındadır. Çuha Sultan Horasan savaşlarının ardından Bağdat'a gider, kale çok çetrefilli olsa da oraya çıkmayı başaran Şah Tahmasb isyanı bastırır ve 10 Ocak 1529 tarihinde Bağdat'ı yeniden Safevi Devleti hakimiyetine sokar.¹⁵⁵

¹⁵¹İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 334.

¹⁵²Ali Kam Mukaddem - Pervin Duht Cihan kuhn, a.g.m, s. 192.

¹⁵³Ali Kam Mukaddem - Pervin Duht Cihan kuhn, a.g.m, s. 194-196.

¹⁵⁴Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s.10-11.

¹⁵⁵Hassan Beg Rumlu, a.g.e, s. 1178 ' Mustafa bin Abddulah Çelebi, Tercüme Takvimü-ül Tevarih, Mütercim Naşenas, Tashih: Mir Haşm Muhaddis, Çapı: Dövüm, Miras-i Maktub, Tahran, 1384, s. 165.

2.6.2. Ulama Tekelü İsyanı

Tekelü aşireti Safevi Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Bu yüzden Şah Tahmasb döneminde Çuha Sultan emîrû'l-ümerâ mevkisini almışken Tekelülerin önemli makamlara gelmesi için çabalamıştır. Öyle ki şahın kardeşi Behram Mirza'nın lalalığını Tekelü Gazi Han'a verir. Tekelülerin devlet yönetimindeki nüfuzu Şah Tahmasb'ı rahatsız etmektedir. Şah Tahmasb 18 yaşındayken Çuha Sultan ve Tekelüler Özbeklerle savaşta geri çekilir ve diğer aşiretlerin topraklarına el koyarlar. Bunun üzerine Tahmasb katliam fermanı çıkarır, bu ferman Âfet-i Tekelü adıyla tezkeresinde yer almaktadır.¹⁵⁶

Şah Tahmasb'ın bu kararının ardından Tekelü Ulama Han isyan ederek 7 bin süvarilik bir orduyla şahın karşısında durur. Şah Tahmasb ile yapılan mücadelede şaha karşı direnemeyen Ulama Tekelü Van Kalesi'ne çekilir ve Sultan Süleyman'ın desteğini almaya çalışır. Sultan Süleyman Ulama Tekelü'nün bu çağrısına olumlu cevap vererek hil'at gönderir. Ulama da kendisine gönderile hil'atı giyerek Osmanlı topraklarına gider. Sultan Süleyman 50 bin kişilik bir orduyu Ulama Han'ın komutasına vermiş, Ulama Han Şerefhan Bitlisli'nin hakimiyetindeki Bitlis bölgesine saldırmıştır. Ulama Han ile Osmanlılar arasındaki bu işbirliğine karşı Şerefhan Şah Tahmasb'dan destek ister, Şah Tahmasb Ulama ile savaşmaları için Şerefhan'a büyük bir ordu gönderir ve Ulama geri çekilmek zorunda kalır.¹⁵⁷

Ulama Tekelü, 1533 yılında yeniden Safevi hükümdarlığı altındaki Bitlis'e saldırmış, Şerefhan Bitlisli'yi öldürerek bölgeyi ele geçirmiştir. Ulama Tekelü, Sultan Süleyman'a mektup göndererek Safevi bölgelerine saldırmak için daha fazla güç ister. Ulama, Sultan Süleyman'ın Safevilere yönelik ikinci seferinde büyük rol oynamış ve

¹⁵⁶Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s.15.

¹⁵⁷Hassan Beg Rumlu, a.g.e, s.1200-1201 ; Mirza Beg Cenabdi, a.g.e., s. 414-415.

Van Kalesi'ndeki yerlerini sağlamlaştırmıştır. Bu seferle ilgili araştırmanın üçüncü bölümünde detaylı bilgiler paylaşılacaktır.¹⁵⁸

2.6.3. Hacı Muhammed Salih Bitikçi İsyanı

1537 yılında Hacı Muzaffer oğlu Hacı Muhammed Salih¹⁵⁹, Safevilere karşı isyanını ilan ederek Esterâbâd'ın bazı bölgelerini ele geçirir. Ardından Harzem hükümdarlığı ile irtibata geçerek hediye gönderir. Harzem hükümdarlığı da buna karşılık Kızılbaşlarla mücadele etmeleri için kendisini destekler. Hacı Muhammed Salih Bitikçi'nin isyanını öğrenen Şah Tahmasb, Kızılbaş liderlerinden bir grubu Esterâbâd'a gönderir, Hacı Muhammed Salih hezimete uğrar ve şahın fermanı ile öldürülür.¹⁶⁰

2.6.4. Türkmen Yaka İsyanı

1550 yılında Türkmenler Esterâbâd'ın yeni hakimi Şahverdi Bey Keçel'i ziyaret ederek hediyeler sunmalarına rağmen Esterâbâd aşiret reislerinden Abay, Şahverdi tarafından aşağılanmıştır. Bu aşağılanmanın ardından Abay, yeni hakime karşı isyan başlatmış, Şahverdi öldürülmüş fakat Esterâbâd daha fazla karışmıştır.¹⁶¹ Abay bölgede eşkıyalık faaliyetleri, yağma ve gasp gibi olumsuz hareketler sergilemiş, Şah Tahmasb, Abay'ın üzerine 1554 yılında Kızılbaşlardan oluşan bir ordu göndermiştir. Abay, Özbeklere sığınıp anlaşma istemişse de, 1557 yılında tekrar Esterâbâd'a saldırmış, Kızılbaşlarla yaptığı savaşta onların çoğu öldürülmüş, bazıları da Gorgan nehrinde boğulmuştur. Kızılbaşları yendikten sonra Hacı Muzaffer Bitikçi oğlu Hacı

¹⁵⁸Abdulhassan Nevai - Abbaskulu Gaffari Ferd, a.g.e., s 131-132.

¹⁵⁹Muhammad Salih Bitkçi: Mudhafar Huaca'nın oğludur ki, o da Esterabad'ın reislerinden birisidir. Abdulhassan Nevai - Abbaskulu Gaffari Ferd, a.g.e., 134.

¹⁶⁰Abdulhassan Nevai - Abbaskulu Gaffari Ferd, a.g.e., 134.

¹⁶¹Budak Münşi Kazvini, a.g.e., s. 215.

Muhammed'in kızını nikahına alır. Bu nikah Abay'ın sonunu hazırlar çünkü; Abay kızın ailesi tarafından öldürülerek kafası Şah Tahmasb'a gönderilmiştir.¹⁶²

2.6.5. Sam Mirza ve Elkas Mirza İsyanı

Şah Tahmasb'ın kardeşlerinin isyan etmesi, iç sıkıntılar yaşanması ve kardeşleri tarafından Osmanlı Devleti'nin Safevi topraklarına saldırmasına teşvik edilmesi, Şah Tahmasb'ın kardeşlerinin gönlünü kazanamadığını göstermektedir. Şahın iktidara geldikten sonra kardeş katli fermanını vermemesi ve lalaların rolü, şahın kardeşlerinin düşünce tarzı ve davranışları üzerinde etkili olmuştur. Şah Tahmasb'ı asıl üzen durum, kendi kardeşi Sam Mirza ve üvey kardeşi Elkas Mirza hakkında zindan ve ölüm fermanı vermesidir.¹⁶³

1543 yılının başlarında Şah Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirza, önce Sistan'a sonra da Kandahar'a kaçar.¹⁶⁴ Bu da Özbek Abdullah Han'ın Herat'ı ablukaya alıp bölgeyi yağmalaması için bir fırsat olur. Sam Mirza ile Tahmasb arasında Sultan Hanım¹⁶⁵ önemli rol oynamıştır. Sultan Hanım, kardeşi Sam Mirza'ya Elkas Mirza gibi yapmamasını, şahtan bağışlanmayı istemesini ve kaçtığı haberini yalanlamasını ister. Bu yüzden Sam Mirza birçok hediye ve bin Arap atıyla Şah Tahmasb'ın huzuruna çıkar ve suçsuz olduğunu beyan eder.¹⁶⁶

¹⁶²Abdulhassan Nevai - Abbaskulu Gaffari Ferd, a.g.e., s. 137-138.

¹⁶³Budak Münşi Kazvini, a.g.e., s. 217-218 ; Sâmmirza Safevi, Tuhfe Sâmmi, Ba tashihi Vahid Armeğan, Matba'i Armeğan, Tahran, 1314, s.8-9.

¹⁶⁴Mirza Muhammed Haydar Duglat, Tarih-i Reşidi, Tashih-i: Abbaskulu Gaffari Ferd, Mirasi Mektub, Tahran, 1383, s. 672.

¹⁶⁵Sultan Hanım: Asıl ismi Mehin Banu'dur. I. Şah İsmail'in kızı ve Şah Tahmasb'ın küçük kız kardeşidir. Şah Tahmasb'a yakın olduğu için sara ortamında önemli bir role sahip olmuştur. Sussan Babaie, Kathryn Babayn, Slaves Of The Shah, I.B. Tauris and CO. LTD, London, 2004, p. 44-46.

¹⁶⁶Budak Münşi Kazvini, a.g.e., s. 198.

Söz konusu isyan şahın güçsüzlüğü ve Kızılbaşların yetkisinin fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Kızılbaşlar, Şah Tahmasb'ı indirip yerine Sam Mirza'yı getirmeyi amaçlamaktadır. Sam Mirza, Kızılbaşları ve özellikle Şamluları kendine yakın görüyordu; çünkü ilk dönemlerde lalası Durmuş Han, onun ölümünden sonra ise Hüseyin Han Şamlu'dur. 1533-1535 yılları arasında da Ağrıyuva Han Şamlu Sam Mirza'nin lalalığını yapmıştır. Fakat lalaların çabası sonuçsuz kalır, çünkü şah çok sevmesine rağmen Elkas Mirza'yı öldürtmüştür, yani lalaları sonunun ölüm olduğunu anlamışlardır. Sam Mirza, 1578 yılında II. İsmail'in tahta çıkmasıyla diğer Safevi hanedanı mensupları gibi şahın fermanıyla öldürülür.¹⁶⁷

Elkas Mirza, Şah İsmail öldürüldüğünde Şirvan şehrinin hakimidir.¹⁶⁸ 1533 yılında lalası Bedir Han Ustaclu'dur.¹⁶⁹ Elkas Mirza, Özbeklerle yapılan savaşlarda büyük rol oynar, ancak gücü artınca kardeşi Şah Tahmasb'a karşı isyan eder ve Şirvan bölgesinde kendi adına sikke bastırıp hutbe okutur.¹⁷⁰

Elkas Mirza ilk olarak 1542 yılında isyan girişiminde bulunur ancak, Şah Tahmasb annesi ve oğlunun hatırına Elkas Mirza'yı affederek Şirvan hakimi olarak görevini sürdürmesine izin verir. Elkas Mirza da hayatının bağışlanmasına karşılık hazineye yıllık vergi ödeyeceği sözünü verir.¹⁷¹ 1547 yılında Şirvan bölgesini bırakıp Şah Tahmasb'a karşı isyan bayrağını çeker ve İstanbul'da Sultan Süleyman'a sığınır. Fars kaynaklarına göre; Elkas Mirza, Sultan Süleyman'ı Safevi topraklarına saldırması

¹⁶⁷Safevi Devleti'nde yeni Şah çıktığında Şah'ın oğulları öldürülmemişlerdir. Ancak Şah Tahmasb kendi kardeşlerini isyanları nedeniyle Kahkaha sarayında hapis etmeye karar vermiştir. Safevi Devleti tarihinde Şehzadelerin hapisanesi olarak bilinir. Ruher born, a.g.e, s. 65.

¹⁶⁸İsmail Elhüseyini Eltebrizi, Âlem- Ârâ-yı Şah Tahmasb, Merkez-i İsnad-i Meclisi Şura-i İslami, Şumare 62089, Tahran, 1383, s. 10.

¹⁶⁹Yahya Bin Abdüllatif Kavzini, a.g.e., s. 290

¹⁷⁰Mirza Beg Cenabdi, a.g.e., s. 507.

¹⁷¹Şirin Ardelan, Handan-i kürd-i Ardelan, mütercim: Murteza Ardelan, Neşri Tarihi İran, Tahran, 1387, s. 45-46 ; İsmail Elhüseyini Eltebrizi, a.g.e., s. 12-13.

için kışkırtır, çünkü Sultan Süleyman'a Kızılbaşların Şah Tahmasb'ı değil kendisini desteklediğini söyler.¹⁷²

Şah Tahmasb tezkeresinde, söz konusu isyanı Elkas Mirza'nın akılsızlığına yordüğünü ifade ederek sebepsiz bu isyana karşı şaşkın olduğunu belirtir. Şah Tahmasb'ın Elkas Mirza'yı kınadığı tek nokta, onun Ulama Sultan Tekelü'nün nökerleriyle beraber aşırı mey (şarap) içmesidir.¹⁷³ Şah Tahmasb, adamlarından birini Elkas Mirza'ya göndererek ona nasihat etmesini, buna karşılık kendisinin onu affedeceğini söylemesini istemiştir. Ancak Şah Tahmasb'ın gönderdiği adamının çabaları beyhudedir.¹⁷⁴ Şah Tahmasb, Gürcistan'da savaşırken Elkas Mirza kaçtığını ve Sultan Süleyman'a sığındığını belirten bir mektup gönderir. Mektupta: "Sıkı durun bakın size neler yapacağım."¹⁷⁵ demektedir. Elkas Mirza, Diyarbakır Kalesi'ni tamamen kontrolüne aldıktan sonra Azerbaycan'a doğru ilerlemiş, sadrazam İbrahim Paşa (1495-1536) ve Osmanlı ordusunun yardımıyla Kum, Kaşan, Irak-ı Acem, Hamdan, Şiraz, Şuşter olmak üzere birçok kaleyi ele geçirmiştir. Daha sonra İsfahan'ı kontrol altına almak için harekete geçer.¹⁷⁶ Şah Tahmasb'ın oğlu II. İsmail, Elkas Mirza'nın büyük bir Osmanlı ordusuyla Tebriz'e doğru yola çıktığını öğrenince ordusuyla beraber Şirvan bölgesinde konuşlanır, ancak Van'a doğru geri çekilmek zorunda kalır.¹⁷⁷

Elkas Mirza'nın Osmanlı ordusu ile İsfahan'a yönelik saldırıları İsfahan halkı tarafından püskürtülmüş, Elkas Mirza 2 yıl Bağdat'da kalmıştır. İskender Beg Türkmen, "Hünkarın (Sultan Süleyman) Elkas Mirza'nın sorun ve ziyandan başka hiçbir şey

¹⁷² Salah Muhamedoğlu Aliev, Alkas Mirza, Safevi Şehzadesi, Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, 15. Cilt, 1995, İstanbul ; Pietr Ceksun - Laurans Lakhart, a.g.e., s. 76-77.

¹⁷³Nüveydi Zeynül Abidin Ali bin Abdulmumin, Takalü Ahbar, Be küşiş-i Abduhassan Nevai, Tahran, 1357, s. 71-72.

¹⁷⁴Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s.43-44.

¹⁷⁵Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 45.

¹⁷⁶İskender Beg Türkemen, a.g.e., s 74.

¹⁷⁷Walter Hinz, Şah İsmail-i Duvüm-i Safevi, a.g.e., s. 18.

getirmediğine kanaat getirerek, başarısız planları yerine onu yakalamaları için büyük bir ordu gönderdiğini, fakat plandan haberdar olan Elkas Mirza'nın İstanbul'u terk edip Erdalan Emirliği'ne gittiğini"¹⁷⁸ belirtir. Şeref Han Bitlisli, sultanın bu tavrını devlet adamlarının etkisine bağlar. Devlet erkanı Sultanı Elkas Mirza'yı yakalatmasına teşvik eder. Elkas Mirza, Erdalan hâkimi Sührâb Bey'e sığınır. Sührâb Bey o dönem Yeni, Merivan, Havraman, Kilu bölgelerine hakimdir ve Erdalan Emirliği Safevi hükümdarlığına bağlıdır.¹⁷⁹

Osmanlı Ordusu Şehzade Elkas Mirza'yı Irak-ı Acem ve Musul civarında kuşatır. Şehzade hayatının bağışlanması için Sultan Süleyman'a elçi gönderir ancak sultan onları öldürür, yani Elkas Mirza Sultan Süleyman'ın güvenini tamamen kaybetmiştir. Bu nedenle Elkas Mirza, Safevi Devleti'ne bağlı yerel Kürt emirliklerinden destek bulmaya çalışır ve Kızılca Kalesi'ne gider.¹⁸⁰ Fakat onlar da Elkas Mirza'yı reddederek destek olmayacaklarını söylerler. Sadece Erdalan hâkimi Sührâb Bey, Elkas Mirza'yı Osmanlılara karşı korur ve Şah Tahmasb ile müzakere çabasına girer. Safeviler Behram Mirza'nın komutasında 20 bin kişilik bir güçle Erdalan Beyliğinin Merivan Kalesi'ne saldırır. Erdalan Beyi Sührâb Bey Merivan Kalesi'ni kaybeder, can ve mal kayıpları yaşar. Bu yüzden zorunlu olarak Maş'ali Kalesi'ne giderler. Sührâb Bey, Elkas Mirza'nın hayatını korumaya yemin ettiği için onu teslim etmek istemese de başka yolu kalmadığı için Şah Tahmasb ile müzakereye başlar.¹⁸¹

Şah Tahmasb, Sührâb Bey'in vefa göstergesine bir yanıt olarak Elkas Mirza'yı öldürmeyeceğine dair söz verir. 1549 yılında Sührâb Bey Elkas Mirza'yı Şah Tahmasb'a teslim eder. Şaha teslim edilen Elkas Mirza'nın kaderi Alamut Kalesi'ne

¹⁷⁸İskender Beg Türkemen, a.g.e., s.74 ; Mehmed Cevvad Meşkûr, Tarihi İran Zamin, İntişârat-i Eşrak, Tahran, 1372, s. 270-271.

¹⁷⁹Roger Savory, a.g.e., s. 115.

¹⁸⁰Kadi Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn Elkumi, a.g.e., s. 336.

¹⁸¹Arsalan Şikib, Tarihi Eldevlet-i Osmani, Dar bin Kesir, Dimaşk, 2001, s. 163.

hapsedilmektedir. Elkas Mirza'nın ölümüne ilişkin Şah Tahmasb tezkeresinde: “Birkaç gün sonra Elkas Mirza'ya benim Allah'ım senin yardım edenlerinden daha büyüktür dedim”. Babaları boş yere Elkas Mirza tarafından öldürülen birkaç muhafız intikam ateşiyle onu Alamut Kalesi'nden aşağı attı ve dünya huzur buldu.” demektedir.¹⁸²

2.6.6. Ahmed Han Geylan İsyanı

1519 yılında Geylan hükümdarı Ebu'l-Muzaffer, Şah İsmail'in ölümünün ardından Şah Tahmasb ile ilişkilerini seyrekleştirir. 1525 yılında Kızılbaşlar arasındaki iç savaş döneminde 8 bin kişilik orduyu Ustaclulara yardım için gönderir. Muzaffer Sultan, 1534 yılının başlarında Safevi mirlerinden biri olan Kârkeya Sultan ile girdiği savaşı kaybeder ve Geylan'dan kovulur. Fakat çok geçmeden 19 Kasım 1536'da Karkiya Sultan'ın ölümü üzerine bir yaşındaki oğlu Ahmed Han, Şah Tahmasb tarafından babasının yerine Geylan hakimliğine getirilir.¹⁸³

Muzaffer Sultan'ın oğlu Mahmud Sultan, babasının Şah Tahmasb tarafından öldürülmesinin ardından 1535 yılında Osmanlılara sığınır. Ahmed Han Karkiyanın oğlu, tahsil için Şiraz'a giden Sultan Mahmud'u hocası yoluyla zehirletir. Bunu öğrenen Şah Tahmasb, hocanın kendisine teslim edilmesini ister. Şah Tahmasb uzun bir süre iç sorunlara meşgul olduğu için Han Ahmed Han Geylan'da yönetimini sürdürürken uzun bir süredir Safevi hazinesine vergi vermemektedir. Öyle ki yaklaşık 20 yıl Geylan bölgeleri Safevi Devleti'nin kontrol altında kalacaktır. Aynı zamanda 15 yıl boyunca Tahmasb'ın mesajlarına cevap vermeden iç sorunları da bir fırsat gibi görmeye çalışmaktadır. Ahmed Han, şahın fermanını dinlemekle kalmaz, mektuplarına cevap bile

¹⁸²Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 63-64 ‘ Asiye Şenol, a.g.t., s. 85.

¹⁸³İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletine İltica Etmiş Olan Kârkeya Hânedânından Ahmed Han Nerde Vefat Etti, Cilt: XXVIII, Belleton, 1964, s. 80-89 ‘ Abdulhassan Nevai - Abbaskulu Gaffari Ferd, a.g.e. , s. 139-140.

vermez. Bu yüzden Şah Tahmasb, 1567 yılında Ahmed Han'ı yakalamaları için Geylan'a ordu gönderir. Şahtan af dileyen Ahmed Han, Şah Tahmasb ölene kadar Kahkaha Zindanı'na hapsedilir.¹⁸⁴

2.6.7. Gürcü İsyanı

1521 yılında Gürcistan hakimi Levent Han, Şah Tahmasb'a isyan eder. Şah Tahmasb Div Sultan, mir ve Kızılbaşlardan çok sayıda lideri onunla savaşmak için üzerine gönderir. Karşısındaki sayıca üstün askeri gören Levent Han, şahtan bağışlanmayı ister ve teslim olmaya hazır olduğunu söyler.¹⁸⁵ Gürcistan bölgesi Safevi ve Kızılbaş tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, uzun süreli savunmanın ardından mecburen teslim olmuştur. Dönemin kaynakları Kızılbaşların bu bölgede sert ve kötü davranışlarda bulduklarını, aynı zamanda Lezgi ve Gürcü kadınları esir ticareti için pazarlarda sattıklarını kaydetmektedirler.¹⁸⁶ Fakat, bütün bu çabalara rağmen Kızılbaşlar Gürcistan'ın başkenti Tiflis'i ele geçiremezler.¹⁸⁷

2.7. Safevi Devleti'nin Ekonomik Durumu

Yarım asırlık dönemde şehir siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda gelişme göstermiştir ki bunda Şah Tahmasb'ın Kazvin şehrindeki hükümdarlığı başlıca etkindir. Kazvin şehri batıdan doğuya, şehir merkezinden güneye giden ana ticaret yollarına sahip olup şehrin ticari anlamda gelişmesini sağlamıştır. Bir canlı hayvan ve ithal merkezi haline gelmiştir. Dilavala Sefernamesine göre, “Kazvin'in önemi İran'ın diğer

¹⁸⁴Feridun Nevzad, Nameha-i Han Ahmed Han-i Geylani, İntişârat-i Dr Mahmud-i Efşari Yazdi, Tahran, 1373, s. 7-9.

¹⁸⁵Hassan Beg Rumlu, a.g.e, s.1118-1119.

¹⁸⁶Meryem Nejadkebir-i Mihriban, a.g.e., s. 28.

¹⁸⁷Pietr Ceksun - Laurans Lakhart, s. 80.

şehirlerine geçişte bir sınır konumunda olmasıdır. Geylan'dan ipek kumaşı taşıyan kervanlar buradan geçerek Kaşan ve diğer şehirlere giderler.”¹⁸⁸

Şah, Kazvin'de çok sayıda kervansaray yaptırmıştır. Kervansaray inşası tüccarın can ve mal güvenliğinin sağlanması ve ticaretin devamında önemli bir mekânsal role sahiptir. Tüccarın hayatı ve güvenliğinin sağlandığının göstergesidir. Bu da bölgede ticari hareketliliğin artmasına olanak sağlamaktadır.¹⁸⁹ Kızılbaşların yetkisinin azaltılması, Çerkez ve Gürcü gibi ırklara bel bağlanması verginin artmasına ve savaştan muharip gücün kalitesinin düşmesine neden olur. Safeviler ticarete önem vermek istemişlerse de süre gelen savaşlar nedeniyle başaramazlar.¹⁹⁰

Ticari potansiyele rağmen Safevi Devleti savaş temeli üzerine inşa edilmiştir. Bu da Safevi devletinin ekonomisine büyük zarar vermiştir. Savaşların sürekliliği Kızılbaş komutanlarının zenginleşmesine olanak sağlamıştır, çünkü onlar kontrol altına aldıkları bölgelerde ganimetlere el koymuşlardır. Bu adımlar bireysel zenginlik anlamında gelir getirmekte, devlet hazinesine para girmemektedir. Osmanlı ve Özbeklerle üst üste yapılan savaşlar, halkın tepkisini çekmiştir. Çaldıran Savaşı'nın ardından dış güçlerle mücadele, yerini iç rakiplerle mücadeleye bırakmaktadır.¹⁹¹

Şah Tahmasb döneminde Osmanlı ve Safevi devletleri arasında sikke (kuruş) alışverişi durduğu için sikke değerini kaybeder ve altın yerine gümüş sikkeler basılır.¹⁹² Şah Tahmasb, şahlık döneminde hiçbir şekilde babasının politikasını yürütmemiştir. Onun iktidarı döneminde ülke çöküşe doğru gitmiş, büyük zararlar meydana gelmiştir. Büyük ölçüde yerel üretim zarar görürken, bu durum devlet ekonomisinin gelişmesine

¹⁸⁸Pitro Della Valle, a.g.e., s. 110-111, 138.

¹⁸⁹Bakır Alidilfar - Zehra Ali Muhammed, Evza'i-yi İktisadi ve Ticari Kazvin Asri Safevi, Pijühişname Tarihahi Mahalli İran, Şumari Evvel, 1395, s. 84-88.

¹⁹⁰Hamid Hacıyan Pur, a.g.m., s. 2.

¹⁹¹Ali Ahzarı - Ali Ekber Kacbaf, Negarişi Ber Âsıbhai İktisadi İran Asri Safevi, Pijühişhai Tarihi, danişgah İsfahan, Şumare. 1, 1392, s.36-38.

¹⁹²Rudolf .P. meta, İktisat ve siyasat-i harici Asri Safevi, Çapi: Düvüm, Pejoheşgai Huze Ve danişgah, kum, 1390, s. 159.

engel olmaktadır. Şah Tahmasb, altın, para ve mücevher toplamaya daha çok önem vermiştir. Öldükten sonra bunların büyük bir bölümü Kahkaha Kalesi'ndedir ve Şah II. İsmail bunlara el koyar.¹⁹³ Şah Tahmasb döneminde Safevi Devleti'nin ekonomik durumunun kötüleşmesine neden olan bazı faktörlerden bahsetmek gerekmektedir

2.7.1. Savaşların Ekonomiye Etkisi

Komşu hükümdarlıklarla anlaşmazlıklar ve daha fazla toprak-mülk elde etme arzusu Safevi Devleti'ni sürekli savaşlara itmiştir. Safevi Devleti'nin Şirvan katliamı, Sünnilere yönelik tahkir, ülkenin tek mezhebinin Şiilik olduğunu ilan etme gibi politikaları Özbek ve Osmanlıların tepkisini çekmiştir. Osmanlılar ve Özbeklerle yapılan savaşlar askeri bakımdan büyük bir hazine gerektirmektedir, bu durum devlet ekonomisinin çökmesine neden olmuştur. Fethedilen yerlerin ülkede hakim 7 aşiret reisine verilmesi, onların da kendi menfaatine göre tasarrufta bulunmaları devletin gelir kaybına yol açmıştır. Askeri giderleri karşılamak için Şah Tahmasb vergiyi arttırmıştır. Öte yandan iç sorunlar huzursuzluk ve istikrarsızlığa neden olmaktadır Ahsenü't-Tevarih'e göre; "Şah Tahmasb 14 yıl boyunca askerlerine maaş vermemiş, bu durum tepkiye ve isyana neden olmuştur."¹⁹⁴

Amasya Antlaşması'ndan sonra bile Şah Tahmasb, sınırları ve gözardı edilmiş bölgeleri kalkındırmaz, bunun bir sonucu olarak söz konusu bölgelerde kuraklık oluşur ve artık yaşanılabilir durumda olmaz. Yani zengin bir ziraat alanı, kurak bir bölgeye dönüşür. Şah 19 yıl boyunca Kazvin'den dışarı çıkmaz ve diğer bölgelerden haberdar olmaz.¹⁹⁵

¹⁹³Kadi Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn Elkumi, a.g.e., s. 313.587, 979.

¹⁹⁴Hassan Beg Rumlu, a.g.e, s.1518. 3 Cilt.

¹⁹⁵ Kadi Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn Elkumi, a.g.e., s. 398.

2.7.2. Güvenlik Sorunu

Safevi Devleti'nin ana gelir kaynağı hayvancılık ve ziraattir, bu devletin toprakları ziraat için uygundur.¹⁹⁶ Ayrıca genel olarak ülke toprakları üzüm için uygundur ve bundan şarap yapılmaktadır. Şah Tahmasb'ın tövbesinden önce şarap üretimi Safevi Devleti'nde yaygındır. Öyle ki Avrupalı seyyahlar bu şaraplardan şöyle söz eder; “bu üzümlerden yapılan şaraplar dünyanın en lezzetli şaraplarındandır.”¹⁹⁷

1530 yılından sonra Şah Tahmasb şarap içmeyi yasakladığı gibi üzüm ve hurma ağaçlarını kestirmiş, Safevi Devleti'nin ekonomisi büyük zarar görmüştür. Bu hamlenin sebebi Şii'lik mezhebini katı bir şekilde uygulaması ve tövbe etmesidir.¹⁹⁸ Şahın bu adımı, halkın Şii' olmayan tüccara kafir gözüyle bakmasına, sosyal ve ekonomik bakımdan ülkenin emniyetsiz olmasına neden olmuştur. Yolların güvensizliği, hırsızların, çetelerin eşkıyalığı mal ve can kayıplarına sebebiyet verir.¹⁹⁹ Hulusa Tevarih'te yazılanlar ise tam aksi yöndedir: “Şah Tahmasb hükümdarlığının son dönemlerinde yollar o kadar emniyetlidir ki, Şah II. İsmail Kandahar, Herat ve Meşhed hakimlerine ihtiyaç duymadan bu yollardan geçmiştir.”²⁰⁰

2.7.3. Vergi Sorunu

Verginin arttırılması ekonomik kriz getiren diğer nedenler arasında yer almaktadır. Osmanlı ve Özbeklerle yapılan uzun soluklu savaşlar savaş ekonomisi

¹⁹⁶Mirza Semi'ia, a.g.e, s. 149.

¹⁹⁷Jean Chardin, Safarname, Tercüme: İkbâl Yağmai, Çapı Evvel, Tahran, 1374, a.g.e., s. 508.

¹⁹⁸Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 15.

¹⁹⁹Ali Ahzarı - Ali Ekber Kacbaf, a.g.m, s. 42-43.

²⁰⁰Çünkü saray yazarıymış ve Şah Tahmasb sarayında II. Şehzade İsmail'in emri ile tarihi kitaplar yazmaya izin verilmiştir. O yüzden saray yazarı olarak Şah Tahmasb hakkındaki yazıları normal bir şekilde kabul edilmiştir. Kadi Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn Elkumi, a.g.e., s. 266.

ortamında Tahmasb'in vergileri arttırmasına, halkın omuzlarına daha çok yük binmesine sebep olmuş, halk vergileri ödeyemez hale gelmiştir. Ayrıca Safevi ordusunun savaş sırasında geçtiği yerlerdeki halk tarafından beslenmesi de önemli bir yükümlülüktür. Özellikle sınır bölgelerinde ziraat alanlarını yakma politikası yürütüldüğünden bu bölgelerde ziraat yapılmamış ve boş kalmıştır. Bir diğer neden ise çoğu bereketli toprakların ümera payidarlarına verilmesidir. Ümeraya bahşedilen toprak miktarındaki artış vergi yükünün halka yüklenmesidir, çünkü şah toprak verdiği kişileri vergiden muaf tutmuştur. Şah Tahmasb'in bu politikası, halkın dayanma gücünü azaltmış, ekonomik sıkıntılarını arttırmış ve halk yetkililere karşı isyan etmiştir.²⁰¹

Şah Tahmasb döneminde tüm vilayetlerin gümrük vergisinde ithal ürünlerden az miktarda alınıyordu, daha sonra Şah Abbas döneminde yapılan düzenleme ile arttırma yoluna gidilmiştir. Bu vergi bölge halkına değil, yabancı sakinlere yöneliktir. Ayrıca sadece sınır bölgelerine yönelik değil, arama noktaları ve köprülerden geçenlerin de vergi ödemesi zorunlu hale getirilmiştir. Hristiyan bir ailenin ev ve bina kirası yıllık 5-8 duka (Avrupa'da bir para birimi) arasındadır.²⁰²

Alışveriş esnasında alınan vergiler de sorun teşkil etmiştir. Halk, ürettiği her 20-60 kilo ipek için 10 kilo şaha vermek zorundadırlar; Geylan'da 8 bin, Mazenderan'da 2 bin, Şirvan'da 3 bin, Gürcistan ve Ermenistan'da 5 bin kilo Şah Tahmasb'a verilmektedir. Satılan her bir at veya eşek için 8 Osmanlı kuruşu, katır için de yarım abasi yani 4 kuruş Şahın hakkıdır. Yine diğer hayvanlar için de aynı şekilde vergi belirlenmiştir. Bunlar Şah Tahmasb'in kişisel zevki olan altın ve para için alınan vergilerdir. Bunun bir sonucu olarak önce Herat'ta sonra da 1572'de Tebriz'de

²⁰¹Kadi Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn Elkumi, a.g.e., s. 451-453.

²⁰²Mirza Semi'ia, a.g.e, s. 220.

ayaklanma başlar. Şah bazı durumlarda vergiden feragat etmişse de ancak sonra tekrardan bu vergileri istemiştir.²⁰³

Şehirdeki kervansaraylar vergi ödemiş, tüm para da devlet hazinesine girmiştir. beytüllütuf evler bile yıllık şahın hazinesine vergi ödemektedir. 1533 yılında şah meyhane ve kumarhanelere vergi getirir, bunlar gizli vergi defterine yazılmaktadır.²⁰⁴ Adem Olearius, şöyle der: “bu vergilere rağmen tüccar, mevki sahibi ve askeri komutanlar özel merasimlerde şaha hediye vermek zorundadırlar.”²⁰⁵

Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı seferlerine engel olmak için ziraat alanlarını yakma ve su kuyularını kurutma politikası, zamanla yağmur yağmamasından dolayı bölgede kuraklığa sebep oluşturmuştur.²⁰⁶ 1539-1545 yılları arasında taun hastalığı baş gösterir. Kaliteli ve faydalı gıdaların olmaması, sağlık durumunun yetersizliğinden dolayı çok sayıda kişi ölmektedir. Erdebil’de 30 bin, Kum’da 5-6 bin, İsfahan’da ise çok sayıda kişi hayatını kaybeder.²⁰⁷

2.8. Safevi – Özbek Mücadelesi

Herat şehri, Hari Nehrinin ortasında Afganistan’ın Doğu Kuzey’inde yer almaktadır. Coğrafi olarak Türkmenistan ve Azerbaycan bölgelerinin tutulmasında önemli bir şehirdir. 1500 yıllarında Özbeklerin hakimiyeti altındayken Şah İsmail’in gelmesiyle birlikte Safevilerin egemenliğine geçmiştir. Bu durum tarih boyunca Safevi-

²⁰³Kadi Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn Elkumi, a.g.e., s 452.

²⁰⁴Tezkere-i Almelok’te şöyle ifade edilir: “Şah Tahmasb vefat ettiğinde hazinesinde 3 milyon altın sikke vardır. Bu da iç ziraate getirilen vergilerin sonucudur. Çünkü Safevi Devleti sisteminde tüm topraklar şahındır ve şah bunları borç olarak ziraat için belirli bir süreliğine kişilere verir. Mirza Semi’ia, a.g.e, s. 150, 219.

²⁰⁵Adam Olearius, a.g.e., s. 320-321.

²⁰⁶Jeam Batist Tavarine, Sefernam-i Tavarine, Tercüme: Hamid Erbab Şirazi, İntişârat-i Nilüfer, Çapı: düvüm, Tahran, 1389, s. 396.

²⁰⁷Mirza Semi’ia, a.g.e, s. 155, 166.

Osmanlı ilişkilerinin bozulmasına neden oldu. Herat şehri bilim ve edebiyat alanlarında ve bilim adamların kendilerini zenginleştirmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Şah Tahmasb çocukluk döneminde orada eğitim alması nedeniyle bu şehri hiçbir şekilde kaybetmemeye çalışmaktadır.²⁰⁸

Özbeklerle Safevi Devleti'nin ilişkisi Şah İsmail dönemine tekabül eder. Şah İsmail, Horasan bölgesinde Özbek Şeybani Han'ı kendi hükümdarlığı altına alır. Taraflar arasında birçok savaş yaşanırken, Merv Savaşı'nda Şeybani Han öldürülür ve Özbekler Türkistan ve Maveräünnehir bölgelerine çekilmek zorunda kalırken, Safeviler Horasan'a hakim olur.²⁰⁹ Özbekler sürekli olarak Horasan ve Herat bölgelerine saldırı düzenlediğinden Şah İsmail Özbek Hanlarıyla anlaşarak Amur Denizi'ni aralarındaki sınır olarak belirler. 1513 yılında Şah Tahmasb babası tarafından Horasan valisi olarak görevlendirilir.²¹⁰

Şah İsmail'in ölmesiyle Abdullah Han liderliğindeki Özbekler Horasan ve Herat'a saldırır. Özbekler Kücüncü Han oğlu Abdullah Han liderliğinde Şah Tahmasb döneminde intikam saldırılarında bulunmuşlardır. Şah Tahmasb'in Azerbaycan cephesinde Osmanlılarla yaptığı her savaşı Özbekler fırsat olarak görmekte ve Horasan'a saldırmaktadır.²¹¹

Özbek-Osmanlı ilişkileri Safevi Devleti'nin kuruluşundan önce gelmektedir. Her iki devletin bölgede var olduğunu söylemek mümkündür. Ama Safevi Devleti'nin kurulmasıyla Sünnilik nedeniyle birleşmeye karar verirler. Safevi Devleti'nin ortaya çıkmasından sonra Özbek-Osmanlı ilişkisinin etkileri Safevi sınırlarında vuku

²⁰⁸Abbas Kulu Gafari Ferd, Revabit-i Safeviye ve Özbakan, Defter-i Mutali'at-i Siyasi ve Bignu'lmileli, İntişârat-i Vizaret-i Umur-i Harice, Tahran, 1376, s. 33-37 ; Mehemed Yusuf Vala İsfahani, a.g.e., s. 340-345.

²⁰⁹Mehemed Kasim Hinduşah Esterabadi, Tarihi Ferişte, Cilti:2, Tashih: mehemed reza Nasi, İntişârat-i Encümeni Âsâr Ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran, 1387, s. 25-26.

²¹⁰Mirzaşems Buharai, a.g.e., s. 214 ; Mustafa bin Abdullah Çelebi, a.g.e., s. 163.

²¹¹Meryem Nejadkebir-i Mihriban, a.g.e., s. 27.

bulmaktadır. Sultan Süleyman, Osmanlı Devleti'nin genişlemesi zamanında Özbek bölgelerini dahil etmeden Özbeklerden Safevi Devleti'ne saldırmasını teklif eder. Abdullah Han da bütün isteğiyle teklifi kabul ettikten sonra 1533 yılında Doğu tarafından Özbekler, Batı tarafından ise Osmanlılar Safevi sınırlarına taarruz etmişlerdir.²¹²

1524 yılında Şah İsmail'in ölümüyle tahta çıkan Şah Tahmasb zamanında Türkistan valisi olan Abdullah Han Özbek, Küçüncü Han²¹³ ile beraber Herat'a ilk defa saldırır. Durmuş Han (Sam Mirza'nın lalası) o dönem Horasan beylerbeyidir, kale ve sınırları sağlamlaştırma çabasındadır. İskender Beg Türkmen'e göre Herat aylarca Özbeklerin ablukası altında kalmıştır.²¹⁴ Abluka çetin geçer, Safevilerin Herat'taki savunması Abdullah Han'ın kaleyi ele geçirmesine engel olur. Bu yüzden ablukayı kaldırarak bölgeden çekilir, Türkmenistan'daki karargahına döner.²¹⁵

1524-1525 yılında Durmuş Han ölür, Tekelü ve Ustaclular arasında çıkan savaş sonucu meydan Abdullah Han'a kalır, bunu fırsat bilen Abdullah Han Horasan'a, İkinci defa Herat'a saldırır. Şah Tahmasb buna karşın Div Sultan'ı kontrolü sağlaması için Horasan'a gönderir.²¹⁶ Herat'taki karışıklıktan faydalanan Abdullah Han, Burun Sultan'ın hakim olduğu Tus bölgesine ordu gönderir, şehir Özbekler tarafından ablukaya alınır. Açlık, ve bölgeye yardım gönderilmemesinden dolayı halkın yaşam koşulları güçleşir.²¹⁷

²¹²Mirza Beg Cenabdi, a.g.e., s.363-365.

²¹³Küçüncü Han: Şeybek Muhammed Han vefat ettikten sonra Maverainnehir bölgesinde 20 yıl boyunca hükümdarlık yapmış ve sürekli Şah Tahmasb ile savaşmıştır. 1531 yılında vefat eder. Mehemed Yar Bin Arab Ktgan, a.g.e., s. 55-56.

²¹⁴Mirza Beg Cenabdi, a.g.e., s.365.

²¹⁵Mehemed Yar Bin Arab Ktgan, Müsehhir Elbilad, Tashih: Nadire Celali, Miras-i Maktub, Tahran, 1385 H, s. 140-141.

²¹⁶Mustafa bin Abdullah Çelebi, a.g.e., s. 164-165.

²¹⁷Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s.1151.

Herat'ı kontrol altına alan Abdullah Han, Meşhed'e doğru yol alır. İskender Türkmen kıtlıktan ve hiçbir taraftan Safevi ordusunun şehre desteği olmadığından bahseder. Abdullah Han adamlarından birini Meşhed'i gözetmesi için görevlendirirken, kendisi Zeynel Han²¹⁸ Şamlu'nun hakimi olduğu Esterâbâd'a doğru gider. Özbeklerin gelmesinden önce Zeynel Han Firüzekûh'e, Kızılbaşlar Ahi Sultan Tekelü ve Demri Sultan Şamlu desteğiyle bölgeye gelir ve Özbeklerle savaşır. Savaş sonucu Demri Sultan ve Ahi Sultan Abdullah Han tarafından öldürülür.²¹⁹ Şah Tahmasb tezkeresinde, Köpek Sultan, Çuha Sultan ve Div Sultan'ın vekalet postu için mücadele ettiğini ve bu sırada Köpek Sultan'ın öldürüldüğünü belirtmekte, ayrıca Ahi Sultan ve Demri Sultan'ın kendiliğinden Herat'a gidip savunma yaptığını ifade etmektedir.²²⁰ Horasan bölgeleri büyük oranda Özbeklerin eline geçmiştir. Safevilerin cephane olarak kullandığı Damgan Kalesi de alınır. Özbekler, yerel halkı Sünni olan Tus, Meşhed ve Herat'ı Safevilerin baskısından kurtarmak için mücadele etmektedir.²²¹

1528 Yılında Şah Tahmasb, Herat hakimi Durmuş Han'ın ölümünden sonra hakimliği onun kardeşi ve Sam Mirza'nın lalası Hüseyin Han Şamlu'ya verir.²²² Hüseyin Han kalenin ve sınırların korunmasını sağlamlaştırmak amacındadır. Abdullah Han liderliğindeki Özbekler yine Herat'a saldırır ve dört ay boyunca bölgeyi ablukaya alır. Hüseyin Han savunma yapsa da yiyecek-içecek ve malzeme sıkıntısı nedeniyle başkentten ve Çuha Sultan'dan yardım ister, fakat Herat'a Çuha Sultan ve Hüseyin Han

²¹⁸Zeynel Han Şamlu: Esterâbâd hakimi olan Şamlu aşiretlerinden bir reistir. Özbek'lerin Herat'a ikinci saldırısında Firuze bölgesindeki Özbek Zniş Bahadır Han tarafından öldürülmüş. Merhum Rıza Kulihan, Târih-i Rûvze Safa-i Nasiri, İntişârat-i Merkezi Pîrûz Hayyam, Cilti: nühüm, Tahran, 1339, s. 55-59 ; Emir Mahmud Handemir, İnan Der Rûzgar-i Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-i Safevi, (Zeyl-i Tarih-i Habbibüs-siyer), Be küşîş-i Gulamriza Tabataba-i Meed, İntişârat-i Süreyya, Tahran, 1370, s. 65-67.

²¹⁹Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s. 1157-1159.

²²⁰Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 8-10.

²²¹Abdullah Razi, Târih-i Kamile İnan , İntişârat-i İkbâl, Tahran, 1385, s. 396.

²²²İskender Beg Türkemen, a.g.e., s.57-59.

ilişkinin bozulması nedeniyle yardım gelmez. 29 Eylül 1528'de Maverâünehir'in tüm han ve sultanları Küçüncü Han liderliğinde 100 bin kişilik bir orduyla Horasan'a yönelir.²²³

Zeynel Han'ın ölüm haberini alan Şah Tahmasb, Horasan'a gidip Özbeklerle savaşmaya karar verir. Kızılbaşlar 3 bin kişilik bir orduyla Zurabad'a yönelir ve iki gün sonra savaş başlar. Şah Tahmasb bizzat savaşa katılır, Cam yakınlarındaki kanlı muharebenin başında Safeviler kaybeder ve komutanlar farklı yerlere kaçar. Bûdâk Münşî Kazvînî emîrû'l-ümerâ Çuha Sultan'ın kaçtığını yazar.²²⁴ Öte yandan Ulama Tekelü de kaçmıştır. Fakat kaynaklar Şah Tahmasb'ın savaş meydanını bırakmadığını ve taarruz ettiğini belirtmektedir. Bu savaş sonucu Safeviler kazanır ve Özbekler Herat ablukasını kaldırmak zorunda kalıp geri çekilir.²²⁵ Ablukayı kaldırmak zorunda olan Abdullah Han Türkmenistan'a gider.²²⁶

Şah Tahmasb'ın Herat'tı boşaltmasıyla Abdullah Han aynı yıl, yani 1529'da ordusunu toplayıp yeniden bölgeye dördüncü sefer saldırır. Hastalık ve kıtlıktan dolayı şehir halkı kovulur ve kalan yiyecekler savaşçılara verilir. Abluka yedi ay sürer, Hüseyin Han kendisi ve savaşçılarının hayatını korumak için 1530'da Özbeklerle barış anlaşması yapmak zorunda kalır.²²⁷ Özbeklerin şehrin anahtarına karşılık canlarını bağışlar ve Hüseyin Han payitah Tebriz'e gider. Şah Tahmasb bu olayı kendisine liyakatsizlik ve ihanet olarak kabul eder.²²⁸

Şah Tahmasb bu yaşananlar üzerine Merv'e yönelerek orduyu toplar ve Özbeklerle savaşır. Abdullah Han şahın geldiğini duyunca Türkmenistan'daki

²²³Mehemmed Yar Bin Arab Ktgan, a.g.e, s. 144-145.

²²⁴Abduhassan Nevai - Abbaskulu Gaffari Ferd, a.g.e., s. 110-111.

²²⁵Budak Münşî Kazvini, a.g.e., s. 156-157 ; Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s. 1175-1178.

²²⁶Muhammed Mahmud Müstevfi, Zübdel Eltevarih, Be küşiş-i Behruz Guderzi, İntişârat-i Dr. Mahmud Efşarü yezdi, Tahran, 1375, s. 58-59 ; Babek Javanshır, a.g.t., s. 215-216.

²²⁷Hassan Beg Rumlu, a.g.e., s. 1165-1169.

²²⁸Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 14.

aşiretlerden yardım ister, fakat aşiretler asker kaybindan başka bir sonucun olmayacağı kanaatinde olduklarından Herat'tan vazgeçmesini söylerler. Zor koşullar altındaki abluka son bulur ve Özbekler Buhara'ya yönelir. Şah Tahmasb, Horasan'ın yetkisini kardeşi Behram Mirza'ya verir.²²⁹

1531 yılında Şah Tahmasb'ın Irak'a gittiğini duyan Özbekler, Merv bölgesine saldırır. Abdullah Han 120 bin kişilik süvariyle Horasan'a doğru ilerler. Bir buçuk yıl Herat'ı ablukaya alır. Bu süreçte Behram Mirza ve lalası Gazi Han, zor şartlarda kalmışlardır. Sonunda yiyecek yemek bulamayacak duruma gelirler.²³⁰

Özbek ordusunun Herat'a geldiğini duyan Şah Tahmasb Bağdat'tan dönerken Tekelü ve Şamlu aşiretleri arasında sorun yaşandığını duyar. Kızılbaşlar payitahtı ele geçirme çabasındadırlar. Bu yüzden Şah Tahmasb Tekelüler ve Hüseyin Han Şamlu hakkında katliam fermanı çıkarır.²³¹ Şah Tahmasb Horasan'a gitmek yerine yaz kampını Abhar'da kurar, kış mevsimini de Kazvin'de geçirir. Bu sürecin ardından Özbeklerle savaş için bir ordu oluşturabilir. Bu da Şah Tahmasb'ın Özbek saldırılarına önem vermediğini ve mücadele edebilmeleri için şehrin güvenliğini askeri ve yardım bakımından yeteri kadar sağlamadığını göstermektedir.²³²

1531- 1532 yılında Özbekler yeniden Meşhed'e saldırır. Meşhed hükümdarı Ahmet Sultan Avşar kaleye çekilip savunma yapar. Fakat beklediği yardım ve malzemeler gelmeyince Abdullah Han ile anlaşmak zorunda kalır. Böylelikle Özbekler altıncı kez Horasan'a girer. Bu haberi duyan Şah Tahmasb, büyük bir orduyla Horasan'a yönelir. Abdullah Han ise Türkmenistan'daki Türkmen aşiretlerden asker ve yardım ister. Fakat onlar yardımı reddederek bu saldırının Türkistan'a sadece zarar getirdiğini

²²⁹İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 57-58.

²³⁰Budak Münşi Kazvini, a.g.e., s 163-165.

²³¹P. M. Hult - N.K.S. Lambon, a.g.e., s. 522-524.

²³²Pietr Ceksun - Laurans Lakhart, a.g.e., s. 69-70.

söylemişlerdir. Abdullah Han ablukayı kaldırıp savaşa son veren bir anlaşma imzalamak zorunda kalır ve geri döner.²³³

Şah Tahmasb tahta çıktığında Özbek saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Özbekler 1532 yılına kadar 6 kez saldırı düzenler, beşinci saldırıda Damgan ve Esterâbâd'a kadar gelirler. Şah Tahmasb 1555 yılında büyük bir ordu hazırlayarak Özbek bölgelerine gider. Kızılbaş ordusu Özbekleri yenmeyi başarır ve onları kendi sınırlarına kadar püskürtür. Böylelikle kuzey doğu bölgeleri huzura kavuşur.²³⁴

Abdullah Han 1540 yılında vefat eder. Onun ölümünün ardından Özbekler 1542, 1549 ve 1550 yıllarında Herat'a saldırıp bölgeyi ablukaya alır, ancak yağmalamanın ardından Herat'tan çekilirler. 1555 yılında Şah Tahmasb, oğlu İsmail Mirza'yı lalası Muhammed Han Şerifeddinoğlu ile beraber Horasan hakimi yapar. İsmail Mirza'nın gelişi sorunların başlangıcıdır çünkü, orada Sünni mezhebinin etkisinde kalmıştır. Şah Tahmasb, Horasan emîrül-ümerâsı Muhammed Han'dan oğluna göz kulak olmasını istemiştir. İsmail Mirza, ordu kurup bölgeyi kimseye sormadan yönetmek istemektedir, Muhammed Han Şah Tahmasb'a durumu bildirir. Bu durum neticesinde şahın fermanıyla İsmail Mirza'ya yakın olan birçok kişi öldürülür. 1556 yılında Şah Tahmasb, İsmail Mirza'yı saraya geri çağırır ve diğer oğlu Muhammed Mirza'yı lalası Şah kulu Sultan Ustaclu ile beraber Herat'a gönderir.²³⁵

²³³Yahya Bin Abdülatif Kavzini, a.g.e., s. 264, 270- 271.

²³⁴Meryem Nejadkebir-i Mihriban, a.g.e, s. 27.

²³⁵Abdulhassan Nevai - Abbaskulu Gaffari Ferd, a.g.e., s. 115-116.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞAH TAHMASB DEVRİ SAFEVİ - OSMANLI MÜNASEBETLERİ

3.1. İki Devlet Arasındaki İlişkinin Seyri

Osmanlılar 1510-1567 yılları arasında altın çağlarını yaşamakta ve Avrupa cephesinde fetihler yapmaktadırlar.²³⁶ Fakat Safevi Devleti'nin ortaya çıkmasıyla Şah İsmail, Fars cephesinde (şimdiki İran) Azerbaycan bölgeleri, şimdiki Irak, Suriye ve Halep'e kuvvet yerleştirerek Şii mezhebini geliştirir ve o dönem İslam halifesi olan Osmanlı Sultanı'yla mücadele eder. O dönem Sultan Sünni Müslümanların birliği için çabalamaktadır. İki taraf bölgede kendi otoritelerini sağlamak için ilk defa Çaldıran Savaşı'nda 1514 karşı karşıya gelirler. Savaşın sonunda Safeviler kaybederken içişlerinde Kızılbaşların yetkisi artar.²³⁷

Osmanlıların Safevi Devleti ile mücadelesi ve Safevi bölgelerini kontrol altına alma çabası temelde iki noktaya dayanmaktadır. Birincisi: ekonomik ve siyasi menfaatleri korumak için Kafkasya ve Azerbaycan'ın önemli bölgelerini kontrol altına almaya çalışmalarıdır. Fars kaynaklarına göre bu bölgeler sürekli olarak Osmanlı Devleti'nin tehdidine maruz kalmış, çoğu kez seferler düzenlenmiştir. İkincisi ise mezhep çatışmasıdır. Osmanlı Şeyhülislamı Şii'lerin öldürülmesi ve mallarının yağmalanmasını helal kılmıştır. Aynı şekilde Safeviler de Sünnilerin öldürülmesi ve mallarının yağmalanmasının helal olduğu fetvasını vermiştir.²³⁸

²³⁶Yılmaz Öztuna, Mosu'a Tarihi Imparatori Osmani, tercüme: Adnan Mahmmud Sultan, mücellid avvel, Dar Arabıy, Lübnan, 2010, s.261-339.

²³⁷Can Moris Robert, Tarihi Cahan, Çapı düvüm, Tercüm e: Menüçehr Şadan, İntişârat-i Behcet, Tahran, 1391, s. 585- 586.

²³⁸Meryem Nejadkebir-i Mihriban, a.g.e., s. 28.

Öte yandan Safevi Devleti'nde yaşanan iç çatışmalar, düzenli ve güçlü bir ordunun olmaması, Özbeklerin Herat ve Horasan'a saldırıları, en önemlisi de Elkas Mirza ve Sam Mirza'nın ihanet ve isyanları Osmanlıların Safevi ülkesine taarruzlarının ana nedenleridir, özellikle de Kafkasya ve Azerbaycan bölgelerine.²³⁹ Fars kaynakları Şah Tahmasb'ın tahta çıkmasıyla Sultan Süleyman'ın kendisine tehdit içerikli ve Safevi Devleti'ni yok edeceğini söylediği bir mesaj gönderdiğini belirtmektedir.²⁴⁰

Osmanlı Devleti, Safevi bölgelerine yaptığı seferlerde Azerbaycan ve Tebriz bölgelerinin kontrolünü uzun süreli sağlayamamaktadır.²⁴¹ Safeviler Osmanlıların uzun süre bölgelerinde kalmaması için; toprak yakma, sınır bölgelerinin su kaynaklarını kesme gibi taktikler uyguladığı gibi Tebriz ve çevresinin soğuk ve karlı olması da başka bir olumsuzluktu. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerde uzun süre ve daimi bir şekilde kalma niyeti yoktur. Sadece Safevileri buradan uzaklaştırma ve bu toprakları kendi gölgesi altına alma çabasıdır.²⁴² Şah Tahmasb tezkeresinde şu ifadelere yer verir: "Hünkarın ordusunun geleceğini duyduğumda Cizin bölgelerini tamamen yaktım ve ordumu İsfahan'a yolladım. Hünkar hazretleri geldiğinde bölgenin faydasızlığını görür ve buradan çekilir. Biz de Elven Dağı'ndan sonra Tebriz'e yöneliriz".²⁴³

Tahmasb'ın attığı adımlar bir çare değildir çünkü; Osmanlılar hiçbir mücadeleyle karşılaşmadan 4 kez başkent Tebriz'e kadar gelmiş ve bu bölge kısa süreliğine de olsa Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Osmanlıların bu adımı Safevilerin askeri açıdan hezimete uğraması ve güçsüzlüğü anlamına gelmektedir. Bu yüzden Sultan Süleyman Şah Tahmasb'a gönderdiği mektupta onun korkak olduğunu ve savaş meydanlarında görünmediğini yazar. Şah Tahmasb da yanıtında şunları söyler: "İki Müslüman gücün

²³⁹Abubeker Bin Abdullah, Tarih-i Osman Paşa, Tercüme ve Mukaddime: Dr hasrül-ullah Salihi, Be Küşîş-i Yûnus Zirek, , İntişârat-i Tahhuri, Tahran, 1387, s.7-8.

²⁴⁰Seyd Ali Müeyyed Sabit-i, a.g.e., s. 33-45.

²⁴¹Abdullah Razi, a.g.e., s. 396.

²⁴²Walter Hinz, Teşkil-i Devlet-i Milli Der İran, a.g.e., s. 20.

²⁴³Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 37.

karşı karşıya gelip kan dökmesini Allah kabul etmez”. Bu yüzden Şah Tahmasb 1548 yılında mecburen başkenti Kazvin’e taşır.²⁴⁴ İki devlet arasında uzun ve tarafsız bölgeler bulunmaktadır. Kimsenin mülkü olmayan bu bölgeler bir savaş bahanesi olarak kullanılmış ve taraflar buraları ele geçirme etmeye çalışmıştır. Bu durum Şah Tahmasb ve Sultan Süleyman ilişkisini bulandırmıştır.²⁴⁵

Osmanlıların saldırılarına karşı verdiği mücadelede sağlam bir ordusunun olmaması, genç Şah Tahmasb’ı aşiretlerden oluşan bir kuvvet ile karşılık vermeye itmiştir. Öte yandan şah dış destekler almaya girişmiş, ancak bu destekler sadece söz ve vaatlerden öteye gidememiştir. Sadece Macaristan kralı birkaç topçu uzmanını şaha göndermiştir. Tabi ki bu durum Osmanlı İmparatorluğu’nun ordusuna karşı gelmek için yetersizdir. Zira Osmanlı ordusu söz konusu dönemde Avrupa ülkelerini korkudan titretecek kadar güçlüdür. Sonuç olarak yaşanan savaşlarda Osmanlı ordusu Ulama Tekelü ve Elkas Mirza başkanlığında Safevi topraklarını kontrol ve ele geçirme etmeyi başarır.²⁴⁶

3.2. Safevi-Osmanlı Mektuplaşması

İki düşman komşu olan Şah Tahmasb ve Sultan Süleyman arasında karşılıklı birçok mektup ve resmi ferman teatisi yapılmıştır.²⁴⁷ Safevi döneminde isnad ve mukatebat belgelerine göre; Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb arasında 25'ten fazla mektuplaşma görülmektedir. Birinci ve ikinci mektup Sultan Süleyman tarafından

²⁴⁴Meryem Nejadkebir-i Mihriban, a.g.e., s. 27.

²⁴⁵Anonim, Âlem Ârâ-yı Safevi, a.g.e., s. 155-220.

²⁴⁶Seyd Hasen Kureyşi, Marzyi Barzan, Münasibat-i Safevi Ba Osmani Der Zaman-i Şah Tahmasb-i Evvel, Faslnam-i Tarihi Ravabit-i Harici, Şumare 65, Tahran, 1394, s.7.

²⁴⁷İran devleti hiçbir şekilde arşiv belgeleri paylaşmaya izin vermemektedir. Söylemek gerekirse elimizde olan bazı mektuplar ve kaynaklarda Şah Tahmasb ve Sultan Süleyman’ın bazı nüsha mektuplarına yer verilmiştir.

Osmanlı Türkçesi dilinde sert bir şekilde yazılmıştır. Mektuplar yaklaşık üç kısma ayrılır. Birincisi: Şah Tahmasb'ın tahta çıktığı mektuplardır ki, eski Farsça dili ile yazılmıştır, ikincisi: Amasya antlaşması ve Osmanlıların Azerbaycan'a sefer etmeden önceki mektuplardır. Bu zamanda her iki taraf sert bir dil kullanarak birbirlerini tehdit ederek cevapladılar. Üçüncüsü ise: Amasya antlaşmasından sonraki mektuplardır ki mektuplar normalleştirmeye dönmüşler ve her iki taraf kendi istediklerini ilan etmeye çalışmışlardır.²⁴⁸ Kaynaklara göre mektupların çoğu uzun olup Şah Tahmasb'ın yazdığı her mektubun girişinde, yani ilk sayfada şiir ve Kuran ayetleri Farsça ile yazılmıştır.²⁴⁹

Saltanatlarının ilk 20 yılında bu mektuplar tehdit içerikli olmuştur. Sultan Süleyman, Şah İsmail'in ölümünden sonra tahta çıkan Şah Tahmasb'a gönderdiği mektupta şunları söyler: “Rahmetli baban Şah İsmail benim babamla savaştı. Sen de güçlü olmak istiyorsan gel savaşalım. Savaşmıyorsan da güçlü olmayı isteme. Yaşıyorsan bu bizim sayemizedir. Benim senin bölgelerini ele geçirmemi engelleyen şey, Avrupa'yı fethetmemdir. İnşallah en yakın zamanda Tebriz, Azerbaycan, tüm İran memleketleri, Herat ve Semerkand'ı kendi kontrolüm altına alacağım. Çünkü sen Ahlat ve Erciyes kalelerini viran ettin. Bu yüzden seninle savaşacağız”.²⁵⁰

Şah Tahmasb, Osmanlı sultanına yanıtında, “Allah'tan daha büyük yoktur, kutsal kitap yabancılarla yapılan cihat ve gazada kendini tehlikeye atmamanı söyler. Yüce Allah kendi elinle kendini tehlikeye atma diye buyurur. Ben nasıl Müslümanların hayatını Müslümanlar arası savaşta tehlikeye sokarım ki, iki Müslüman ordunun savaşması yasaktır. Üstelik bu ordular güç bakımından eşit değildir, ben nasıl böyle bir iş yaparım. Babam, babanla savaştığında Durmuş Han ve çoğu komutanlar sabaha kadar şarap içip sarhoş olmuştu, bunun dışında Osmanlı ordusu Safevi ordusunun 10 katı idi.

²⁴⁸Anonim, Şah Tahmasb Safevi, a.g.e., s. 151- 446.

²⁴⁹Abbas Puriran, a.g.e., s. 85-100.

²⁵⁰Anonim, Şah Tahmasb Safevi, a.g.e., s.275.

Nasıl Allah'ın kelamına karşı gelip kendimi ateşe atarım. Deli, sarhoş ve faydasız savaşlarla uğraşanlar bu tür bir savaşa girer. Allah'a hamdolsun ki benim devletim şarap içmekten, fesattan uzak çünkü tövbe eden bir kişi şaraphane, bozahane ve beytüllütüfları kapattırdı".²⁵¹

Tehdit içerikli mektuplar gönderen sadece Sultan Süleyman değildir, Şah Tahmasb da Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Sultan Süleyman'a yazdığı mektupta "Tekelülerin, özellikle de Ulama'nın ihaneti ve sağlam bir ordunun olmamasından dolayı Bağdat'ı ele geçirdin. Yoksa senin değil Bağdat'ı Van Kalesi'ni bile ele geçirecek gücün yoktur." mealinde ifadeler kullanmaktadır.²⁵²

İki taraf arasında yapılan mektuplaşma, Şah İsmail ve Sultan Selim dönemindeki gibi savaşa neden olmamaktadır. Savaşın asıl nedeni Ulama Tekelü ve Elkas Mirza'nın ihanetleridir. Ulama Tekelü ve Elkas Mirza, Sultan Süleyman'ı Safevi topraklarına saldırması için kışkırtmaktadır ve bu çabalar sonucu Osmanlı ordusu Tebriz, Azerbaycan'ın bir bölümü, Beyn-ül Nehreyn'i ele geçirir. Hatta Bağdat bu süreçte tamamen Osmanlı hakimiyetine girer. İki taraf arasındaki tehdit içerikli mektuplaşmanın ardından 1555 yılında ilişkiler yeni bir evreye girmektedir. Bu sefer bölgede huzur ve güvenliği sağlama çabaları söz konusudur. Yazdıkları birçok mektupla bir anlaşma yaparlar. Şah Tahmasb Sultan Süleyman'a Hâdimü'l-Haremeyn lakabını vermiş, buna karşılık Sultan Süleyman da güzel bir dille şaha mektuplar yazmıştır.²⁵³

3.3. Ulama Tekelü'nün Osmanlı Devleti'ne Sığınması

Tekelü aşireti Safevi Devleti'nin kurulmasında rol oynarken, devletin önemli makamlarını elde eder. İç sorunların başlaması ve aşiret liderlerinin daha fazla makam

²⁵¹Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 28-30.

²⁵²Anonim, Şah Tahmasb Safevi, a.g.e., s.215.

²⁵³Seyd Ali Müeyyed Sabit-i, a.g.e., s.332-430.

elde etmesinden sonra Ulama Tekelü Şah Tahmasb'a isyan ederek siyasi sığınmacı olarak Osmanlı Devleti'ne gider. Bu isyanın sebebi, Şah Tahmasb'ın divan meclisinde Herat'a destek ordusu yollamayan ve şehri Özbeklere teslim eden Çuha Sultan'ı öldürmesidir.²⁵⁴

Şah Tahmasb Çuha Sultan'ı öldürdükten sonra 1531 yılında Tekelüler hakkında katliam fermanı vermiştir. Tezkeresinde "Afet-i Tekelü" adını verdiği olayda Şah bu adımla 18 yıllık Tekelü sorunundan kurtulmuş ve yetişkin bir şah olarak devleti yönetmeye başlamıştır. Şüphesiz Şah Tahmasb'ın bu adımı karşılıksız kalmamış ve olayın ilk yankısı Ulama Tekelü'nün isyanı olmuştur.²⁵⁵ Nekâvetül Âsâr'da Tekelülerin Safevi Devleti'nin adil bir şekilde hükümdarlığı bölüşmemesine dikkat çekilmektedir.²⁵⁶

Şaha karşı duramayan Ulama Tekelü Sultan Süleyman'dan destek ister, sultan da altından dikilen hil'at göndererek onu İstanbul'a davet eder. Ulama Tekelü İstanbul'da sultanla yakınlaşarak onu Safevilerle savaşmaya ikna eder. Batı cephesinde V. Charlie ve Ferdinand ile barış anlaşması imzalamış Sultan Süleyman Safevilerle karşı karşıya gelmek için müsaittir.²⁵⁷

Safevi ülkesindeki aşiretler Şaha yakın olup daha fazla makam elde etmeye çalışmaktadır. Öte yandan bölge hakimleri rastgele atanmakta, Şah Tahmasb'a yakın olanlar başkent çevresindeki bölgeleri yönetmektedir. Şah için önemli olmayan kişiler ise uzak diyarlara hükümdar olarak atanmışlardır. Ulama Tekelü Osmanlı'ya sığındığında, Şah Tahmasb 1534 yılında Herat'ta Özbeklerle savaşmakta ve Mâverâünnehir'in fetih yolunu aramaktadır. Bu sırada Şah Osmanlı ordusunun Ulama Tekelü ile birlikte kuzeybatı sınırına geldiği haberini duyar. Kaynaklara göre; Ulama

²⁵⁴İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 58-59 ; Pietr Ceksun - Laurans Lakhart, a.g.e., s.66

²⁵⁵Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 15.

²⁵⁶Mahmud Bin Hidayetullah Afuştayi Natanzi, Nekâvetül Âsâr Fi Zikr'l Ahyâr, Be İhtimâmi: İhsân işrâki, Çapi: Dvüm, İntişârat-i İlim ve Ferhengi, Tahran, 1373, s. 411-414.

²⁵⁷Şerefhan Bin Şemseddin Bidlisî, a.g.e., s. 303.

Tekelü bilerek Osmanlı ordusunu söz konusu sınırdan Safevi coğrafyasına sokmaya çalışmaktadır, çünkü bu bölgeler valisizdir ve savunması olmadığı için giriş kolaydır. Ulama Tekelü, 1534-1555 yıllarında Safevi-Osmanlı arasındaki savaşların nedeni olarak kabul edilir. Bu savaşlar sonucu sınırlar viran olurken can ve mal kayıpları yaşanmaktadır.²⁵⁸

Ulama Tekelü, Pargalı İbrahim Paşa ile birlikte Safevilerle savaşmak için Azerbaycan bölgelerinin yolunu tutar. Osmanlılar Azerbaycan'a girdikten sonra Ulama Tekelü kendi egemenlik sınırlarını genişletme çabası içerisindedir. Osmanlı Devleti Tekelülerin yardımıyla Bağdat'ı kontrol altına alır.²⁵⁹ Burada Safevi hükümdarlığına karşı olan Tekelülerin rolü ön planda görülmektedir. Şah Tahmasb'ın bu hatası sonucu Azerbaycan toprakları viran olurken Bağdat Osmanlıların eline geçer. Bunun ardından Gazi Han gibi birçok Tekelü komutanı Osmanlılara bağlılıklarını ilan eder ve Osmanlılar tarafından Bağdat'ın yarısının beylerbeyi görevini alırlar. Bu isyan ve arkasından gelen hamlelerin Safevi-Osmanlı arasında Ulama Tekelü'nün kışkırtmalarıyla 4 savaş yapılmasına neden olduğu belirtilmektedir. Bağdat sonsuza kadar Safevilerin elinden alınır, Tekelülerin Safevi Devletinin siyasetinde rolü kalmaz. En önemlisi de Safevilere karşı isyan kapısı açılır ve hepsi Osmanlı'ya sığınır.²⁶⁰

3.4. Beyn-ül Nehreyn Sınır Meselesi

Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır sorunları uzun süreli çekişme ve anlaşmazlığa neden olmuştur. En karmaşık sorun iki taraf arasında sınırın belirlenmesidir. Sınır meselesinde en önemli bölge doğusunda Kürtlerin yaşadığı Beyn-

²⁵⁸İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 995.

²⁵⁹Budak Münşi Kazvini, a.g.e., s. 170-171.

²⁶⁰İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 83.

ül Nehreyn'dir.²⁶¹ İki taraf da savaş sırasında hakimiyet alanlarını korumak, barış sırasında ise tacizlere engel olmak için sınırlarını belirlemek istemektedir. Sınır sorunları 4 maddede toplanabilir: birincisi; Safevi ve Osmanlı hükümdarlığı altındaki Kürt aşiretlerin hareketliliği ve mevzi taşınması. İkincisi; Beyn-ül Nehreyn bölgesindeki karışıklık ve sabit bir gücün olmaması Safevilerin ve Osmanlıların bu bölgeyi kendi mülkü olarak görmesine neden olmuştur. Üçüncüsü; Anadolu'da Safevilerin yaptığı Şii'lik propagandasına Osmanlıların razı olmaması, dördüncüsü ise dini bir sükunet ortamı ve Abbasi coğrafyası için Irak şehirlerinin önemi.²⁶²

Kürt aşiretleri ve Safevi Devleti arasındaki ilişkiye baktığımız zaman, Bidlis aşireti reislerinden biri olan Mevlana İdris Bedlisi, önce Uzun Hasan'ın, ondan sonra da Şah İsmail'in veziri olarak görev yapmıştır. Daha sonra görevinden pişman olup vefadarlık adıyla Sultan Selim ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Mevlana İdris Beylerbeyi olarak seçilmiş ve Kürt aşiretlerinde veraset sistemi kullanmaya karar verilmiştir.²⁶³ Aynı zamanda Kürt aşiretleri savaş başladığında Osmanlı Devleti'ne yardımcı olacaklardır. Bu şekilde bir yandan toprak güvenliğini elde etmişler öte yandan Sünnilik nedeniyle Osmanlı Devleti'ne destek çıkmışlardır. Kızılbaş aşiretleri Beyn-ül Nehreyn bölgelerinde kendi toprakları imiş gibi davranmışlar ve Kürt aşiretlerin gücünü azalmaya çalışmışlardır. Bunun karşılığında

²⁶¹Bign-ül Nehreyn (Mezopotamya): Farsça Kaynaklarda Dicle ve Fırat Nehirleri arasındaki bölgelere Bign-ül Nehreyn denilmiştir. Bu isim geniş anlamda, Dicle ve Fırat nehirlerinin vadileri ile bu iki nehrin arasında kalan topraklar için kullanılmaktadır. Kamran Fani- Muhammed Ali Sadat, Danişnam-yi Danişi Göster, Muasesi ilmi, Tahran, 1392, s. 994-996.

²⁶²Abbas İsmail Sabbağ, Tarih-i El elakati Osmani-yi El irani-yi, Darül Nefis, Lübnan, 1999, s.182-183 ; Muhemmed suhel Takuş, Safeviyakan, vargeran: Şahavan muhemmed, Rûjhalat, Hawler, 2006, s. 103-104.

²⁶³Ali Akbar Kürdestani, Aşayir-yi İlat ve Taefeyi kürd, Be küşîş-i: Muhammed Raüf Tavakuli, İntişarât-i Tavakuli, Tahran, 1381, s. 21-25.

Kürt aşiretleri Osmanlı Devleti'ne destek verdiler, çünkü Safevi Devleti onların nazarında ideolojik ve Şii' bir devletti.²⁶⁴

Sultan Süleyman Osmanlı Devleti sayesinde bölgeleri birleştirme düşüncesindedir. Aynı zamanda birleşmiş ve küresel islami bir devlet için çabalamayı amaçlıyordu. Avrupa'da hedeflediği bölgeleri aldıktan sonra, Irak-ı Arap ve Acem bölgelerini kontrol etmeyi de planlıyordu. Sultan Süleyman tüm bunları planlarken bu coğrafyanın Safevi kontrolünde olması ve daha öncesinde hiç bir devletin kontrolünde olmaması iki tarafın mücadelesine sahne olmuştur. Böylece her iki devlet birbirleri ile savaşmaya ve Kürt aşiretlerin yeri Beyn-ül Nehreyn bölgesini kendi topraklarına katmaya çalışmalarına neden oldu.²⁶⁵

Bu sırada yapılan umumi tahrirler, nisbeten serbest yaşamaya alışmış Türkmen boylarına yeni mükellefiyetler getirmiş, merkezi idarenin icabı olarak onların geniş boy yapılarını parçalayıp cemaatler haline getirme ve yerlerini, yaylak-kışlaklarını tayin edip defterlere kaydetme, mali ve idari yükümlülük altına alma siyaseti büyük huzursuzluğa yol açmıştır. Safevi tahrikleriyle büyüme eğilimi gösteren bu isyanlar, Osmanlı idarecilerinin etkili tedbirleriyle kısa sürede dağıtıldı. Bahsi geçen nedenler, Osmanlıların Kafkasya ve İran'ı birbirine bağlayan hattı ele geçirmesine, Şirvan bölgesindeki İpek Yolu'nu tutmasına neden olan ana faktörlerdir. Tebriz, İpek Yolu üzerindeki stratejik bir noktadır. Bu nedenle Sultan Süleyman 1534 yılında İran'ın batısı, Hoy, Tebriz, Zincan, Sultaniye, Hamedan, Kasri Şirin'i, Irak-ı Arap'ta ise Bağdat, Samera, Hille, Kerbela ve Necef'i ele geçirmeyi başarır.²⁶⁶

²⁶⁴Abdulkadir bin Rüstem Babani, Seyrül- Ekrad Der Tarih ve Coğrafıyî Kürdestan, Tashih: Muhammed Raüf Tavakuli Çapı: Sevüm, İntişarât-i Tavakuli, Tahran, 1392, s. 22-32.

²⁶⁵Mahmud Bin Hidayetullah Afuştayî Natanzi, a.g.e., s.127-128.

²⁶⁶Ahmed Hameyar, Ziyaretgahhai İrak Der Ayna Kitabi Bayan-i Menazil Sefer, Faslnam-i Farhang-i Ziyâret, Şumare. 36, Tahran, 1397, s. 127-128.

Fakat doğuda problemler sürüyordu.²⁶⁷ Şehrizor ve Havraman'daki Erdalan Emirliği, Revanduz'daki Soran Emirliği, Süleymaniye'deki Baban Emirliği, Amadiye ve Musul'un doğusundaki Badinan Emirliği gibi Kürt emirlikler baştan beri Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını ilan etmişlerdir. Sadece Şerefhan Bidlisli ve Erdelan Miri Sührâb Bey daha sonra taraflarını Safevilere taşımaktadırlar. Sasun, Hilvan, Görgil, Mahi Deşt, Hakkari, Hasan Keyif, Akil, Zarki, Baku, Muks, Aspayird, Batman ve Miya Farkin gibi küçük emirlikler Osmanlı tarafındadır. Mukryan Emirliği, Zincan'daki Mensur mirleri, Hürrem Abad'daki Kelhur ve Küçük Lur Hakimleri, Bradost Miri, Gülbaği ve Zengene mirleri ise Safevilerin yanındadır. Safevi-Osmanlı arasındaki 1555 tarihli Amasya Barış Antlaşması'nda sınırlar ve Kürt emirliklerin yetkileri dağıtılır. Amaç yaylak ve kışlak bahanesiyle aşiretlerin taraf değiştirmelerinin önüne geçmektir.²⁶⁸

3.5. Safevi-Osmanlı Mücadelesi

Safeviler ve Osmanlılar 20 yıl boyunca Kafkasya ve Irak-ı Arab'ı kontrol altına almak için savaşmışlardır, çünkü bu bölgeler ticaret güvenliği ve Asya'ya giden ana yola sahip olduğu için önem taşımaktadır. Mezhep ayrılığının yanı sıra iki taraf birbirinin toprağını talan etmiştir. Bu yüzden de Şah Tahmasb batı cephesinde Özbeklerle savaşırken Sultan Süleyman 1534 yılında Azerbaycan bölgelerine yönelir.²⁶⁹ Bir yıl içerisinde Tebriz, Sultaniye ve Bağdat'ı ele geçirmeyi başarırlar. Safevi ordusu Azerbaycan bölgelerini tekrar ele geçirmeyi başarsa da, Irak-ı Arap Osmanlı hakimiyeti altında kalır. Osmanlılar bu yıllarda Safevi bölgelerini ele geçirmek için 4 kez girişimde

²⁶⁷Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1994, s. 37-38.

²⁶⁸Abbas İsmail Sabbağ, a.g.e., s. 136-139.

²⁶⁹İsmail Elhüseyini Eltebrizi, a.g.e., s. 185.

bulunur. Kaynaklarda Sultan Süleyman'ın bu seferi, İrakeyn Seferi olarak adlandırılmaktadır. Öte yandan Safevi Devleti Osmanlı'ya karşı kudretini kaybeder.²⁷⁰

Fars kaynaklarına göre Osmanlılar siyasi sahada herhangi bir rakiple karşılaşmadığı için bu seferleri yapmaktadır. Öte yandan Sultan Süleyman Mısır isyanı ve Macaristan savaşını 1534 yılında bitirir. Bu yüzden de Şii' komşusu Safevilerle savaşa fırsatını yakalar. Öte yandan Sultan Süleyman, Yeniçeri ordusuna bir meşgale bulup isyan etmemelerini sağlamak için bu savaşa girer.²⁷¹ Aşağıda Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki 4 mücadele anlatılmaktadır.

Ulama Tekelü'nün Sultan Süleyman'ı Safevi bölgelerine saldırması için kışkırttığını belirtmektedir. İlk seferde 1534 yılının yazında Sultan Süleyman büyük bir orduyla Azerbaycan'a doğru hareket etti. Osmanlı ordusu geri çekilir, ancak Ulama Tekelü'nün kışkırtmasıyla Pargalı İbrahim Paşa 80 bin kişilik orduyla Azerbaycan bölgelerine yönelir ve Ulama Tekelü'ye destek verir. Kısa süre içerisinde Osmanlı ordusu Erdebil, Hoy ve Azerbaycan topraklarının tamamını ele geçirir.²⁷²

O sırada Özbeklerle savaşan Şah Tahmasb bu haberi duyduğunda ivedilikle geri döner ancak, Kızılbaşların ihanetiyle 13 Temmuz 1534'te Tebriz savaşmadan Osmanlı'ya teslim edilir. Şah Tahmasb savunma yerine geri çekilmeyi tercih eder. Kış mevsiminin gelmesiyle savaş durur ve Sultan Süleyman o dönem Safevi hükümdarlığı altındaki Bağdat'a girme kararı alır. Sultaniye yolunda Şah Tahmasb 7 bin kişilik ordusuyla Osmanlı ordusuna arkadan saldırır. Mevsimsel faktör göz önünde bulundurulmalı çünkü; yoğun kar yağışı ve soğuk nedeniyle birçok Osmanlı askeri ölür

²⁷⁰Abbas Puraniyan, a.g.e., s. 89-90.

²⁷¹Seyd Hasen Kureyşi- Marzyi Barzan, a.g.e., s.8-9.

²⁷²Oktay Efendiye, Azarbaycan Safevi Devleti, Çeviren: Ali Asker, TEAS Press Neşriyyat Evi, İstanbul, 2018, s.112 ; Nasûhü Silâhi Matrakçı, Beyan-i Menâzil-i Safer-i İrakeyn-i Sultân Süleyman Hân, Türk Tarih Kurum, Ankara, 1976, s. 38.

ve bu durum Safevilerin yararınadır.²⁷³ Osmanlı ordusu Şehr-i zor yolundan Musul'a gider, oradan da Bağdat'ın yolunu tutarak kış mevsimini orada geçirir. 25 yıl Safevi hüküm darlığı hakimiyetinde kalan Bağdat 28 Kasım 1534 yılında Osmanlı'nın eline geçer ve şehirdeki Safevi izleri silinir.²⁷⁴

1534-1535 yılında Şah Tahmasb Van kalesini kuşattığı anda, Osmanlı ordusu Azerbaycan ve Tebriz'e doğru geleceğinden haberdar olur, bu yüzden Şah Tahmasb kuşatmadan vazgeçip direkt olarak Tebrize hareket ediyor ve şehrin sınırlarını sağlamaktadır.²⁷⁵ Sultan Süleyman kuzeybatı sınırları ve İran merkezinin savunmasız olduğunu bilmektedir, çünkü o sıralar Şah Tahmasb Mâverâünnehir'i fethetme niyetindedir. Bu yüzden Osmanlı ordusu Zagros Dağlarına yönelerek Beyn-ül Nehreyn'in kuzey bölgelerini ele geçirir. Kızılbaşların önde gelenlerinin şaha isyan edip Osmanlı tarafına geçmesiyle durum Şah Tahmasb için zor bir hale gelir. Bu isyan iç sorunlar ve Kızılbaşların daha fazla yetki elde etmek hırısından kaynaklanır. Kızılbaşlar Safevi Devleti'nin Osmanlı'nın gelişiyile tehlikede olduğunu umursamazlar. Soğuk, kuraklık ve yeterli gıdanın olmamasından dolayı Sultan Süleyman Tebriz'den çekilir ancak geldiği yoldan değil Şehr-i zoryolundan geri döner. Güçlü Osmanlı ordusuna karşı gelemeyen Şah Tahmasb ise Erciş'teki Osmanlı ordusu kalıntılarına saldırmakla yetinir.²⁷⁶ Bunun üzerine Sultan Süleyman Erciş'te Safevilerle savaşması için Sinan Paşa'yı gönderir. Sinan Paşa ve çok sayıda Osmanlı askeri Safeviler tarafından öldürülür. Sultan Süleyman bu haberin ardından Pargalı İbrahim Paşa'yı gönderir, ancak Osmanlılar başarısız olur ve Erciş Kalesi Safevilerin eline geçer. Zaferin nedeni Şah

²⁷³Kadi Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn Elkumi, a.g.e., s. 230-234 ; Lida Balilan, The Physical Struture Of Tabriz In Shah Tahmasp Safevids Era Based On Matrakci Miniatur, Metu JFA, 2019, s. 2-3 ; Asiye Şenol, a.g.t., s. 83.

²⁷⁴Abbas Puraniyan, a.g.e., s.90-91.

²⁷⁵Abdülreza Huşang Mehdevi, a.g.e, s. 32.

²⁷⁶Abbas Puraniyan, a.g.e., s.92 ; Ali Şerifi, Safeviye ve İrtibat ba Osmani, İntişârat-i İlmi ve Ferhangi, Tahran, 1367, s.23-26.

Tahmasb'ın Osmanlı ordusunun tamamına değil küçük bir bölümüne saldırmasıdır. Bu yüzden geride kalan orduyu rahatlıkla alt eder. İbrahim Paşa bölgeye geldiğinde de işten geçmiş, Şah Tahmasb ve ordusu bölgeyi kontrol altına almıştır²⁷⁷

Osmanlılar ile Safeviler 1548 bahar mevsiminde üçüncü defa Elkas Mirza'nın Osmanlı tarafına sığınması sonrasında karşı karşıya gelir.²⁷⁸ Safevi Şehzadesi Elkas Mirza Osmanlıların Safevi topraklarına doğru genişlemesini ve tüm Kızılbaşların kendisini desteklediğini söyler. Bu yüzden 1548 yılında büyük bir Osmanlı ordusu çok sayıda yeniçeri, top, ve savaş arabasıyla Anadolu, Suriye, Mısır, Karaman, Rebia'a ve İstanbul'dan Azerbaycan'a doğru yola çıkar.²⁷⁹ Osmanlı'yla savaşacak güçte olmadığını anlayan Şah Tahmasb Terbiz'i terk ederken sınırdaki ağaçları, ziraat alanlarını yakmış, su kuyularını kurutmuştur.²⁸⁰

Sultan Süleyman'ın bu taarruzu hiçbir mukavemetle karşılaşmaz, çünkü Safeviler önceden Tebriz'den ayrılmıştır. Soğuk, susuzluk, yeterli gıdanın olmaması Osmanlı'nın bu bölgeden çekilip Van Kalesi'ni kuşatmasına neden olmuştur. Kuşatma altındaki Van Kalesi Hakimi teslim olur ve Rüstem Paşa, Sultan Süleyman tarafından yeni hakim olarak kaleye atanır. Kalan Osmanlı ordusu Kars Kalesi'ni sağlamlaştırmak adına yola çıkar, bu sırada Safeviler bir fırsat bulup Kars Kalesi'ne saldırır. Bu muharebede Osmanlı çok sayıda asker kaybederken Kars Kalesi viran olur. Şah Tahmasb 1548 yılında başkenti Tebriz'den Kazvin'e taşır.²⁸¹

Elkas Mirza'nın kışkırtmasıyla Sultan Süleyman 5 bin süvariye Elkas Mirza'nın, 12 bin süvariye de Ulama Tekelü'nün komutasına verir ve Safevi topraklarına doğru

²⁷⁷Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 42.

²⁷⁸Yılmaz Öztuna, Yavuz Sultan Selim, a.g.e., s.346-347.

²⁷⁹İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 71, 113.

²⁸⁰Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s.51 ; Nader Nader Nejad, XVI. Asırda İran Kaynaklarına göre Osmanlı- Safevi Münasebetleri(1502-1590-1620), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, 1986, s. 116.

²⁸¹İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 74-75 ; Babek Javanshır, a.g.t., s. 236-237.

ortak bir taarruz başlar. Elkas Mirza Hamedan'dan Kum'a kadar olan bölgeyi kontrol altına alır, ancak Behram Mirza komutasındaki Safevi ordusu Elkas Mirza komutanlığındaki Osmanlı ordusunu hezimete uğrayarak Bağdat'a çekilir. Bağdat'a dönerken Elkas Mirza, Behram Mirza'nın karısı ve oğlunu rehin alır. Sultan bu adımı kabul etmez ve 1549 yılında Elkas Mirza'yı İstanbul'a çağırır çünkü Osmanlı'ya büyük can ve mal kaybı yaşatmıştır.²⁸² Öte yandan Elkas Mirza sultanın fermanından ziyade şahsi menfaat peşinde koşmaktadır. Osmanlı Devleti ve Sultan Süleyman adına Şiraz ve Irak arasındaki bölgeleri talan ederken Yezid, Selasil ve Dezful kalelerini ele geçirmek istemektedir. Gücünü arttırdığında bölge halkının desteğini de alan Elkas Mirza artık Osmanlı'nın yardımına ihtiyacı olmadığını düşünerek Sultan Süleyman'a kısmen isyanını ilan eder.²⁸³

1554'te Elkas Mirza'nın 5 yıl süren isyanını bastıran Şah Tahmasb, barışı ve Sultan Süleyman ile ilişkileri yeniden sağlamak için çaba göstermektedir. Fakat daha hiçbir adım atmadan Van ve Erzurum hakimi Rüstem Paşa'yla karşılaşır. Osmanlıların Safevi topraklarına yönelik dördüncü ve son seferi Hoy ve Erivan üzerinden gelir. Sultan Süleyman 1554 yılında Halep yoluyla Azerbaycan'a gider ve bölgeyi ele geçirmeye çalışır. Ancak Şah Tahmasb bu sefer erken davranıp Osmanlı ordusu gelmeden önce asker toplamaya, kale ve mevzileri sağlamlaştırmaya başlar. İki ordu karşı karşıya geldikten sonra Osmanlı geri çekilir ve Erzurum'a dönmek zorunda kalır. Kaynaklara göre, Safeviler hakkında istihbarat toplamaya giden Rüstem Paşa Kızılbaşlar tarafından rehin alınır.²⁸⁴ Rüstem Paşa'nın yakalanması üzerine Sultan

²⁸²Abbas Puraniyan, a.g.e., s.94-95.

²⁸³Abdulhassan Nevai - Abbaskulu Gaffari Ferd, a.g.e., s.120-121.

²⁸⁴Farsça kaynaklara göre; Sultan Süleyman'ın damadı ve aynı zamanda yakınlarından biri olan Rüstem Paşa, dördüncü seferinde tutuklanmıştır. Öte yandan İskender Beg Türkmen kaynakları ise; adı geçen ismin Sinan Paşa adlı bir kişi olduğunu belirtmiştir. Söylemek gerekirse bazı kaynaklar da Safeviler tarafından kimsenin esir tutulmadığına işaret etmektedirler. İskender Beg Türkemen, a.g.e., s. 78.

Süleyman barış için bir elçi göndererek Rüstem Paşa'nın serbest bırakılmasını ister. Devleti kötü durumda olan, Kızılbaşların isyanıyla karşılaşan ve düzenli bir ordusu olmayan Şah Tahmasb hemen bu isteği kabul eder ve iki taraf arasındaki ilişki yeni bir evreye girer.²⁸⁵

Şah Tahmasb ve Sultan Süleyman arasındaki 20 yıl süren savaşa baktığımız zaman her iki tarafın da madi ve manevi olarak zarar gördüğü söylenebilir. Bu savaş bir yandan sınır bölgelerini mahv etmiş, Safevi Devleti'ne tarım ve sermaye kaybettirmiş, öte yandan Safevi halkının yoksulluğuna sebep olmuştur. Çünkü toprak yakmakla beraber Safevi Devleti büyük bir zararla karşılaşmıştır. Kış ve sonbahar mevsiminde sefere çıkmayan Osmanlı Devleti ise soğuk hava şartları ve yiyecek sıkıntısı nedeniyle çoğu askerini kaybetti ve Osmanlı Devleti Azerbaycan bölgelerinde uzun bir zaman kalamadı. Sultan Süleyman'ın yaptığı sefer Azerbaycan bölgelerini değil, aslında Beynül nehreyn bölgesini kontrol etmek içindir.²⁸⁶

Savaşların her iki taraf için bazı avantajları vardır. Osmanlılar için Diyarbakir, Van, Bağdat ve Irak-ı Arab'ı kontrol etmek, Safeviler içinse Azerbaycan'ın tüm şehrini hakimiyet altına almaktır.²⁸⁷

3.6. Amasya Antlaşması (1555)

Osmanlılar ile Safeviler arasında Safevi Devleti kurulduğundan beridir yaşanan mücadeleler birçok kalenin yıkılmasına neden olmuştur. Şah Tahmasb'ın 20 yıllık şahlığı döneminde Azerbaycan bölgeleri ve Tebriz birçok saldırı ve yıkımla karşılaşmıştır. Osmanlılar Erivan, Karabağ, Nahçıvan ve Bağdat'ı ele geçirmeyi

²⁸⁵Abbas Puraniyan, a.g.e., s. 120-121.

²⁸⁶Ali Şerifi, a.g.e., s. 33-41.

²⁸⁷Muhammed Hüseyin Emirardüşi, Münasibat İran ve Osmani Der Devre Safevi, İntişârat-i Huze-yi Tehassusi, Tahran, 1385, s. 55-58.

başarırlar.²⁸⁸ Osmanlı'nın güçlü ordusuyla baş edemeyeceğini anlayan Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'ın barış anlaşması teklifini hemen kabul eder. Böylelikle iki cephe de askeri gider ve sınır yıkımlarından kurtulmaktadır. 1555 yılında İlk olarak Safevi elçisi Sultanın Amasya'daki ordusunda huzuruna çıkarak şahın mektubunu iletir. Şah mektupta barış anlaşması için hazır olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁹

1555 yılında Şah Tahmasb ikinci mektubu göndererek en kısa sürede bir anlaşma yapılmasını istemektedir. İki taraf da bu anlaşmayla uzun yıllardır devam eden bu faydasız savaşı bitirmek istemektedir. Bu yüzden de kağıt üzerinde bir anlaşma imzalamaya ihtiyaç duymadan 10 Mayıs 1555 tarihinde mektup yoluyla Amasya Antlaşması olarak bilinen bir anlaşma imzalarlar. Antlaşma gereği iki devlet arasında sorun olan bölgeler paylaşılır. Batı cephesinde Azerbaycan, Beyn ül-Nehreyn'in bir bölümü, Gürcistan'ın kuzeyinden bir bölüm Osmanlı'ya verilir. Ermenistan, Ardahan, Kartel, Kaht, Azerbaycan'ın güneyi ise Safevilere kalır.²⁹⁰ Üzerinde mutabık kalınan en önemli noktalar ise şöyledir: Şehr-i zor bölgelerinin sınırlarını belirlemek, Safevi ülkesinden Bağdat'taki kutsal mekanlara giden hacıların güvenliğini sağlamak, iki tarafın da birbirinin yüksek mevkilerdeki kişilerine sığınmaması, böyle bir durumda hemen teslim edilmesi.²⁹¹

Şah Tahmasb'ın hükümdarlığının sonuna kadar iki taraf da Amasya Barış Antlaşması'nın içeriğine bağlı kaldı. Şah Tahmasb 1578 yılına kadar Osmanlı Devleti ile büyük bir sadakat ve itina ile musalahaya riayet gösterdi. Hatta Şehzade Bayezid ve oğullarının Safevi ilticası bile sulhu ihlal etmedi.²⁹² Sultan Süleyman 200 kişilik bir heyeti pahalı hediyelerle beraber Safevi sarayına gönderir. Şah Tahmasb da 1557

²⁸⁸Mustafa bin Abddulah Çelebi, a.g.e., s. 170.

²⁸⁹Abdülreza Huşang Mehdevi, a.g.e., s. 34-35.

²⁹⁰Asiye Şenol, a.g.t., s. 86 ; Seyd Hasen Kureyşi - Marzyi Barzan, a.g.e., s. 21-23.

²⁹¹Muhemmed suhel Takuş, a.g.e., s. 113.

²⁹²Bekir Kütükoğlu, a.g.e., S. 4.

yılında Osmanlı sarayına 100 kişilik bir heyet gönderir.²⁹³ Amasya Antlaşması iki devlet için de huzurlu bir dönem sağlar. Özellikle de Safeviler için çünkü Osmanlılarla yapılan 4 büyük savaş 21 yılda çok sayıda can ve mal kaybı meydana getirmiştir. Böylelikle Safeviler yeniden güçlü ve düzenli bir ordu kurma şansını yakalar. Bu antlaşma iki taraf için de birçok savaş yapmaktan vazgeçmeye vesile olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti Safevi topraklarına saldırmayı, Safeviler ise savunma yapmayı amaçlamıştır.²⁹⁴

3.7.Şehzade Bayezid'in Safevi Devleti'ne Sığınması

Sultan Süleyman 1559 yılında oğlu Şehzade Bayezid'i Kütahya valiliğinden alır ve Şehzade Selim'i kendi veliahtı olarak ilan eder. Hükümdar olmak isteyen Şehzade Bayezid, babasının bu kararına isyan ederek ordusuyla beraber kardeşi Şehzade Selim ile savaşmak için Konya'ya doğru yola çıkar. Fakat Sultan Süleyman'ın ordu göndermesiyle hezimete uğrar, 10 bin kişilik ordusu ve 4 oğluyla beraber geri çekilir.²⁹⁵

Şehzade Bayezid babasına gönderdiği mektupta bağışlanmayı ister, ancak Sultan Süleyman bunu reddederek onu yok etmesi için ordu gönderir. Bu yüzden Bayezid, Ermenistan sınırından Safevi topraklarına girmek zorunda kalır. Bir mektupla Şah Tahmasb'ın huzuruna çıkmayı ister, Şah Kızılbaş serdarlarından birini isyankar şehzadeyi karşılaması için gönderir. Şah Tahmasb Bayezid'e onu öldürmeyeceği ve asla Sultan Süleyman'a teslim etmeyeceği sözünü verir.²⁹⁶ Şehzade Bayezid Safevi sarayına getirilmeden önce Sultan Süleyman tarafından saraya gönderilen bir kişi Amasya

²⁹³Abbas Puraniyan, a.g.e., s. 98-99.

²⁹⁴Meryem Nejadkebir-i Mihriban, a.g.e., s. 29-30.

²⁹⁵Kadi Ahmed Tatuyi, a.g.e., s. 570.

²⁹⁶Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 76.

Antlaşması çerçevesinde şehzadenin teslim edilmesini istese de Şah Tahmasb menfaatlerinin gerektirdiklerini yapacağını söyler.²⁹⁷

Fars kaynaklarına göre, Şah Tahmasb Kazvin’de düzenlediği büyük merasimde Şehzade Bayezid’i karşılar.²⁹⁸ Şehzade Bayezid, Şah Tahmasb’ı iki cephede birden Osmanlı’yla savaşması için ikna etme çabasındadır. Öyle ki bir cephede kendisi ve iki oğlu, bir diğer cephede ise Şah Tahmasb ve Bayezid’in iki oğlunun savaşmasını önerir. Şah Tahmasb tezkeresinde şöyle der: “Bu şehzade kendi babasına kötülük yapmaktadır, onun sunmuş olduğu refahiyet ve zenginliğe sırt çevirmektedir. Barış antlaşmamı şehzadenin sözleri üzerine bozmam benim için iyi olmayacaktır ki şehzade cahil ve akılsız biridir”.²⁹⁹

Şehzade Bayezid Elkas Mirza’nın Sultan Süleyman’ı Safevi topraklarına saldırması için kışkırttığını söyler. Bu bağlamda Osmanlılar tarafından gönderilen bir mektupta şehzadenin teslim edilmesi istenir, aksi durumda barış antlaşmasının ihlal edildiği belirtilir. Şah Tahmasb cevabi mektubunda Sultan Süleyman’dan oğlunu bağışlamasını istemektedir.³⁰⁰ Şehzade Bayezid Tahmasb’ı ikna etmeye çalışırken Şah Tahmasb Şehzade Bayezid’in kendisini zehirlemeye çalıştığını, ancak planının şehzadeye yakın biri tarafından bozulduğunu söylemektedir. Bunun üzerine Şah Tahmasb, Şehzade Bayezid ve 4 oğlunu zindana kapatırken, çok sayıda komutan ve askerini öldürür. Ayrıca 30 top ve mülklerine el koyar.³⁰¹

Tüm kaynaklar Şah Tahmasb’ın hem şehzadenin ihaneti yüzünden hem de barış antlaşmasını sürdürmek için Bayezid ve oğullarını Osmanlılara teslim ettiğini belirtmektedir. Sadece Ravzetü’s-Safevi’ye kaynağı, Şah Tahmasb’ın şehzadeye kötü

²⁹⁷Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 79.

²⁹⁸Kadi Ahmed Tatuyi, a.g.e., s. 591-593.

²⁹⁹Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i Safevi, a.g.e., s. 78-81.

³⁰⁰Meryem Nejadkebir-i Mihriban, a.g.e., s. 29.

³⁰¹Mirza Semi’ia, a.g.e., s. 52.

davrandığını, onun kendisini zehirlemek istediği iddiasını ortaya attığını ve halkı onun evine taş atarak kötü sözler söylemeye teşvik ettiğini, bu sayede onu zindana attığını yazmaktadır. Osmanlı kaynakları ise, Şah Tahmasb'ın zehirlenme iddiasını ortaya atarak onu tutukladığını, Kars Kalesi'nden isyankar şehzadeyi teslim etmek için 12 milyon altın lira istediğini yazmaktadır.³⁰²

Şehzadenin zindana atıldığı haberini duyan Sultan Süleyman, oğlunu geri almak için 600-700 kişilik bir orduyu çok sayıda değerli hediyeyle Safevi sarayına gönderir. Şah Tahmasb yazdığı mektupta; Bayezid'i teslim etmemek için yemin ettiğini bu yüzden Şehzade Selim'in adamlarının gelip asi şehzadeyi teslim almasını, Bağdat hükümdarlığının oğlu Mirza Haydar'a verilmesi ve Kars bölgesinin iki tarafın ayırıcı sınırı olarak yıkılması gerektiğini söyler. Buna karşı Sultan Süleyman Şah Tahmasb'a yazdığı mektupta: "Sultan'ın emri için Bayezid ve oğullarını zindana attığımı biliyorum. Bu büyük hizmet karşılığında benim tarafımdan 9 kere yüz binlik, oğlum Selim Han tarafından da 3 kere yüz binlik altını sana bahşiş olarak göndereceğiz. Ayrıca Kars Kalesi'ni istemişsin madem, öyle sizin olsun. Ancak bundan ötesi dostluğumuzdan başka bir şey olmamalıdır. Çünkü sözümüzü tutmazsak bunun ağır sonuçları olacaktır" demektedir.³⁰³

İki taraf arasındaki mektuplaşmalarda Şah Tahmasb, Bayezid'in affedilmesini istemektedir, ancak Sultan Süleyman onu affetmeme konusunda kararlıdır.³⁰⁴ Bu yüzden 19 Ağustos 1562 tarihinde Osmanlı şehzadesi ve tahtın varisi Şehzade Selim Kazvin'e gelir, 4 gün şehirde kaldıktan sonra Bayezid ve 4 oğlunu Kazvin'deki at meydanında boğdurur, naaşları İstanbul'a götürülür.³⁰⁵ Böylelikle Şah Tahmasb

³⁰²Yılmaz Öztuna, a.g.e., s.35 ; Şerafettin Turan, Şehzade Bayezid, İslâm Ansiklopedisi, 5.Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992 ; Mirza beg Cenabdi, a.g.e., s. 555.

³⁰³Anonim, Şah Tahmasb Safevi, a.g.e., s.446.

³⁰⁴Hac Mirza Hassen Huseyn Fesa-yi, a.g.e., s. 407-408.

³⁰⁵İsa Şevik, a.g.t., s. 95-97 ; Abdullah Razi, a.g.e., s. 395.

kendisini Osmanlı saldırılarına karşı korurken, çok sayıda değerli hediye alır. Ayrıca Tahmasb, Bayezid'e verdiği sözü tutmuş, kendisini teslim etmemiştir.³⁰⁶

3.8. Sultan Süleyman'ın Vefatından Sonra Safevi-Osmanlı İlişkisi

Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'ın 1566 yılında vefat etmesinden sonra tahta çıkan II. Selim'i kutlamak ve Sultan Süleyman'ın ölümü için taziyelerini sunmak adına İstanbul'a Şahkulu Han ve Şehzade Haydar Mirza başkanlığındaki bir heyet gönderir. Çok sayıda değerli hediye yanına götüren heyet, Osmanlı sarayında layıkıyla karşılanırken, Adana'dan İstanbul'a kadar 8 bin kişilik Osmanlı süvarisi onlara eşlik eder.³⁰⁷ Sultan Selim hak edilen şekilde heyeti karşılar, iki taraf Amasya Barış Antlaşması'na bağlılıklarını yinelemiştir. Böylelikle huzur ve barış iki devlette de tesis olur ve Safevi heyeti İran'a döner. Bu sırada Osmanlılar tarafından ele geçirilen Vinisya Emirliği Şah Tahmasb'a Osmanlı'ya karşı birleşme talebi teklif etmektedir. Fakat Şah Tahmasb bu teklifi reddederek barış anlaşmasına bağlı kalma konusunda kararlılığını gösterir.³⁰⁸

Şah Tahmasb, Sultan Selim'in ölümünden sonra tahta çıkan III. Murad'ı (1547-1595) kutlamak için Kızılbaş komutanlarından birinin başında olduğu bir heyeti değerli hediyelerle Osmanlı payitahtına gönderir. Safevi heyeti hem taziyelerini hem de yeni sultan için tebriklerini sunar. Şah Tahmasb, gönderdiği mektupta barış antlaşmasının devam etmesini ve Sultan Murad'ın oğlu Haydar Mirza'nın veliahtlığını desteklemesini

³⁰⁶Abbas Puraniyan, a.g.e., s.100-101.

³⁰⁷Mustafa Efendi Selanik, a.g.e., s. 35-36.

³⁰⁸Abbas İsmail Sabbağ, a.g.e., s. 184.

istemektedir. Sultan Murad bunu kabul etse de Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra Safevi ülkesinde siyasi denklemlerde değişiklik yaşanmaktadır.³⁰⁹

³⁰⁹Nader Nader Nejad, a.g.t., s.116 ˆ Muslihelddin Muhammed, Merrat-ül Edvar Ve Merkt-ül Ahbar, Miras-i Mektub, Tahran, 1393, s.115-117.

SONUÇ

Şah Tahmasb saltanatının ilk yıllarını iç kargaşalıklar, Kızılbaş reislerinin devlet üzerindeki nüfuz rekabeti ile Özbek ve Osmanlı tehditlerine karşı mücadeleyle geçirmiştir. Ayrıca Şah Tahmasb'ın saltanatı devamınca Safevi hükümetine tâbi beyler ve eyalet valilerinin isyan ve muhalefetleri olmuş, bunlar ya üzerlerine kuvvet gönderilerek ya da bizzat Şah'ın sefere çıkması neticesinde bastırılmıştır.

Şah Tahmasb, Kızılbaşları yok etmeyi ve onların yerine başka aşiretlere yer vermeyi başaramamıştır. Safevilerin tarih sahnesine çıkışı tarikat yoluyla olmuştur. Tarikat, bir dönemden sonra silahlanmaya başlayıp devlet olmak için çabalamıştır. İki devlet komşu olmaları sebebiyle birbirlerini tehlikeli bir rakip olarak görmüştür. Osmanlı-Safevi arasındaki mezhep çatışması özellikle Safevilerin kendilerine taraftar toplamak için tercih ettiği bir yoldur. İki tarafın da öncelikli amacı topraklarını korumak ve toprak almaktır.

Türkmen aşiretlerinin hâkimiyet mücadelesi sonucunda Safevi ülkesinde merkezi idare sarsılmıştır. Bu dönemde ayrıca Kızılbaş ümera arasında bozulmalar olmuş, önceleri bir mürid olarak itaat eden emirler mevki, servet ve makam sahibi olunca itaat etmemeye, isyan edip Osmanlı Devleti'ne sığınmaya başlamışlardır. Örneğin, aşiretler arasındaki kanlı rekabet ve mücadelede Şah Tahmasb'a karşı isyan edip Sultan Süleyman'a sığınan Ulama Tekelü, Safevi seferinin açılmasına sebep olmuştur. Şah Tahmasb döneminde Beyn-ül Nehreyn bölgesindeki sınır sorunu büyük bir sorundur. Bölge kimsenin hakimiyetinde olmadığı için iki taraf da bölgeyi kontrol etmek istemektedir. Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a ilerlemesi, Bağdad, Van ve Diyarbakır şehirlerini kontrol etmesiyle birlikte Safevi ülkesi tehlide maruz kaldı. Bölgedeki Kürt aşiretleri de Safevi-Osmanlı sorunlarının yoğunlaşmasına sebep olmuştur, çünkü

Amasya antlaşması ve sınır belirlenmesinde bazı aşiretler Safevi Devleti'ne ve bazıları Osmanlı Devleti'ne katılmaya karar verdiler.

Amasya Antlaşmasında sadece toprak paylaşımı yapılmamış, Şîî ve Sünnî inancı arasındaki gerilimleri azaltacak adımlar da atılmıştır. Aynı zamanda bu antlaşma Safevi ve Osmanlı topraklarında iktisadi ve ticari gelişmeye yardım eden önemli bir etken olmuştur. Tahmasb'ın barış imzalamasıyla bu antlaşmadan sonra Safevi ülkesinde zirai ve iktisadi hayat canlanmıştır. Her iki hükümdar da barışın korunması için yoğun çaba harcamışlardır. Bu antlaşmaya göre, Irak-ı Acem ve Doğu Anadolu tamamen Osmanlı'ya, Tebriz, Kars şehirleri ise Safevi Devleti'ne aittir. Tahmasb öldükten sonra Kızılbaşlar daha da kuvvetli bir şekilde tekrar siyasi olarak güçlenmiş ve hatta Şah'ın gücünden daha fazla güç elde ederek tüm devleti yönetmeyi başarmışlardır.

Bu çalışmada bir yandan Osmanlı-Safevi ilişkilerinin Safevi Devleti'nin iç sorunlarına dayanarak açıklanması, diğer yandan iki asır devam eden bu mücadelenin nasıl sonuçlandığına dair yazım söz konusudur. Her iki devletin mücadelesi Sultan Selim ve Şah İsmail zamanında Çaldıran Savaşında Safevilerin kaybetmesi ile sona ermiştir. Ama Tahmasb ve Sultan Süleyman dönemindeki savaşlar Amasya Antlaşması'na kadar devam etmiştir. Gerçi Şah Tahmasb döneminde Safevi sınırları koruma altında olmasına rağmen Doğuda Özbeklerle ve Batıda Osmanlı Devleti saldırıları ile karşı karşıya kalmıştır.

KAYNAKLAR

- ABDULLAH, Abubeker Bin, **Târîh-i Osman Paşa**, Tercüme ve Mukaddime: Dr hasrül- ullah Salihî, Be Küşîş-i Yûnus Zirek, , İntişârat-i Tahhuri, Tahran, 1387h.
- ABDULMUMÎN, Nüveydi Zeynül Abidin Ali bin, **Takalü Ahbar**, Be küşîş-i Abduhassan Nevai, Tahran, 1357h.
- AHZARI, Ali - KACBAF, Ali Ekber, **Negarişi Ber Âsîbhai İktisadi İnan Asri Safevi**, Pijühîşhai Tarihi, danişgah İsfahan, Şumare. 1, 1392h,
- ALİ, Sadki Maksut, **Safevi-yi Der Gösteri Tarihi İnan Zemin**, İntişârat-i Setude, Tebriz, 1384 hş.
- ALİDİLFAR, Bakır - MUHEMMED, Zehra Ali, **Evza'i-yi İktisadi ve Ticari Kazvin Asri Safevi**, Pijühîşname Tarihhai Mahalli İnan, Şumari Evvel, 1395h.
- ALİVE, Salah Muhamedoğlu, **Alkas Mirza, Safevî şehzadesi**, Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, 15. Cild, 1995, İstanbul.
- ANONİM, **Âlem Ârâ-yı Safevi**, Be küşîş-i Yedül- ullah Sükri, Çapı: DÛvüm, İntişârat-i İttılaat, Tahran, 1363h.
- ANONİM, **Âlem- Ârâ-yı şah ismail**, Ba Mukaddime ve tashih ve ta'lik: Asgar Müntazir Sâhib, İntişârat-i İlim Ferhengi, Tahran, 1384h.
- ANONİM, **Kızılbaşlar Tarihi**, Tercüme ve Notlar: Tufan Gündüz, 3.Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019.
- ANONİM, **Pâdşâhî İnan Heryek Der Kucâ Medfünind**, Macale Yadigar, Şumare. 2, Sal-i Sevüm, Şerkati Sahami, Tahran, 1325h.
- ANONİM, **Şah İsamil Safevi**, Mecmu'î İsnad ve Mukatebat-i Tarihi Hemrah Ba Yaddaşthai Tefsili, Be İhtimami: Dr Abdulhassan nevai, Çapı DÛvüm, İntişârat-i Erđavan, Tahran, 1368h.
- ANONİM, **Şah Tahmasb Safevi**, Mecmu'î İsnad ve Mukatebat-i Tarihi Hemrah Ba Yaddaşthai Tefsili, Be İhtimami: Dr Abdulhassan nevai, Çapı DÛvüm, İntişârat-i Erđavan, Tahran, 1368h.
- ANONİM, **Zindeginame Muhteşem Muhteşem Kaşanı**, Hemşehri Online, Tehran, 1398h.
- ARDELAN, Şirin, **Handan-i kürd-i Ardelan**, mütercim: Murteza Ardelan, neşri Tarihi İnan, Tahran, 1387h.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, **Safevi Devleti Tarihi**, Kimlik Yayınları, Ankara, 2015.

- BABAİE, Sussan, BABAYN, Kathryn, **Slaves Of The Shah**, I.B. Tauris and CO. LTD, London, 2004.
- BABANİ, Abdulkadir bin Rüstem, **Seyrüi-Ekrad Der Tarih ve Coğrafiyi Kürdestan**, Tashih: Muhammed Raüf Tavakuli Çapı: Sevüm, İntişarât-i Tavakuli, Tahran, 1392h.
- BAHRUL, İlgar, **Şah'ın Bahçesinde**, Kitabevi Yayinlari, İstanbul, 2021.
- BAKIR, Nesâ, **Nakşi ve Ehmeyet-i İstacilu Der Astane Hükümet-i Safevi**, danişgah Azad, Tahran, 2017.
- BALİLAN, Lida, **The Physical Struture Of Tabriz In Shah Tahmasp Safevids Era Based On Matrakci Miniatur**, Metu JFA, 2019.
- BASTANİ, Muhemmed İbrahim, **Siyaset ve İktisad Asri Safevi**, İntişarât-i Bengah, Tahran, 1348h.
- BAZIN, Marcel, **Kazvin**, Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, 25. Cild. 2002, ankara.
- BİDLİSİ, Şerefhan Bin Şemseddin, **Şeref-nâme**, Be İhtimâmi: Vladimir Velia-inif Zernof, Tahran, 1377 h.ş.
- BİLGİLİ, Ali Sinan, **Tebriz**, 40. Cild, Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2011.
- BORN, Ruher, **Nizam-ı Eyâlat Der Devri Safevi**, Tercüme: Keykâvus Cehandar, Bengah, Tahran, 2537 şh.
- BOSWORTH, Clifford Edmund, **Selselehai İslami**, Tercüme: Fereyduñ badrayi, Tahkikati Farhangi, Tahran, 1360h, s. 256.
- BUHARAI, Mirzaşems, **Tarihi buhara**, Mukaddime ve tashih: Ekber Aşık, Miras-i Maktub, Tahran, 1377h.
- CAFERİ, Hüseyin Mir, **Tarih-i Tehavvulat-i Siyasi, İctima'i, İktisadi ve Ferhangi İnan Der Dûri Timuriyan ve Türkmenyan**, İntişarât-i Danişgahi İsfehan, İsfehan, 1375h.
- CEKSUN, Pietr - LAKHART Laurans, **Tarihi İnan Combridge**, Cilt.6, 2. kısım, Tercime: Dr.Timur Kâdir, İntişarât-i Mehtâb, Tahran, 1390h.
- CENABDİ, Mirza Beg, **Ravzetü's-safeviye**, Be küşîş-i Gulam-riza Tabatabayi, İntişarât-i Danişgahi Tahran, Tahran,1378h.
- CHARDİN, Jean, **Safarname**, Tercüme: İkbâl Yağmai, Çapı Evvel, Tahran, 1374h.

- CURZON, George Nathaniel, **İran ve Kadiye-i İran**, Tercüme: Gulam Ali Vahid Mazandarani, Cildi Evvel, İntişârat-i İlmi ve Ferhengi, Çapı: Çehârum, Tahran, 1373h.
- ÇELEBÎ, Mustafa bin Abdullah, **Tercüme Takvimü-ül Tevarih**, Mütercim Naşenas, Tashih: Mir Haşm Muhaddis, Çapı: Dövüm, Miras-i Maktub, Tahran, 1384h.
- DAĞLAR, Mehmet, **Şah Tahmasb 'ın Dini Siyaseti (1524-1576)**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2017.
- DR. FRAYLÎÇ- mühendis RAVLÎG, **Türkmen Aşirtleri**, Hazırlayanlar: Dr. Ali Cind- Dr. Haluk Kortel- Dr. Haldun Eroğlu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- DUGLAT, Mirza Muhammed Haydar, **Tarih-i Reşidi**, Tashih-i: Dr Abbaskulu Gaffari Ferd, Mirasi Mektub, Tahran, 1383h.
- EFENDİYEV, Oktay, **Azərbaycan Safevi Devleti**, Çeviren: Ali Asker, TEAS Press Neşriyyat Evi, İstanbul, 2018.
- ELKUMÎ, Kadi Ahmed Bin Şerefüddin Elhassan Alhuseyn, **Hülasi Tevarih**, Tashih: Dr: İhsan İşraki, Çapı Dövüm, İntişârat-i Danişgahi Tahran, Tahran, 1383h.
- ELTEBRİZÎ, İsmail Elhüseyini, **Âlem- Ârâ-yı Şah Tahmasb**, Merkez-i İsnad-i Meclisi Şura-i İslami, Şumare. 62089, Tahran, 1383h.
- EMECEN, Feridun M., **Yavuz Sultan Selim**, 5. Basım, Kapı Yayınlar, İstanbul, 2021.
- EMİRARDÜŞÎ, Muhammed Hüseyin, **Münasibat-yi İran ve Osmani Der Devre Safevi**, İntişârat-i Huze-yi Tehassusi, Tahran, 1385.
- ESTERABADÎ, Mehemed Kasim Hinduşah, **Tarih-i Firişte**, Cildi:2, Tashih: Dr mehemed reza Nasi, İntişârat-i Encümeni Âsâr ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran, 1387h.
- ESTERABADÎ, Seyid Huseyn bin Murteza Huseyni, **Tarihi Sultani Az Şeyh Safi Ta Şah Safi**, Be küşiş-i Dr İhsan İşraki, İntişârat-i İlmi, Tahran, 1364h.
- FERD, Abbas Kulu Gafari, **Revabit-i Safeviye ve Özbakan**, Defter-i Mutali'at-i Siyasi ve Beynu'lmileli, İntişârat-i Vizaret-i Umur-i Harice, Tahran, 1376h.
- FESA-YÎ, Hac Mirza Hassen Hüseyin, **Fars-name-yi Nasri**, Cildi: Evvel, Emirkebir, Tahran, 1383h.
- FEVZÎ, Tevfik Hassan, **Ruyi Elvasaik ve Mesadiri Türkiye Lilsira' Osmani ve Safevi**, Risale macester Fi Adab mn Kisim luga Eltürkeyi, Müsıl, 1998,
- FLOR, Willem, **Nizam-i kada-yi Asri Safevi**, Tercüme: Dr hassan zendiye, Çapı: Sevüm, Pejüheşgai Huze Ve danişgah, kum, 1388h.

- GUNABADİ, Kasımı Huseyni, **Şah İsmail Name**, Mukaddime ve Tashih: Cafer Şüca' kehani, İntişârat-i Ferhangestan-i Zaban ve Edebi Farsi, Tahran, 1387h.
- GÜNDÜZ, Tufan, **Son Kızılbaş Şah İsmail**, 9.Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020.
- HAMEYAR, Ahmed, **Ziyaretgahhai İrak Der Ayna Kitabi Bayan-i Menazil Sefer**, Fasnam-i Farhang-i Ziyâret, Şumare. 36, Tahran, 1397h.
- HANCI, Emir Hassan, **Kızılbaşan Der İran**, Vebgahi İran Tarih.Tahran, 1376h.
- HANDEMİR, Emir Mahmud, **İran Der Rüzgar-i Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-i Safevi**, (Zeyl-i Tarih-i Habbibüs-siyer), Be küşiş-i Gulamriza Tabataba-i Meed, İntişârat-i Süreyya. Tahran, 1370h.
- HİNZ, Walter, **Şah İsmail-i Düvüm-i Safevi**, Tercüme: Keykâvus Cehandar, Çapı Düvüm, İntişârat-i İlim ve Ferhengi, Tahran, 1381h.
- HİNZ, Walter, **Teşkil-i Devlet-i Milli Der İran**, Çapı Sevüm, Tercüme, Keykavus Cihandari, İntişârat-i Harezemi, Tahran, 1362h.
- HULT, P. M. – LAMBON, N.K.S., **Tarihi İslam Kemberic**, Tercüme Timmur Kadiri, 1.Cilt, İntişârat-i Mehtab, 1387h.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, İsalâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1994.
- İSFAHANI, Mehemed Yusuf Vala, **Haldberin**, Miras-i Maktub, Çaphani Şirin, Tahran, 1372h.
- İSFEHANI, Fazlullah Ruzbahan Hunci, **Târîh-i Âlem ârâ-yi Emini**, Tashih: Muhammed Akbar Aşık, Miras-i Maktub, Tahran,1382h.
- UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devletine İltica Etmiş Olan Kârkeya Hânedânından Ahmed Han Nerde Vefat Etti**, Cilt: XXVIII, Belleton, 1964.
- JAVANSHIR, Babek, **İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler(Safevi Dönemi- Şah Tahmasb Hakimiyetinin Sonuna Kadar-1576)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2007.
- KASIMZADE, İftihar - HATAMPUR, Zakir, **Ruikarde Safeviyan Nisbet Be Hüner Der Devre-i Şah Tahmasb Safevi**, Mahname Âfâk, Şumare.31, Aban Mah 1398h.
- KAZVINİ, Abu Hassan, **Fevâidü-ül Safeviye**, Tashih: Meryem Mir Ahmed, Mütalea't Ve Tahkikat-i Ferhangi, Tahran,1367h.
- KAZVINİ, Budak Münşi, **Cevahir-ül Ahbar**, Mukaddime ve teshih: Muhsen Behram Nejad, Miras-i Mektub, Tahran, 1378h.

- KAZVİNİ, Yahya Bin Abdüllatif, **Lübbü't-tevarih**, Tashih: Mir Haşim Muhdes, Encümeni Âsâr Ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran,1386h.
- KTGAN, Mehemmed Yar Bin Arab, **Müsehhir Elbilad**, Tashih Nadire Celali, Miras-i Maktub, Tahran, 1385 h.
- KULİHAN, Merhum Rıza, **Târih-i Rûvze Safa-i Nasiri**, İntişârat-i Merkezi Pîrûz Hayyam, Cildi: nühüm, Tahran, 1339h.
- KUREYŞİ, Seyd Hasen- BARZAN, Marzyi, **Münasibat-i Safevi Ba Osmani Der Zaman-i Şah Tahmasb-i Evvel**, Faslnam-i Tarihi Ravabit-i Harici, Şumare. 65, Tahran, 1394h.
- KÜRDESTANİ, Ali Akbar, **Aşayir-yi Eyâlat ve Taefeyi kürd**, Be küşîş-i: Muhammed Raüf Tavakuli, İntişârât-i Tavakuli, Tahran, 1381h.
- KÜRDİSTANİ, Baba Merduh, **Tarihi Meşahir Kürd**, Bahş Düvüm, Cildi Sevüm, Tahran, 1371h.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, **Osmanlı- İnan Siyâsi Münâsebetleri(1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993.
- MAKDEM, Ali Kam - KUHN, Pervin Duht Cihan, **Nakşî İl Afşar Der Devleti Safevi**, Macale Mütaleat İrani, danişgah Edebiyyât Ve Ulum İnsani, Şumare.37, Kirman, 1399h.
- MATRAKÇI, Nasûhü Silâhi, **Beyan-i Menâzil-i Safer-i Irâkeyn-i Sultân Süleyman Hân**, Türk Tarih Kurum, Ankara, 1976.
- MEHDEVİ, Abdülreza Huşang, **Târih-i Revâbet-i Hârici İnan**, Çapi: Düvüm, İntişârât-i Emirkebir, Tahran, 1350h.
- MELVİLLE, Charles, **Safevid Persia in the age of Empiresi**, University of Cambridge, London, 2021.
- MEŞKUR, Mehemmed Cevvad, **Tarihi İnan Zamin**, İntişârât-i Eşrak, Tahran, 1372h.
- META, Rudolf .P., **İktisat ve siyaset-i harici Asri Safevi**, Çapi: Düvüm, Pejoheşgai Huze Ve danişgah, kum, 1390h.
- MEZAVİ, Michel. M., **Peydâyiş-i Devleti Safevi**, Tercime: Yakup Ajand, Çapi: Düvüm, Neşre Gösteri, Tahran, 1388h.
- MİHRİBAN, Meryem Nejadkebiri, **Şah Abbas-i kebir**, Neisr-i parise, Çapi: sevüm, Tahran, 1390h.
- MUHMED, Muslihiddin, **Merrat-ül Edvar ve Merkt-ül Ahbar**, Miras-i Mektub, Tahran, 1393h.
- MUİN, Muhammed, **Ferhange Fars**, Cilt.6, İntişârât-i Emirkebir, Tahran, 1391h.

- MÜNŞİ, Mehmedd Yusuf, **Tezkire Mukim Hani**, Mukaddime ve tashih: Fereşti Tarafan, Miras-i Maktub, Tahran, 1385 h.
- MÜSTEVFİ, Muhammed Mahmud, **Zübdet-ül- Eltevarih**, Be küşiş-i Behruz Guderzi, İntişârat-i Dr. Mahmud Efşarü yezdi, Tahran, 1375h.
- NATANZİ, Mahmud Bin Hidayetullah Afuštayi, **Nekâvetül Âsâr Fi Zikr'l Ahyâr**, Be İhtimâmi: Dr. İhsân işrâki, Çapı: Dävüm, İntişârat-i İlim ve Ferhengi, Tahran, 1373h.
- NECEFİZADE, Said - CEDİDİ, Nasır, **Berûz ve Zuhûri Bavarhai Şii Der Siyasete Mezhebi Şah Tahmasbi Evvel-i Safevi**, Şii Pijühi, Sali 4, Şumare.13, 1396h.
- NEJAD, Nader Nader, **XVI. Asırda Iran Kaynaklatina göre Osmanlı- Safevi Münasebetleri(1502-1590-1620)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, 1986.
- NEVAİ, Abdulhassan - GAFFARİ FERD, Abbaskulu, **Tarih-i Tehavvülat-i Siyasi- İctima'i ve Ferhangi İnan Der Devrani Safeviye**, Çapı Çeharum, İntişârat-i Daneşgah, Tahran, 1386h.
- NEVZAD, Feridun, **Nameha-i Han Ahmed Han-i Geylani**, İntişârat-i Dr Mahmud-i Efşari Yazdi, Tahran, 1373h.
- NEWMAN, Andrew I., **Safevid Iran Rebirth of Persian Empire**, I.B. Tauris, New York, 2006.
- OLEARIUS, Adam, **Sefername Adam Olearius**, Tercüme az Almanı Ahmed Behpur, İntişârat-i Betkar, Tahran, 1363h.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Mosu'a Tarihi Imparatori Osmani**, tercüme Adnan Mahmmud Sultan, mücellid avvel, Dar Arabıy, Lübnan, 2010.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Yavuz Sultan Selim**, 7. Basım, Altın Kitaplar Basım, İstanbul, 2019.
- PARSADOST, Minüçehr, **Şah Tahmasb Evvel**, İntişârat-i Şerkati Sahami, Tahran, 1391h.
- PUR, Hamid Hacıyan, **Evvâ' Siyasi İnan Der Dûre Şah Tahmasb Safevi**, Tarih Der Ayne Pejühiş, Huzehai Ulum İslami, Şumare. 16, 1386h.
- PURİRAN, Abbas, **Revâbit-i İnan ve Osmani Der A'hdi Safeviyan**, Neşr-i Destür, Meşhad, 1384h.
- PURKAYYUM, İlham - MAHMUDİ, Hadis, **Kızılbaşan ve Nakşi Anha Der Teşkili Devlet-i Safevi**, Lafzname Tarih Pijühiş, Macale Encümen-i İlmi Meşhid, Meşhid, 1393h.

- RAHİMİ, A'zam, **Nakşı Rümlüha Der Teşkil ve Tesbit-i Devleti Safevi**, Fasname Parsa, Şumare.24, 1394h.
- RAZİ, Abdullah , **Târih-i Kamile İran** , İntişârat-i İkbâl, Tahran, 1385h.
- RAZNEHAN, Muhammed Hassan, **Nizâ ve Bühran Der İl-i Büzurg-i İstacilu**, Kitabî Mah, Nazargah, Şumare. 142, Tahran, 1388h.
- ROBERT, Can Moris, **Tarihi Cahân**, Çapı düvüm, Tercüme Menüçehr Şadan, İntişârat-i Behcet, Tahran, 1391h.
- RUMLU, Hassan Beg, **Ahsenü't-Tevarih**, Cildi Düvüm, Tashih ve Tahşiye : Dr Abdülhassan nevai, Çapı Düvüm, İntişârat-i Esatir, Tahran, 1389h.
- SABİT-İ, Seyd Ali Müeyyed, **İsnad ve Nameha-i Tarihi, Kitabhan-i Tahhuri**, Tahran, 1346h.
- SAHEVİ, Sâmmirza, **Tuhfe Sâmmi**, Ba Tashihi Vahid Armeğan, Matba'i Armeğan, Tahran, 1314h.
- SAHEVİ, Şah Tahmasib Bin İsmâil bin haydar-i, **Tezkere-i Şah Tahmasib**, Mükadem-i ve Fihrist: A'merü-üllah Saferi, Çapı: düvüm, İntişârat-i Şark, Tahran, 1363h.
- SAVORY, Roger, **Mejui devlati Safevi**, Wargerani: Serbaz Hamakerim, Renama, Sulemani, 2018.
- SELANİK, Mustafa Efendi, **Tarih-i Selaniki**, Tercüme: Hassen Bin Ali, Tashihi: Dr. Nasir-ül allah Salihi, İntişârat-i Tahhuri, Tahran, 1389h.
- SEM'IA, Mirza, **Tezkere-i Almelok**, Be küşiş-i : Dr. Muhemmed Debir Siaki, Tercime: Mes'ud Recebnia, İntişârat-i Emirkebir, Tahran, 1368h.
- SEVABİ, Cihanbahş - BAZGİR, Furuğ, **Nakşı Şamluha Der Te'sis ve Tedavüm-i Devleti Safevi**, Pijühişhai Tarihi, danişgah Edebiyyât Ve Ulum İnsani, Şumare. 1, İsfahan, 1394h.
- SOBBAĞ, Abbas İsmail, **Tarih-i El elakati Osmani-yi El İrani-yi**, Darül Nefis, Lübnan, 1999.
- STREUSAND, Douglas E., **Islamic Gunpowder Empires Ottomans, Safevids and Mughals**, Westview Press, Colorado, 2011.
- SÜMER, Faruk, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rölü**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- ŞENOL, Asiye, **Osmanlı- safevi ilişkileri ve çaldıran savaşı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Van, 2018.
- ŞERİFİ, Ali, **Safeviye ve İrtibat ba Osmani**, İntişârat-i İlmi ve Ferhangi, Tahran, 1367.

- ŞEVİK, İsa, **Şah Tahmasb ile Osmanlı Sarayı Arasında Teati Edilen Mektupları İçeren “MÜNŞE’ÂT-I ‘ATİK”in Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi**,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Tarih Anabilim Dalı, İzmir, 2008.
- ŞİKİB, Arsalan, **Tarihi Eldevlet-i Osmani**, Dar bin Kesir, Damaşk, 2001.
- TAKUŞ, Muhammed Suhel Takuş, Safeviyakan, vargeran: Şahavan Muhammed, Rûjhalat, Hawler, 2006.
- TATILI ve HAMKARAN, **Se Safername**, Tercüme ve Tahkik: Hassan Cevvadi - Willem flor, İntişârat-i Dr. Mahmud Efşarü yezdi, Tahran, 1393h.
- TATUYİ, Kadi Ahmed - KAZVİNİ, Âsfhani, **Târîh-i Elfi**, İntişârat-i kulbe, Tahran, 1378h.
- TAVARİNE, Jeam Batist, **Sefernam-i Tavarine**, Tercüme: Hamid Erbab Şirazi, İntişârat-i Nilüfer, Çapı: düvüm, Tahran, 1389h.
- TURAN, Şerafettin, **Şehzade Bayezid**, İslâm Ansiklopedisi, 5.Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992.
- TÜRKEMEN, İskender Beg, **Târîh-i Âlem Ârâ-yı Abbasi**, Be İhtimam-i İraç Efşar, Kitab-i Evvel, İntişârât-i Emirkebir, Tahran, 1387h.
- UZUNÇARŞİİLİ, İsmail Hakkı, **Tarih-i Osmani**, 2.Cilt, Tercüme: Eraj Nnevbah, İntişârat-i Keyhan, Tahran,1369h.
- VALLE, Pitro Della, **Sefernam-i Pitro Della Valle**, Tercime: Şüa'Elddin Şifa, Şerkati İntişârat-i İlmi ve Ferhengi,Tahran, 1384h.
- VLADMİR, Paris. Y., **Nizami İctimai Moğol**, Mütercim: Şirin Beyati, İntişârat-i İlmi Ve Ferhangi, Tahran, 1386h.
- WELCH, Stuart Cary, **A Kings Book of Kings, The Shah- nameh Of Shah Tahmasp**, Library Of Congrees, New york, 1976.
- YUSUF HÂCİ, Muhammed, **Resale Der Pâdişâhî Safevi**, Be küşiş-i Frışte Kuşkı Ca'feryan, Merkezi Esnâd-i Meclis-i Şurra-i İslami, Tahran, 1387h.

EKLER

Şah Tahmasb Safevi

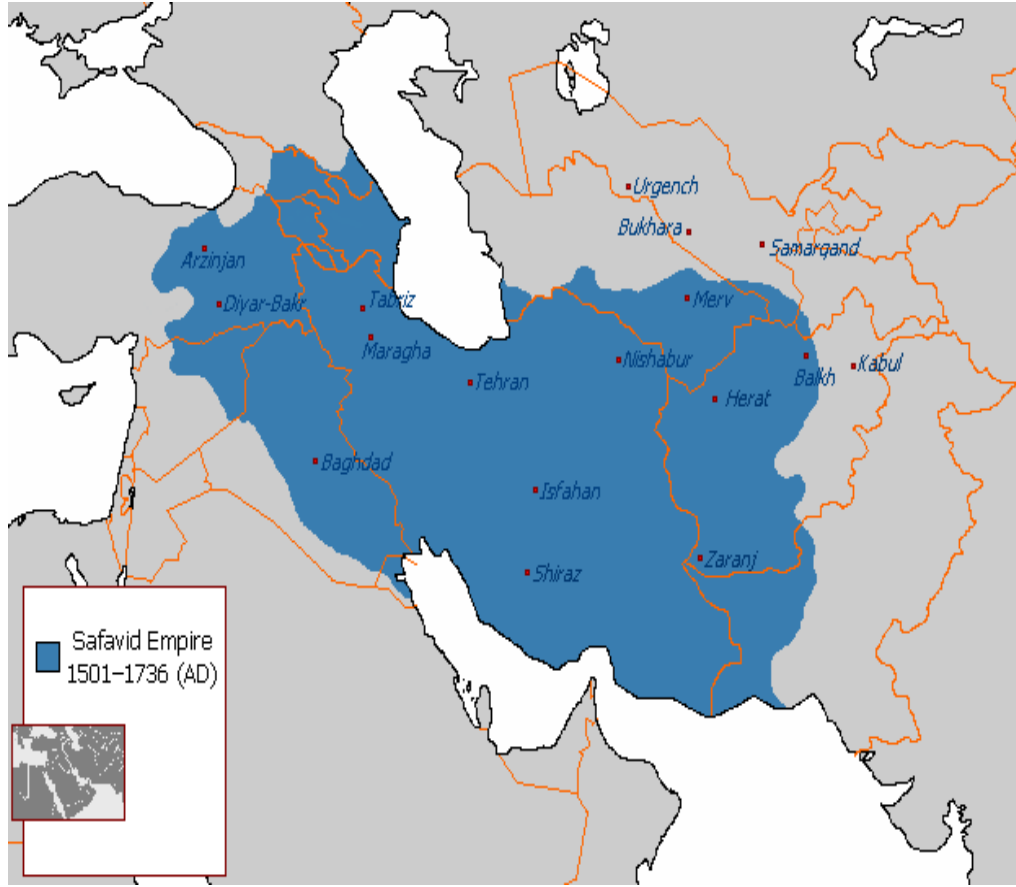
Şah Tahmasb döneminde Safevi devleti'nin haritası

Kaynak: Walter Hinz, Teşkil-i Devlet-i Milli Der İran, Çapı Sevüm, Tercüme, Keykavus Cihandari, İntişarat-i Harezmi, Tahran, 1362h. s.225.

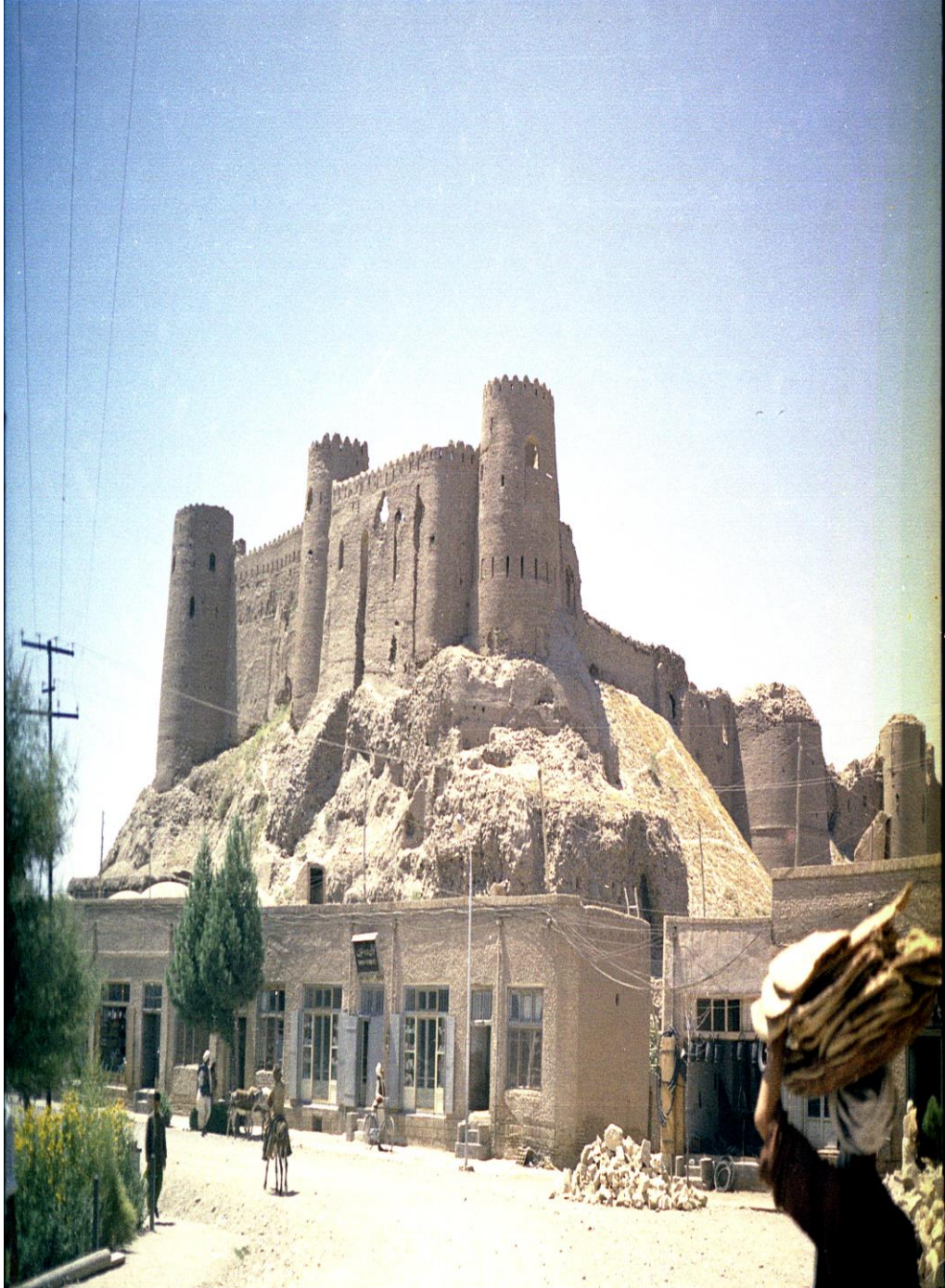

Matrakçı tarafından çizilmiş olan Tebriz şehri haritası. Osmanlı devletinin Azerbaycan'a geldiği andan ibarettir.

Kaynak: Nasûhü Silâhi Matrakçı, Beyan-i Menâzil-i Safer-i Irâkeyn-i Sultân Süleyman Hân, Türk Tarih Kurum, Ankara, 1976. S. 27b- 28a.

1501-1722 yılları arasında Safevi Devleti'nin haritəsi

Herat kalesi.

Alamut Dağı. Şah Tahmasb'ın kardeşi Alkas Mirza, buradan aşağıya atılmıştır.

نامه شاه طهماسب به سلطان سليمان

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله ذي اللطف والاحسان والعظمة والسلطان، المنزقة من العيوب والسهو والنسيان، المبرا عن وصمة الزوال والنقصان، الكريم الذي من علينا بمعرفته ومعرفة الانبياء والمرسلين والائمة المعصومين بالدليل والبرهان. الرحيم الذي نجينا برحمته من فضلات الاهواء الفاسدة والمذاهب الباطلة و متابعة ارباب الجور والطغيان، الرؤف الذي اعطانا برأفته اماماً هادياً معصوماً شافعياً من سلالة هاشم وذرية عدنان ووفقتنا بترويج شريعة جدنا محمد الذي انزل عليه القرآن ونسخ بطريقه ساير- الشرايع والاديان بمتابعة ائمة المعصومين حجج الله الرحمن والصلوة والسلام على نبيه وحبيبه وخليفه ورسوله محمد المبعوث الى الانس والجان وآله واهل بيته وعترته امناء الدين وائمة اصحاب الايقان اولهم امير المؤمنين على بن ابي طالب امام البرية بنص القرآن وآخرهم الامام المنتظر. محمد المهدي صاحب الزمان صلوات الله عليهم اجمعين الى يوم الدين و مسافة الازمان واولادهم واصحابهم و احبابهم و المنتخبين المجاهدين وشيعتهم اجمعين عليهم رحمة الله العزيز المنان وعلى اعدائهم ومخالفهم لعنة الله الملك الديان .

وبعد عنوان نامه خجسته فرجام به نام مالك الملكى است كه به منطقه توتى الملك

۱- عنوان نامه در نسخه ۶۰۶ مجلس: سواد مكتوبى كه نواب شاه طهماسب به سلطان سليمان خواندگار روم نوشته وقتى كه به حوالى تبريز ونخجوان آمد .

Şah Tahmasb'ın Sultan Süleyman'a yazdığı mektuplardan biri.
Kaynak: ANONİM, Şah Tahmasb Safevi, Mecmu'î İsnad ve Mukatebat-i Tarihi
Hemrah Ba Yaddaştai Tefsili, Be İhtimami: Dr Abdulhassan nevai, Çapı Düyüm,
İntişârat-i Erğavan, Tahran, 1368, s. 202- 203.

من تشاء^۱ صحیفه شاهی و دارائی ما را به قلم کرامت رقم منشی دیوان قدرت و خامه مشکین شمامه دبیر دفترخانه حکمت خود مرقوم و مسطور و مقرر و محرر ساخت. حمد بی حد و ثنای بی عد پسندیده بارگاه خالقی است که رایات معدلت و سلطنت و فرمان‌روائی و الویه عظمت و خلافت و کشورگشائی ما را به مقتضای مؤدای و عده صادق و عدالله الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنهم فی الارض کما استخلف الذین من قبلهم و لیسکنن لهم دینهم الذی ارتضی لهم و لیبذلنهم من بعدخوفهم امناً^۲ اعلام تمام و رفعت مالا کلام داده تا اوج سماوات برافراخت و سادات عالی درجات را که ذریت حضرت سید کائنات و بهترین موجودات اند و موالیان دین دار و محبان اهل بیت حیدر کرار و شیعیان و متابعان ائمه ابرار را به واسطه دولت ارجمند ابد ببوند ما از خوف منافقان نابکار و سنیان خارجیان خالکسار سیه روزگار ایمن و مطمئن ساخت. اکثر اعدای دین و مخالفان طیبین طاهرین منکوب و مخذول گشته لوای تکبر و تجبر ایشان سرنگون شد و کسوس دولت و کامکاری سلطنت و شهریاری ما را به تأیید قادر لم یزل و به توفیق شریعت احمد مرسل و محبت حیدر صفدر و باقی ائمه اثنی عشر صلوات الله الملك الاکبر به صدای دل‌گشای اذاجاء نصرالله والفتح^۳ و ندای ملک آوای انا فتحناک فتحاً مبیناً^۴ بر فراز حصار استوار سپهر نیلگون تا دمیدن صور و یوم نشور بلند آوازه گردانید. ثبات این دولت روزافزون چون کوه البرز متمکن و پایدار و بنیان عالی مکان آن تا آخر الزمان باقی و برقرار خواهد بود. جهان و جهانیان در تحت رایت همایون ما در ظل امن و امان آسوده حال بوده و خواهد بود.

تا دور روزگار بود کام کام ماست تا کام روزگار بود نام نام ماست

مصدق ابن سیاق و مصدق ابن مصداق آن که در این و لاکه محیی مراسم آل- زیاد و آل مروان و آل عثمان بداعتقاد بی ایمان کرة بعد اولی و مرة بعد اخری به وسوسه بعضی شیاطین الأفس به باد بروت خود مغرور گشته خیال شاهان و هوای پادشاهی ملک ایران که بهترین [ملک؟] روی زمین و نشانه خلد برین است در دماغ او جا گرفته بود

۲ - سورة النور ۵۴

۳ - الفتح ۱

۱ - سورة آل عمران ۲۵

۳ - النصر ۱

نامه سلطان سلیمان به شاه طهماسب درباره بایزید

دولت پناه طهماسب شاه شویله معلوم اوله که کند و خطک ایله مکتوب کوندروب سده رفیع مکانم بنده لرندن قموچی باشی حسن آغا ایله اغز سپارشن ایدوب عهد ویمین لرایله دیمش سنکه بایزیدی اوغللری ایله طوتوب حبس ایتدو کم خاطر شریف پادشاه ایچوندر امر و فرمان همایونه اصلا مخالفتیم یوقدر .

اما بونک کبی خدمت عظیمه مقابله سنده کلی او مارم دیمش سن چون جمیع ادیان ده عهد ویمین معتبر اولوب کفر ایله اسلام آراسی عهد ویمین ایله فرق اولنور بناء علی ذلک عنایت خسروانه مدن طقوز کره یوزبیک التون واسعد ارجمند اوغلم سلیم خان دخی اوچ کره یوزبیک آلتون ارضرومه کوندرمک اوزره یوز کر کدر که سندخی معتمد علیه آدم لر ایله بایزیدی اوغلانلریله کوندره سن تاانده انعامی تسلیم ایده لر وقارص التماس اولنمشیدی ویره لر مادم که اولطرفدن تغییر وضع اولمیه نسلا بعدنسل واصلا بعداصل مابینمزده مخالفت اولمیوب دوستلقدن غیرى نسنه واقع اولمیه ارا ولانندن خلاف کلمزار اولانک سوزی اردر والسلام.*

*- منشآت فریدون بیک ج ۲ ص ۴۳.

Sultan Süleymanın Şah Tahmasb'a yazdığı mektuplardan biri:

Kaynak: ANONİM, Şah Tahmasb Safevi, Mecmu'î İsnad ve Mukatebat-i Tarihi

Hemrah Ba Yaddaştai Tefsili, Be İhtimami: Dr Abdulhassan nevai, Çapı Dövüm,

İntişârat-i Erğavan, Tahran, 1368, s.44

ÖZET

FARS KAYNAKLARINA GÖRE ŞAH TAHMASB DÖNEMİNDE (1524-1576) SAFEVİ ÜLKESİNDE YAŞANAN İÇ SORUNLARIN OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

AWESTA FUAD HASSAN HARKY

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT

120 s.

Bu çalışma 1524 –1576 yılları arasında Farsça kaynaklara göre Tahmasb döneminde Safevi Devleti'nin iç sorunlarının Osmanlı-Safevi ilişkisine etkilerini ele almaktadır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak Şah İsmail ve Safevi Devleti'nin durumu anlatılmaktadır. Daha sonra Tahmasb'ın hayatı ve tahta çıkışından bahsedilmektedir.

İkinci bölümde iç sorunlara dayanarak Tahmasb döneminde Safevi Devletinin (siyasi ve ekonomik) durumu hakkında genel bilgiler verilmiştir. Safevi Devleti'nin siyasi durumu ile ilgili daha çok; Şah Tahmasb dönemindeki isyanlar (Bağdat İsyanı, Ulama Tekelü İsyanı, Hacı Muhammed Salih Bitikçi İsyanı, Türkmen Yaka İsyanı, Sam Mirza ve Elkas Mirza İsyanı, Ahmed Han Geylan İsyanı, Gürcü İsyanı) açıklanırken Safevi Devleti'nin ekonomik durumu noktasında ise; savaşların ekonomiye etkisi, güvenlik sorunu, vergi sorunu ve diğer sorunlar üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda Kızılbaş aşiretleri (Ustaclu, Şamlu, Tekelü, Rumlu, Avşar, Zülkadr,) ve bu aşiretlerin Tahmasb'ın tahta çıkmasındaki etkisine yoğunlaşmaktadır. Bölümün sonucunda Şah Tahmasb dönemine bağlı olarak Safevi-Özbek mücadelesini konu edinmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümü hasseten Şah Tahmasb döneminde Safevi-Osmanlı ilişkisinden bahsetmektedir. Daha sonra Safevi-Osmanlı mektuplaşmasından (Tahmasb-Süleyman arasında) yola çıkarak Maverünnehir sınır meselesi değerlendirilmektedir. Şah Tahmasb ve Sultan Süleyman arasında yaşanan savaşların Amasya Antlaşması ile sonuçlanması anlatılmıştır. Bölümün başka bir kısmı Şehzade Bayezid'in Safevi Devleti'ne sığınması ve son olarak da Sultan Süleyman'ın vefatından sonra Safevi-Osmanlı ilişkisi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şah Tahmasb, Kızılbaşlar, Aşiretler, Safevi Devleti, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

THE EFFECTS OF INTERNAL ISSUES IN THE SAFAVID COUNTRY IN 1524-1576 DURING THE SHAH TAHMASB PERIOD ON THE OTTOMAN-SAFAVID RELATIONS ACCORDING TO PERSIAN SOURCES

AWESTA FUAD HASSAN HARKY

Yüksek Lisans Tezi

Supervisor : Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT

120 s.

This study examines the inner conflicts that Persian Safevid had and their consequences of those issues on their connections with countries of Persian Safevids and Ottoman Empire by depending on Persian sources in the 1576_1524 AD. This article encompasses three sections (elements) and incorporates an introduction.

The first section is about the Safevids circumstances in shah Ismail era and later on we talk about Shah Tahmasp and his life and when he takes the throne.

In the second section, we talk about the inner conflicts in Shah Tahmasp era politically and economically. Regarding to the Persian, Safevid political conditions which are (Baghdad city rebellion, uprising of Ulama Taklo, rebellion of haji Mohammed Saleh Btkche, Turkmen Yakasi rebellion, uprising of Sam Mirza and Alqasb Mirza and uprising of khan Mohammed khan Geylane and rebellion of Georgia). Regarding of the economic situation, the influence of the wars on economics of Safevids , and lack of transportation and some other issues are explained extensively. At the same time Qizilbash tribes (Astagelo, Shamlou , Takkalu , Romlo , Afshar, Zolqadr) these tribes had effect on shah Tahmasp to take the throne and ongoing inner conflicts. At the end of this section, we mention the war between Safevids and Ozbaks. And it has also been mentioned that Ozbaks attacked Safevids era area sixth times.

The third section of the study is about relations of Persian Safevid dynasty in shah Tahmasp era and Ottoman Empire in sultan Suleiman the magnificent era. And after words exchanging letters between (Safevids and Ottoman Empire), And also they made the mapped out for their geographical location, and also about the four Ottoman Empires attack on Safevids and resulted to make Amasya arrangement. And in another part it mention about Sehzade Bayezit and Shah Tahmasp's relation Safevids and Ottoman Empire.

Key word: Shah Tahmasb, Qizilbash, Tribes, Safevids dynasty, Ottoman dynasty.